

**АЙЛШАЛУУЛАН
ЗОЛГУУЛНАЛ
«АЛТАРГА-
НАМНАЙ»
19 Н.**

**Булат
ЛХАСАРАНОВ:**

**“БУРЯД ҮНЭЭН –
ШАНАР ҺАЙТАЙ
ҺҮН, МЯХАН, МҮН
БАГА ГАРГАША”
5 Н.**

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!
Буряад Үнэн

Бүгдэ арадай сонин

2012 оной
июлиин 12
Четверг

№ 27 (21875)
(790)

Зунай дунда
улаан морин
һарын 24
гарагай 5
www.burunen.ru

“УРАН ЗУРААШАН БОЛОХО ХҮСЭЛТЭЙБ”

Светлана Чимитдоржина, 12 наһатай, Суриковой нэрэмжэтэ Россиин Уран зурагай академийн Москвагай академическэ уран зурагай лицейн эрхим хурагшадай нэгэн, олон шагналнуудтай, тэрэ тодо Россиин Уран зурагай академийн президент Зураб Церетелиин грамотаар шагнагдаһан. Нютагаймнай басаган 2009 ондо нилээд ехэ шалгалта барижа, энэ хургуулида орожо шадаа юм. Мүнөө Светлана зурагай 4-дэхи класста оробо, зүгөөр юрэнхы хуралсалаараа 8-дахин болоо.

- Багаһаа хойшо зураг зураха дуратайб. Нэн түрүүн түрэл Улаан-Үдэ хотодоо “Гармония” гэхэн бэлэдхэлэй хургуулида, удаань Мэрдыеевэй нэрэмжэтэ уран зурагай хургуулида хурааб. Уран зурагта дурлуулһан, түрүүшын дадал шадабари олгуулһан багшанарни - Туяна Сергеевна Жанчипова болон Мария Михайловна Федотова.

Мини эгээ ехэ хүсэл – уран зураашан болохо. Тиимэһээ би тэсэбэритэйгээр хурахаая оролдодогби. Лицейдэ уран зурагай талаар эрилтэнүүд тон шанга: үглөөнһөө һүни болотор зуражал байха хэрэгтэй, амаралтын үдэрнүүдтэшье сүлөө забда олдодоггүй, багшанарнай зунай амаралтадашье табихадаа, олон даабаринуудые үгэдэг. Теэд зураха дуратай намда энэнь бүри гоё.

Бидэ зун бүхэндэ ямар нэгэн хотодо практикаая гарадагбди. Энэ жэл Крымэй Керчь хото ошооб. Ехэ һонин байгаа. Үглөөнэй 4-һөө 6 болотор байгаали зураха, удаань ерэжэ эдеэлээд, ажалаа саашань үргэлжэлүүлжэш. Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, бүхэли үдэрөө эдэ барилган болон зуралган хоёрто зориулха баатай болохош.

Эртын наранай түрүүшын элшэнүүдээрэ тала дайдые туяаруулан байхада, байгалиин үзэгдэл зураха дуратайб. Мини талаанда, түрэл нютагтамни Байгалһаа эхилээд, үзэсхэлэн гоё газарнууд олон. Би гүрэнэйнгөө ниислэл хотодо гурбадахи жэлээ ажаһуунаб, яһала газар харааб, хари гүрэнүүдээршье ябааб, зүгөөр Буряад оронһоо гоё һайхан газар үгы. Тиимэһээ энэ зун багшанарайнгаа үгэһэн даабаринуудые дүүргэхынгээ хажуугаар Ивалгын дасан, Байгал далайгаа, Ага нютагай тала дайдые зураха түсэбтэйб.

Уран зураашанай ажал ехэ һонин гэжэ һанадагби. Жэшэнь, ямар нэгэн нуурай эрье гү, али хадата ой тайга үүрэй сайха үедэ, үдэртөө, мүн наранай орохо сагта тэд ондоогоор харагдадаг ха юм. Энэ хубилалтыень зураглахада, ехэ һонин, ушар бүхэндэ ондоо үнгэ шэрэнүүдые хэрэглэхэт.

Мини дуратай уран зураашад – Боттичелли, Поль Сезанн, Врубель. Сүлөө сагай үгышье һаа, забол уран зурагай выставкэнүүдтэ ошожо, бэлигтэй уран зураашадай бүтээлнүүдые гоёшоон харадагби. Тэдэндэл адляар зуража хураа һаа, мини эгээл ехэ хүсэл бэлүүлэгдэхэ.

Дыжит МАРХАДАЕВА.

А. БАТОМҮНХУЕВАЙ фото

Дээдын засагай зургаануудта

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫЕ ШЭНЭ МИНИСТРНҮҮД ДЭМЖЭХЭ

Александр ЖИЛИНГ фото

БУРЯАД ОРОНДО ХҮДӨӨ АЖАХЫ ХҮГЖӨӨХЭ АРГАГҮЙ...

"Буряад орон хадаа хүдөө ажыхы хүгжөөхэ аргагүй регион гэшэ, - гэжэ Буряад Республикын Толгойлогшо Вячеслав Наговицын онсолбо. - Гэхэтэй хамта хүдөө ажыхы эрхилхэ аргагүй газар гэнэ бэшэ, харин бүхэдэлхэйн хүдөө ажыхы эршэм хүгжөөхөн гүрэнүүдтэй зүрилдэхэ аргагүй гэшэбди".

Буряад Республика 800 мянган гектар газартай. Энэ талмай дээрэ үйлэдбэрилэгдэһэн хүдөө ажыхын эдээнэй зүйл республика дотор ажыхуушадые хангахал аргатай бшуу. WTO-до ороһон гүрэнүүдтэ манай республика ямаршье зүрилдөөтэ харша оруулха аргагүй болоно. Тиймэнээ гүрэнэй талаһаа тэдхэмжэ хизаарлагдангүй үгтэжэ, өөһэдыгөө

хангаха зорилготой хүдөө ажыхы манай эндэ эрхилхэ ёһотой.

- Мүнөө дээрээ энэ хуули зүбшэлгэдэ табигданхай. Хуули баталагдабал, Буряад Республикые дэмжэхэбди гэжэ Россиин хүдөө ажыхын министр найдуулаа, - гэжэ Вячеслав Наговицын тэмдэглэбэ.

Мүн лэ хүдөө ажыхын үйлэдбэрилэгшэдые дэмжэлгэдэ бюджетнэ тэдхэмжэ ехэ болгохо тухай асуудал министрэй хараада табигдаба. Гэхэтэй хамта Байгалай омоли загаһа үйлэдбэрилгэ дээшлүүлгэ, үржүүлгэ һайжаруулха гэжэ мэтэ хэрэгтэ гүрэнэй талаһаа 25 миллион түхэриг үгтэхэ, бүхыдөө энэ хэрэгтэ загаһа үйлэдбэрилэгшэ заводуудта 55 млн түхэриг хэрэгтэй юм гээд Вячеслав Владимирович журналистнуудтай хэһэн пресс-конференци дээрэ мэдүүлээ.

ШЭНЭ МИНИСТЕРСТВО БУРЯАД ОРОНИИЕ ХҮГЖӨӨХЭ

Алас-Дурна болон Забайкалиие хүгжөөхэ талаар министерство байгуулагдажа, тэдэнэй хараада Буряад орон, Эрхүүгэй мого болон Забайкалин хизаар гээд гурбан регионүүдые оруулха тухай мэдүүлгээр эдэл регионудай толгойлогшонор Дмитрий Медведевтэ хандаһан байна.

- Хэрбээ ондоо хүнэй арсаагүй һаань, би энэ мэдүүлгыетнай дэмжэнэб,- гээд премьер харюусаһан байха юм. Зүгөөр һаяхан бии болгогдоһон

министерствын министр Виктор Ишаев эдэ гурбан регионуд министрствын эгээл хүндэ ашааниинь болохо гээд тэмдэглээ. Зүгөөр Вячеслав Наговицынай хэлэнээр, энэ министерство манай Буряад ороние социально-экономическа талаар хүгжэлтэдэ нүлөөлхэ. Энэ министрствын хүгжэлтын программа 2025 он хүрэтэр абтанхай.

САНААР ҺОЛЖОРХО КУРОРТ БАРИГДАХА

«Бычьё» гэнэн хадада санаар холжорон амарха зорилготой курорт бии болгохо тухай асуудал үнинэй табигданхай. Зүгөөр Буряад Республика дотор бээлүүлэгдэжэ байһан "Байгал нуурые аршалха" тухай хуулин ёһоор Экологиин түбэй газарта модо отолжо болохогүй. Харин санын мүр харгынуудые бариха хэрэгтэ ой модон отологдоод, сэбэрлэгдэхэ ёһотой. Энэниие бээлүүлбэл, Федеральна хуули хандарһан болоно. Россиин Федерациин экономикын талаар министр хуули баталагдада хандажа, шэнэлэлгэ, хубилалта оруулха тухайгаа мэдүүлээ.

- Байгааалин бэлэглэһэн баялиг арад зон эдлэхэ ёһотой. Бидэ элдэб талмай, парк, заповеднигүүдые барихадаа, арад зонной аша туһада хэнэбди. Үгы болбол, юундэ гүрэн түрэ мүнгэ алтаяа һалгаха юм, - гэжэ Вячеслав Наговицын тэмдэглээ.

Цырегма САМПИЛОВА.

Эрдэмтэд болон оюутадай хуралдаан

ВАРШАВЫН ЭРДЭМТЭД УЛААН-ҮДЭ УРИГДАНХАЙ

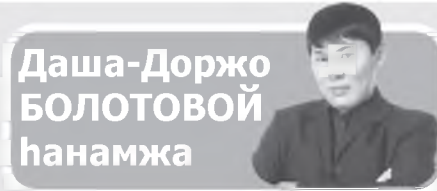
Польшо гүрэнэй Варшава хотын университетэй дэргэдэ «Пограничья: старые проблемы - новые вызовы» гэнэн гаршаг дор семинар үнгэрөө.

Сибирийн полягуудай ажалай бүлэгтэ Буряадай гүрэнэй университетэй экономикын болон хүтэлбэрийн факультэдэй багшанар ба оюутад хабаадаа. Жэшэнь, полягуудые немецүүд түрээд байтарынь, ородууд ерээд, хойуульень түрижэрхибэ. Эдэ яһатан суг хамта ажаидаржа байбашье, урдахи жэлнүүдэй зүрилдөөтэ түүхын хуудаһанууд арад бүхэнэй досоо мартагдашагүйгөөр хадуугданхай. Тийгэжэ нэгэ арад нүгөө арадтаа

түүхын талаар гомдожо харилсанагүй. Харин манай Сибирьтэ иимэ ябадал огтолон үгы. Ямаршье яһа, хэлэнэй, газар уһанай, үзэл суртал, хараа бодолой зоной бэе бээдээ тэсэмгэй харилсаатай байһан ушар энэ семинарай анхарал татаһан байна. Семинар эмхидхэгшэд философи, социологи, антропологи шэнжэлдэг мэдээжэ эрдэмтэдые уриһан байна. Тэдэнэй тоодо Санкт-Петербургийн гүрэнэй университетэй профессор, социологиин, түүхэ болон теориин кафедрые даагша А.Бороноев, социологиин эрдэмэй доктор, Арктическа институтдай профессор У.Винокуров, Адам Мицкевичэй нэрэмжэтэ Зүүн зүгэй институтдай адъюнкт, экономикын доктор И.Пешков болон бусад хабаадаа.

Буряадай гүрэнэй университетэй энэ семинарта хабаадалга Варшавын университеттэй саашанхи харилсаанда эхи табиба. БГУ-гай экономико болон хүтэлбэрийн факультэдэй дэргэдэ байгша оной сентябриин 11-13-най үдэрнүүдтэ "Диалог культур в местных сообществах в условиях трансформации российской государственности" гэнэн эрдэмэй-практическа конференци үнгэрхэ. Тэрээндэ Варшавын болон бусад хари гүрэнүүдэй, Россиин дээдэ һуралсалай эмхинүүдэй түлөөлэгшэд хабаадаха юм. Энэ хэмжээ ябуулга Буряадай гүрэнэй университетэй 80 жэлэйн ойин баярта зорюулагдаха.

Цырегма САМПИЛОВА.

Даша-Доржо БОЛОТОВОЙ һанамжа

ХҮН – НЭРЭЭ, ТУГАС – ҮДӨӨ

Эхэ, эсэгынгээ хайрлаһан нэрые гамнажа ябаха тухай элинсэг хулинсагүүднай үни эртээнһээ хойшо һургаһаар ерэнэн ха юм даа. Энээнэинь гэршэ - "нэрээ хухаранхаар, яһаа хухара", "хүн - нэрээ, тугас - үдөө" гэхэ мэтын оньһон үгэнүүд арадайманай дунда олоор дэлгэрэнхэй.

Тээд хүнэй нэрээ гамнаһаа гадна, нэрэнь хүниие хамгаалдаг, аршалдаг ушарнууд бии ха юм даа.

Урданай буряадуудые мунхаһаал боложо, үхибүүдтэ хэлэ, аманда орохоор элдэб нэрэнүүдые үгэдэг байгаа гэжэ баһал болохогүй ха. Манайхитай нэгэ зэргэшье һаа, энэ гэжэ баригдадаггүй, нүдэндэмнай харагдадаггүй үшөө нэгэ гү, али, магад, олоншье оршолонгой байдагые таһа арсадаг совет үедэ: "Тэрээнэйш эсэгэ Эмэ-Нохой гэжэ нэрэтэй байгаа лэ", - гээд, унатараа, бодотороо энеэлдэдэгэ зон һанаа ёһотой. Хүбүүгээ шүдхэртэ алдажархихагүйл гэжэ иигэжэ нэрлээ гэжэ ойлгоходоошье, энеэдэнэе баригагүй байгдаа.

Тэрэ үедэ тээд нэрэ һанажа нэрлэхэ талааршье баһал нилээдгүй ехэ асуудал гарадаг байгаа гээд тухайлахаар. Байгааалин шэнжэ ехээр адагладаг элинсэгүүднай үхибүүдтэ ямар удхатай нэрэнүүдые үгэдэг байгааг гэхэдэ:

1. һайн һайхан һуухынь зүгнэжэ нэрлэдэг байгаа: Жаргал, Баяр, Үлзэйтэ, Амгалан г.м.
2. Алдар суутай хүнүүдэй нэрэ үгэдэг байгаа: Гэсэр, Чингис, Бабжа г.м.
3. Үхибүүнэйнгээ зүһэ шарайгаар нэрлэдэг байгаа: Шарлай, Харлай, Баатар г.м.
4. Ада шүдхэрһөө аршалха шэбшэлгын удхатай нэрэнүүдые үгэдэг байгаа: Адли-Бэшэ, Хүн-Бэшэ, Эмэ-Хүн, дээрэ дурдагша Эмэ-Нохой г.м.
5. Үхибүүнэйнгээ түрэнэн үдэрэй гарагаар нэрлэдэг үшөө нэгэ ёһо байгаа: Дабаа, Мягмар, Пүрбэ, Нима, Баасан г.м.
6. Буддын шажанай дэлгэрхэтэй хамта, түбэд нэрэнүүдые үгэдэг болоо: Сэрэн-Бутит, Даша-Дондог, Доржо-Нима г.м.

Сагай хубилхатай хамта, нэрэ үгэхэ заншалнуудшые ондоо болоо һааб даа. Ород нэрэнүүд олон болоо. Энээхэн багта хүндэ нэрэнь таараа, болёо гэнэн ойлгосо байдаг гээд хануулаа. Танил нүхэдөөрниш нэрэдээ таарангүй нэлгэжэрхиһэн зон бии. Тийгэжэ илангаяа ород нэрэтэй байһан аад, буряад болгохо ушарнууд олон гэжэ адаглахаар байгша.

Зүгөөр энэ бэшэлгынгээ эсэстэ нэрэ үгэхэ талаар урданай ёһо заншал дурдаха хүсэлтэй байнаб. Зондо, илангаяа залуушуулда туһа болохо аалам?

Үхибүүтэй болоһон айл гарагай һайниие шэлэжэ, аһамад хүнөөр гү, али ламаар үхибүүндээ нэрэ хайрлуулдаг байгаа. Удаань түрэнэн эсэгын хүбүүнэйнгээ баруун шэхэндэ, басагатай болоһон һаа, зүүн шэхэндэн шэбэнэжэ, нэрэ үгэдэг заншалтай байгаа.

Хүдөөгэй байгуулгануудта хэр байдалтайб?

НУРГУУЛИ, КЛУБУУДАЙ БАЙДАЛ ШИИДХЭХЭЭР БОЛОНХОЙ

Мухар-Шэбэрэй ай-магай Галтайн хүдөөгэй байгуулгын толгойлогшо Анатолий Исаевич Серковтой хаяхан уулзажа, нютагайн хэрэг байдлаар хонирхож, манай корреспондент Эльвира ДАМБАЕВА хөөрөлдээн байна. Энэ хөөрөлдөөн - уншагдай анхаралда.

Түгнын үүжам тала

- Танай байгуулгын бүридэлдэ ямар нютагууд ороноб?

- Түгнын түхэрээн талын эгээл тэг дундан манай хүдөөгэй байгуулгын бүридэлдэ ородог Калиновка, Галтай тосхонууд ороно. Манай эдэ нютагууд Сагаан дабаанай хүтэлнүүдэй урда хаяадан оршодог.

- Эдэ нютагуудта социальна ямар объектнууд бииб?

- Хамта дээрээ 997 хүн эдэ хоёр нютагта ажаһууна гэжэ 2011 оной январин 1-нэй тоо бүридхэл харуулна. Анхан манай нютагта байһан хүгэдэй хоёр сээрлиг, хоёр дунда нургуули тэрэ зандаа үлээгдэнхэй. Галтай нютагтамнай дунда нургуули зэргэлээд оршодог республикын 8-дахи түхэлэй коррекционно интернат нургуулин дэбисхэртэ түбхинэнхэй. Өһоороо болоо хаа, энэ нургуули амяараа байха ёһотой.

- Энэ асуудал ямар аргар шийдхэгдэх ёһотойб?

- Республикын социаль-экономическа хүгжэлтын программада Галтайда шэнэ нургуули бариха гэжэ оруулагданхай. нургуулин үхибүүдэй бэлиг тамираа хорих спортзалшы гэжэ үгы юм. Тиймэһээ энэ нютагта амяараа дунда нургуули бариха гэжэ мүнөөдэрэй гол шухала асуудал болонхой. Республикын программада оруулагдаа хадаа нарын жэлнүүдтэ энэ зорилгомнай бүтэхэ гэжэ найдагдана.

Нэрлэгдэгшэ коррекционно нургуулида 132 үншэн хүүгэды мүнөө дээрээ хургана гэжээ. Энээнһээ гадна хэлхээ холбооной таһаг, соёлой гуламтанууд бии. Фельдшерскэ пункт бариха газар заагданхай. Тийхэдэ Калиновка тосхондо соёлой гуламта халан хандаранхай. Мүнөө дээрээ эдэ нютагаархид соёлой хэмжээ ябуулганууды нургуулин мастерской соо үнгэргэнэ.

- Бэрхэшээлтэй асуудалууды шийдхэхын тула ниитын ямар хэмжээ ябуулганууд үнгэргэгдэдэ бэ?

- Байгша оной июлин 30-да манай муниципальна байгуулгын дэбисхэртэ ниитын уншалганууд үнгэргэгдэхэ ёһотой. Нэрлэгдэгшэ нютагуудаар ушарһан бэрхэтэй асуудалууды энэ суглаанда булта зоной хабаадалгатайгаар хөөрөлдэхэ байнабди. Манай нютагууды ерээдүйдэ хүгжөөхэ генеральна түсэб зохёон хараалагданхай. Энэ түсэбөө 25 жэлэй туршада холын хараатайгаар бээлүүлхэ ханаатайбди. Тиймэһээ энэ суглаанда энэ түсэбэй зорилго-

нууд тухай тодорхойгоор үшөө хөөрөлдэхэ байнабди.

- Соёлой гуламтанууды шэнээр бариха асуудал ханамжална гүт?

- Энэ асуудалаар республикын Соёлой министрствэдэ хандаһан байнабди. Гэбэшье энэмнай бэлээр бүтэхэ асуудал бэшэ байшоо. Юуб гэхэдэ, түрүүн соёлой байшангай проектно-сметнэ документаци бэлдэжэ, нэрлэгдэгшэ министрствэдэ тушааха хэрэгтэй. Энээндэ 180 мянган түхэриг гаргашалагдаха байна. Теэд мүнггүйдэжэ, мүнөө дээрээ энэ асуудал шийдхэхэ аргагүй байнабди.

- Өөһэдын олзо оршын талаар танай захиргаан ямар байдалтайб?

- Сэхыень хэлэхэдэ, захиргаанай бюджетдэ мүнгэн дуталдана. Социальна объектнууды дулаагаар, элшэ хүсөөр хангах ажалшадтаа салин түлэхэ мүнгэ арай шамай гэжэ олодогбди. Бэшээр олонитэ зондо хэрэгтэй ехэ барилганууды эрхилхэ, бусад бэрхэшээлтэй асуудалууды шийдхэхэ үлүү мүнгэн олдодоггүй.

- Эндэтнай ниитын хүтэлбэрийн эмхинүүд гэхэ гү, али ТОС-ууд байгуулагданхай гү?

- Галтайда "Нютаг" гэжэ нэрлэгдэнхэн, Калиновкада "Родник" гэжэ ТОС-ууд байгуулагданхай, түрэл нютагаа болбосон түхэлтэй болгохо гэжэ ехэ хүдэлмэри ябуулдаг. Үмсэдөө ашаанай машинатай хүнүүдтэй хөөрөлдэжэ, ажабайдалай голодоһонууды, бог шорой суглуулжа, ходо хаяжа байдагбди. ТОС-уудай гэшүүд нютагаа арюун сээр байлгаха гэжэ ехэтэ оролдог гэжэ тэмдэглэхэ байнаб. Эдэ эмхинүүд оролдосотой, эдэбхитэй хүдэлмэри ябуулна. Урзанда жэлдэ ТОС-уудай дунда манай нютагаархид шалгараад, 40 мянганай сертификат абаа нэн. Харин нёондо жэлдэ 80 мянган түхэригэй сертификадаар урмашуулагдаа. Гал түймэрһөө нэргылхэ, дохёо үгэхэ хэрэгсэлнүүды соёлой байшангуудта энэ мүнгөөр абажа тодхоо нэмди. Бэшэше түймэрһөө нэргылхэ хэрэгсэлнүүд худалдан абтаа нэн.

- Хүдөө ажахын талаар хэрэг байдалтнай ямар бэ?

- Эндэмнай "Знамя Ленина" гэжэ нэрэтэй таряашанай ажахынуудай нэгэдэл бии. Тэрэ хоёр нютагуудай дэбисхэртэ таранхай. Галтайда, тийгээд Калиновкада энэ нэгэдэлэй бүридэлдэ ородог фермернүүд хүдэлнэ. Һүүлэй хэдэн жэлэй туршада өһоор орооһо таряа энэ нэгэдэлнай хуряжа абажа шадаагүй. Урзанда

жэлдэ таряа тариһан аад, үбэлдөө малай тэжээл болохо голоомошые абажа шадаагүй юм. Хоёр трактораа Хягтын аймагай ажахынуудта худалдажа, үбнэ абаа нэн. Тийгэжэ малаа ондо оруулаа. Мүнөө жэлдэ хэрэг байдальн нэгэ бага дээрэ гэжэ харагдана. Хура бороошые хэрэгтэй сагта яһала ороно. Мүнөө жэлдэ мянган гектар талмайда тэжээлэй ургамалууды таринхай. Намартаа хуряжа абаха. Комбайн болон бусад техникэ заһабарилагдажа, хурялгын хүдэлмэридэ бэлэн болгогдожо байнхай. Түлишэ тоһодолгын хэрэгсэлнүүд дуталдадаг. Энэ нэгэдэлнай хальмаг үүлтэрэй үхэр үсхэбэрилдэг. Үүлтэртэ мал ажалай ажахы нэн тула республикын тусхай зорилготой программада оруулагданхай. Энэ нэгэдэлдэ 200 шахуу толгой хальмаг үүлтэрэй мяханай мал харадаг, тоо толгойень олон болгохо гэжэ оролдодог лэ даа.

- Хамтын ажахын һүүлээр хүн зондо хубаагдаһан пайн газарнуудай асуудал хэр шийдхэгдэнэб?

- Энэ талаар баһал шийдхэхэр асуудалууд олон. Хамта дээрээ "Знамя Ленина" колхозой дүрбэн отделенинүүдээр 435 пай хубаагдан байгаа. Нэгэ хүнэй хубида 24 гектар үлүүтэй газар үгтэнхэн байна. Тэрэ тоодо 9 гектар хахалһан, 1,8 гектар сабшалангай болон малай бэлшээрин газар үгтэнхэн байгаа. Мүнөө үедэ хэрэгдэгдэгшэ газарай асуудал хурсаар табигдажа байнхай. Газарай межевани хэхэ, хэрэгдэгдэгшэ газар муниципальна байгуулгын мэдэлдэ оруулха хэрэг гаранхай. Тэрэ сагта хубаагданхай пайн газарай эзэдэй олонинь наһатай зон байгаа. Мүнөө болоходо, нютагай наһатай пайшигуудай 40 процентнь наһа баранхай. Эдэ газар гүрэнэй бүридхэлдэ орохо заабол ёһотой. Нютагай ажаһуушадай зуугаад шахуу зон пайн газарнууды гүрэнэй бүридхэлдэ орууланхай. Эдэмнай газар дээрэ хүдэлхэ зорилготой залуушуул болоно. Пайн газар бүхэниие гүрэнэй бүридхэлдэ абахын тула 27 мянган түхэриг хэрэгдэгдэнэ. Олон зон энэ мүнгэндэ хашагдажа, газараа бүридхэлдэ абанагүй, зариманиинь данса саарһанда оруулха хэрэгтэй гэжэ мэдэншыегүй байжа болоо. Наһатай гэртэхинэйнгэ пайн газарнууды хэрэглээ хаа, уг дамжан үри бэень хубиин зөөридэ бүридхэлдэ оруулха ёһотой.

- Хүдөөгэй байгуулгын толгойлогшын хүнгэн бэшэ ажалдатнай амжалта хүсээ.

- **Һайн даа.**

ХҮН ЗОНОЙ ЭНХЭ ЭЛҮҮР БАЙХЫН ТУЛА

Россиин хүдөө ажахын хиналтын Буряад Республикадахи управлениин ветеринарийн албанай мэргэжэлтэд хамта дээрээ жэлэй эхинһээ 255 шалгалта үнгэргөө. Элдэб шалтагаануудһаа худалдаа наймаанда болон ниитын эдэе хоолдо дурадхагдаһан 300 тонно тахяагай татаһан мяхан, 13,5 тонно загаһан болон бусад загаһанай продукци, 60 тонно гахайн мяхан наймаанһаа болуулагдаа.

ШАНАРЫНЬ БОЛГООМЖОЛХООР

Иигэжэ жэлэй дүнгүүдые согсолһон суглаанда дээрэ нэрлэгдэнхэн албанай хүтэлбэрилэгшын орлогшо В.Смолин мэдээсээ. Хүдөө ажахын предпрятинуудта худалдаа наймаанай, транспортын эмхинүүдтэ, тийхэдэ "Сотниково", "Наушки", "Хягта" гэнэн постнуудаар хинамжалгын хүдэлмэри наринаар ябуулагдана. Сотниково дээрэ оршодог пунктда ехэ шалгалта болоно гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Энээгүүр олон ашаанай машинанууд мяха, загаһа шэрэжэ гаргадаг гэжээ. Жэлэй эхинһээ 3286 машина 36 мянган тонно мал ажалһаа абтадаг продукци шэрэжэ гаргаһан байна. Тэрэ тоодо 9 мянга гаран тонно мал ажалай продукци ветеринарийн талаһаа шалгалта гараа. Манай эндэ үйлэдбэрилэгдэнхэн 158 янзын мал ажалай продукци лабораторидо шалгахыень эльгээһэн байна. Тийхэдэ республикаһаа гадуур үйлэдбэрилэгдэнхэн мяханай, хүнэй продукци ехээр асарагдана гэжээ. Тэдэ баһал нарин шалгалтада ороно. Тэдээн сооһоо 16 янзын мяханай, хүнэй продукци ГОСТ-ын эрилтэдэ харюусанагүй гэжэ элирүүлэгдээ. Тэрэшэлэн гадаадаһаа оруулагданхай продукциһаа зариманиинь баһал ГОСТ-ын эрилтэдэ харюусанагүй гэжэ шалгалтанууд харуулна. Илангаяа Монгол оронһоо мяхан асарагдана. Хягта болон Наушки дээгүүр 7 мянга гаран тонно мяхан манай иишэ зөөгдөө. Тэрэнэй 5 мянга гаранинь хизаарлагдамал харюусалгатай "Бурятмяспром" бүлгэмдэ саг зуура склад соонь хадагалагдаһан байгаа. Энэ ехэ мяхан баһал нарин шалгалтада ороһон байна.

Энэ шалгалтын дүнгөөр гэдэһэ доторой 15 тонно зүйлнүүд Монгол орон бусаагдаа. Юуб гэхэдэ, Монголой ветеринарнуудай үгэнэн сертификат Тамуужанай холбооной эрилтэнүүдтэ харюусаагүй байгаа. Харин Монголһоо эльгээгдэнхэн үхэрэй 40 тонно мяхан "Бурятмяспромдо" дахин бусаагдаа. Юуб гэхэдэ, промышленна предпрятнида һайнаар үйлэдбэрилэгдэжэ гаргагдаһан мяхан байгаа.

Мал ажалай продукциин 3,14 тоннонь үгы хэгдээ. Эдээнине Монголһоо болон Хитадаһаа ябаһан пассажирнууд багаж соогоо, тийхэдэ бээдэ абажа ябадаг сүүмхэ болон бусад зүйлнүүд соо хилэ гаргаха гэнэн нэдэлгэтэй байгаа.

"СОТНИКОВО" ГЭНЭ ШАЛГАЛТЫН ПУНКТ ХЭРЭГТЭЙ!

Жэлэй туршада управлениин мэргэжэлтэд 800 шалгалта үнгэргөө. Тэдэнэй дүнгөөр захиргаанай эрилтэнүүдые эблэнхэн тухай 568 протоколнууд бэшэгдэжэ, 1 миллион шахуу түхэригэй яла тохогоһон байна. Россиин хүдөө ажахын хиналтын Буряад Республикадахи управлениин хүтэлбэрилэгшэ В.Носков энэ зүблөөндэ иигэжэ элидхэбэ. Энээнһээ гадна мал ажалай 130 мянган тонно продукци, тийхэдэ ургамалай эды шэнээн тонно продукци шалгагдаа гэжэ тэрэ элидхээ. Энэ шалгалтын дүнгөөр хүнэй ами наһанда аюултай, шанар муутай 7,5 тонно мал ажалай продукци үгы хэгдээ. Тийхэдэ ургамалай 45 тонно шахуу продукци гологдожо усадхагдаһан байна.

Манай республика руу 37 хари гүрэнүүдтэ үйлэдбэрилэгдэнхэн мал ажалай продукци оруулагдана. Хамта дээрээ манай иишэ асарагдаһан 97 мянган тонно мяханай оройдоол 8 процентнь манай гүрэндэ үйлэдбэрилэгдэнхэн адуунай мяхан байгаа. Бэшэниинь гадаадаһаа асарагдаһан байба. Тийхэдэ хүргэгдэнхэн загаһанай 83 процентнь манай гүрэнэй байгаа. Иимэ байдалда "Сотниково" гэнэн шалгалтын пункт ехэл хэрэгтэй болонол даа.

Хүдөө ажахын предпрятинууд 21,1 мянган тонно орооһото ургамалуудай үрһэ 107849 гектар талмайда тариһан байна. Тэрэнэнь 73 процентнь тарилгын шанарта хүргэгдөөгүй байгаа. Иимэ үрһөөр тарилга хэхэдэ, хайшан гээд баян ургаса абтаха байна гэжээб гэжэ В.Носков энэ зүблөөндэ өөрынгөө ханамжа хэлээ.

Даржана ЦЕЛОВАЛЬНИКОВА. Эльвира ДАМБАЕВА оршуулба.

ДАНИИН ГАХАЙНУУД НҮҮЖЭ ЕРЭБЭ

Ландрас, дюрк, сагаан томо, F1 гэнэн холимог хэдэн үүлтэрэй дүн хамта 1500 толгой гахай аяр Даниһаа самолёдоор Буряад Республика хүрэжэ ерэбэ. 12 часай туршада "Боинг-747" гэнэн дээдэ шатын самолёдоор ниидэжэ бууһан гахайнууд үһалаад, эдээлээд, "Камаз" түхэлэй 8 машинаар байха газар руугаа замаа үргэлжэлүүлээ.

Иимэ сэбэрхэнүүд зандаа үлэхэ гү?

- Гахайнууд Загарайн аймагай Усть-Брянск тосхондо баригдажа байһан гахай тэжээлгын комплексдо абаашагдаа. Тэдэ мүнөө дээрээ карантинда хаагданхай, нарын туршада ветеринарнуудай хиналта доро байха юм, - гээд "Сибирская аграрная группа" эмхин түлөөлөгшэ Виктор Павлов мэдээсээнэ. Тус эмхин бүридэлдэ ороһон Зүүн Сибириин свинокомплекс 2011 оной апрель наһаһаа баригдажа эхилээд, ашаглалгада

тушаагдахаар боложо байнхай. Энэ проект гурбан миллиард түхэригэй гаргашатай, тэрэнь найман жэлэй эршэм ажалай дүнгөөр тэхэрюулэн бусаагдахаар хараалагданхай юм.

Мүнөөдэр хари гүрэнһөө ерэнхэн гахайнуудай презентаци үнгэрхэ.

Цырегма САМПИЛОВА. Авторай фото.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2012 оной июлийн 9-13 болотор

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

Зүблэхэ зүйл:
1. Арадай Хуралай хороонуудай 2012 оной июлийн 2-ноо 6 хүрэтэр дүүргэнэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэд: хороонуудай түрүүлэгшэнэр)

09.07. 11.00 Арадай Хуралай бага танхим

2. Арадай Хуралай 2012 оной июлийн 2-ноо 6 хүрэтэр үнгэргэгдэнэн хэмжээ ябуулганууд тухай эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

3. Арадай Хуралай хиналтын документнүүдые гүйсэдхэлгын байдал тухай эмхидхэлэй таһагай мэдээсэл (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

4. Буряад Республикын хуулинуудые федеральна хуули ёһонуудтай зохилдуулгын хойноһоо хиналта тухай (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

5. Арадай Хуралай 2012 оной июлийн 9-ноо 13 хүрэтэр түсэблэнэн хэмжээ ябуулганууд тухай (элидхэлшэ О.А.Бадлуев)

6. 2012 оной июлийн 2-ноо 6 хүрэтэр Хуули ёһоной управлениин дүүргэнэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэ А.И.Ускова)

7. 2012 оной июлийн 2-ноо 6 хүрэтэр Мэдээсэлэй-шэнжэлэлгын управлениин дүүргэнэн хүдэлмэри тухай мэдээсэл (элидхэлшэ Э.Б.Намдакова)

8. Арадай Хуралай ажал ябуулга тухай республикын хэблэлнүүдтэ 2012 оной июлийн 2-ноо 6 хүрэтэр олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдтэ толилогдоһон материалнуудай шэнжэлэл тухай тусхай таһагай мэдээсэл

(элидхэлшэ С.Б.Хайдапова)

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХЭРЭГҮҮДЫЕ ЭРХИЛЭГШЭ – АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДЫНЕЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХ ХҮДЭЛМЭРИЛГЫН ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Зүблэхэ зүйл:
1. Буряад Республикын Арадай Хуралай 2012 оной июлийн 9-ноо 13 болотор түсэблэнэн хэмжээ ябуулганууд тухай

09.07 13.30 Арадай Хуралай бага танхим

2. Буряад Республикын Арадай Хуралай хиналтын документнүүдые гүйсэдхэлгын байдал тухай

3. Элдэб асуудалнууд

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдын хүтэлбэрин, хуули ёһоной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон

(түрүүлэгшэнь А.С.Скосырская)

Зүблэхэ зүйл:
"Россиин Федерацида нютагай өөһэдын хүтэлбэриие эмхидхэлгын юрэнхы ёһонууд тухай" Федеральна хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" 2012 оной июлийн 25-най 91-дэхи дугаарай федеральна хуулиие хаража үзэхэ тухай

10.07. 14.00 каб.323

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикын Арадай Ху-

ралай Регламентда хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын Арадай Хуралай тогтоолой түлэб тухай 12.07 11.00 каб.323

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон
(түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

Зүблэхэ зүйл:
"Агнуури болон агнууриин нөөсөнүүдые хамгаалалга тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

11.07 10.00 каб.119
Зүблэхэ зүйл:
"Газар тухай" Буряад Республикын Хуулиие бэелүүлгын ябаса тухай" гэнэн темээр "дүхэриг-шэрээдэ" бэлдэхэ тухай

10.07 10.00 каб.119
Зүблэхэ зүйл:
"Газар тухай" Буряад Республикын Хуулиин 8-дахы статьяда хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

12.07. 14.00 каб.119
Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын, үндэһэтэнэй асуудалнуудай, залуушуулай политикын, ниитын болон шажан мүргэлэй нэгэдлнүүдэй талаар хороон
(түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикын дэбисхэртэ ниитын хэмжээ ябуулгые үнгэргэхэ тухай мэдээсэхэ гурим тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалта-

нуудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай" 10.07. 10.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон
(түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

Зүблэхэ зүйл:
"Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Гүрэнэй Дүүмын депутадудта Россиин Федерациин Федеральна Суглаанай Федерациин гэшүүдтэ, Россиин Федерациин Правительствын Түрүүлэгшэ Д.А.Медведевтэ нүүхэ баатай болоһон хүнүүдые гэр байраар хангаха асуудалаар Белгородско областной Дүүмын хандалга тухай

09.07 15.00 каб.218
Нүүдэл хүдэлмэрилгын зүблөөнүүд
Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикада хүүгэдые амаруулха болон элууржүүлхэ эрхэнүүдые хангаха тухай" Буряад Республикын хуулиие бэелүүлгын ябаса тухай" 10.07 Прибайкалийн аймаг

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаагийн нөөсөнүүдые хэрэглэлгын болон оршон тойронхые хамгаалалгын талаар хороон
(түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

Зүблэхэ зүйл:
"Буряад Республикын социальна-экономическа хүгжэлтын гүрэнэй программанууд болон тэдэниие уридшалан хараалан түсэблэлгэ тухай" Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай" Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай 11.07 14.00 каб.203

БАНК НА ДИВАНЕ

Клиенты Сбербанка могут открывать вклад, не выходя из дома

Если нет времени для посещения отделения банка и оформления документов, значит, пора подключаться к услуге СБЕРБАНК ОНЛ@ИН. Благодаря ей сегодня все держатели международных пластиковых карт Сбербанка России получили возможность с помощью Интернета совершать операции по открытию вкладов, не выходя из дома. При этом клиенты Сбербанка еще и больше получают процентов, чем при открытии вклада в отделении банка, ведь при открытии вклада в системе СБЕРБАНК ОНЛ@ИН ставка в рублях на 0,3% годовых, а в валюте на 0,15% годовых выше, чем по аналогичным вкладам в случае их открытия в отделении банка.

Чтобы воспользоваться банковскими услугами, клиентам Сбербанка сегодня совсем не обязательно посещать отделение. Система СБЕРБАНК ОНЛ@ИН позволяет им совершать все основные операции с денежными средствами, находящимися во вкладах и на счетах, в любом удобном месте и в любое время суток. Для открытия вклада достаточно

иметь доступ к Интернету, то есть персональный компьютер, ноутбук или планшет.

В зависимости от потребностей Вы можете выбрать вклад с минимальным функционалом (без пополнений и частичных снятий), но с максимальной доходностью (вклад «Сохраняй Онлайн»), или вклад с более широкими возможностями, например, с пополнением (вклад «Пополняй Онлайн») и частичным снятием (вклад «Управляй Онлайн»). Чем шире функционал, тем ниже ставка.

Подключив СБЕРБАНК ОНЛ@ИН, вы получаете возможность совершать регулярные платежи в комфортных для себя условиях. Например, можно с легкостью оплатить счета за свет, газ, воду и другие коммунальные услуги, уютно устроившись с ноутбуком на диване в своей квартире. При этом не нужно идти в отделение банка, что позволяет экономить время.

Особенно полезна услуга СБЕРБАНК ОНЛ@ИН людям, которые поздно возвращаются с работы и просто не успевают зайти в отделение банка. Теперь им не нужно никуда топиться, ведь оплатить ЖКУ,

услуги связи и многое другое можно находясь в офисе на своем рабочем месте. Кроме того, ваш привычный распорядок дня не нужно подстраивать и корректировать под время работы отделения банка, ведь услуга СБЕРБАНК ОНЛ@ИН доступна 24 часа в сутки, 7 дней в неделю, 365 дней в году.

Важно, что, совершив какой-либо платеж через СБЕРБАНК ОНЛ@ИН, вы получите подтверждение об успешности операции - электронную квитанцию, которую можно распечатать, сохранить и потом предъявить как полноценный документ при возникновении каких-либо спорных ситуаций.

Подключившись к СБЕРБАНК ОНЛ@ИН, Вы можете в любое удобное время оплатить не только коммунальные платежи, но и кредиты, полученные в Сбербанке, а также получить всю необходимую информацию - узнать о размере остатка непогашенной задолженности, о взимаемых процентах, уточнить сумму следующего платежа и его дату. Теперь через Интернет можно также оплачивать налоги непосредственно с сайта ФНС. В Сбербанке отмечают, что оплата налогов в

режиме онлайн осуществляется без комиссии.

Услуга СБЕРБАНК ОНЛ@ИН сегодня доступна всем держателям международных банковских карт Сбербанка, подключенных к мобильному банку (кроме Сберкарт и корпоративных пластиковых карт). Чтобы воспользоваться услугой, необходимо лишь иметь идентификатор пользователя и пароль для входа, которые можно получить в устройстве самообслуживания (в банкомате или платежном терминале Сбербанка) с помощью банковской карты клиента либо посредством мобильного банка. Во втором случае нужно запросить пароль через SMS, а затем позвонить в контактный центр по телефону, указанному в ответном SMS-сообщении и узнать идентификатор пользователя. Полученные данные вводятся на сайте www.sberbank.ru в разделе СБЕРБАНК ОНЛ@ИН, после чего клиент получает доступ ко всем операциям

по банковским картам. Интерфейс СБЕРБАНК ОНЛ@ИН интуитивно понятен, однако при необходимости там можно найти подробную справочную информацию о работе с системой.

Одним из главных преимуществ системы СБЕРБАНК ОНЛ@ИН является безопасность всех проводимых с ее помощью операций. Для дополнительной защиты данных клиента в СБЕРБАНК ОНЛ@ИН введены специальные одноразовые пароли. Их можно получать автоматически при проведении операций в SMS-сообщении на мобильный телефон (если карта клиента подключена к Мобильному банку) или заранее распечатать в банкомате или платежном терминале чек, содержащий серию из 20-ти паролей.

Остается добавить, что услуга СБЕРБАНК ОНЛ@ИН является абсолютно бесплатной - нет абонентской платы и платы за подключение.

ОАО «Сбербанк России». Генеральная лицензия Банка России на осуществление банковских операций №1481 от 30.08.2010г.

На правах рекламы.

Булат

ЛХАСАРАНОВ:

“БУРЯАД ҮНЭЭН – ШАНАР ҺАЙТАЙ ҺҮН, МЯХАН, МҮН БАГА ГАРГАША”

Һүүлэй үедэ буряад үнээн тухай хөөрөлдөөн ехэ дэлгэрдэг болонхой. Тиин Хитадай Дотор Монголһоо буряад үүлтэрэйнгээ үнэе анханайнь түрэл газартань, Буряад орон, бусаажа үдхэхэ гэхэн ханамжые баримталагшад олошоороо. Нёдондо ноябриин 9-дэ үнгэргэгдэһэн Буряадай фермернүүдэй “Бага һуурин газарнуудаа хамгаалай” гэхэн түрүүшын съездын үедэ Арадай Хуралай Түрүүлэгшэ Матвей Гершевич энэ шиидхэгдээгүй асуудалда онсо анхарал хандуулжа, буряад үүлтэрэй үнэегээ бусааха талаар эдэбхитэй ажал ябуулжа эхилхэ тухай дурадхаа.

“Элдэб ондоо янзын мал үсхэбэрилбэбди гэжэ бээ зобоонхаар, элинсэг хулинсагүудайнгаа хэр угһаа хойшо үдхэжэ байһан табан хушуун малдаа бусаа хаамнай дээрэ. Тэмээн, адуун, үхэр, хонин, ямаан хадаа манай нютагай шэрүүн уларилда даданхай, мүн дэлхэйн экономикын бүхы эрилтэнүүдтэ зохистой”, - гэжэ Матвей Матвеевич тэмдэглэһэн байна. Буряадай фермернүүдшье энэ ханамжые дүүрэн тогтооно. Юуб гэбэл, буряад үүлтэрэй үнээнэй мяханшье, һүншье тон һайн шанартай байхаһаа гадна үсхэбэрилгэнь үнэгүй, бага гаргашатай юм.

БУРЯАД ҮҮЛТЭРЭЙ ХОНИН БАҢАЛ ХЭРЭГСЭЭГДЭДЭГҮЙ ҺЭН, ЗҮГӨӨР...

Мэдээжэ биолог эрдэмтэн Булат Лхасарановтай арбаад шахуу жэл танилби. Тэрэ буряад үүлтэрэй хони үсхэбэрилхын тула гансал багахан газар илгажа үгыт гэхэн гүйлтатайгаар ноёд һайдай кабинедүүдые нилээд һаһиһан хүн. Теэд эрдэмтэндэ этигэһэн зоние нэгэ гарайнгаа хургаар даран тоолохоор, олонхинь дүтэ наашаш хүргөөгүй, холын хараатай энэ проектдэ ямаршье туһа хүргөөгүй.

Гэбэшье хүдөө нютагаархид арга шадалаараа дэмжээ. Булат Бастуевичай нютагаархид, хэжэнгээрхид, тийхэдэ хүршэ хорёорхин – фермернүүд Биликтуевтанай, Банзаровтанай гэр бүлэнүүд, “Баян-Гол” СПК – үүсхэл гаргажа, буряад хонидые үсхэбэрилжэ эхилээ. Хоёр жэлэй үнгэрхэдэ, эдэ ажахынүүдтэ буряад үүлтэрэй хонидой толгойн тоо хэдэн дахин эбхэгдэн олошооро. Тиин энэ амжалта тухайнь нураг суугай бүхы Буряадаар тарахадань, хүршэ аймагуудаа урагшаа ханаатай фермернүүд ерэжэ, шэрхи хонидые хүрэг хүрэгөөрнь худалдажа абадаг болоо. Мүнөө эдэ ажахынүүд үндэр дүнгүүдые харуулжа эхилэнхэй, зүгөөр тэдэнэй урда шэнэ шиидхэгдээгүй асуудал гаража ерээ: хониной арһан болон ноһон хэрэгсэгдэнэгүй. Нёдондо мэдээжэ хонишон Биликтуевай гэр бүлэ ноёд һайдтай уулзахадаа, энэ асуудалые эгсэ табяа юм. “Хонинһоо абтадаг эгээл сэнтэй зүйл болохо ноһониинь болбосоруулгын тусхай цехэй үгы байһан шарһаа миил хаягдана”, - гэжэ Любовь Биликтуевна тийхэдэ хэлээд, хэрбээ Правительствын туһа үзүүлээгүй һаань, Арадай Хуралай байшангай газар хониной ноһоо галдахые уряалаа һэн.

Мүнөө “Бүүбэй” үүлтэрэй хонид ехэ мэдээжэ болонхой, аяар Беларусийн болон Саха-Яхадай малшад һонирхолоо мэдүүлээ. Яхадууд балай хони үсхэбэрилжэ байдаггүй аад, манай хони хэрэглэн, шэнэ үүлтэр гаргаха хүсэлтэй юм, - гэжэ Булат Бастуевич хөөрөө. - Интернет гээшэмнай ехэл жэгтэй хонин юмэн байна даа. Тэрэнэйл һайгаар дэлхэйн малшад буряад хонин тухай мэдэхэ болонхой. Жэшэнь, мүнөөдэр Кемеровскэ областьһоо хонходоо. Наяхана бүри Германиһаа фермер ерээ юм. “Тонһоо соо умбажа байдаг таанад манай хонидоор яаха гээ хүмтэ?” - гэжэ һонирхоходоо, тэрэмни урдаһаам иигэжэ харюусаал

даа: “Дэлхэй дээрэ өөрсэ, сэбэр үүлтэртэй хонид гэжэ үгы шахуу, гансал холимог амитад үлэнхэй. Баруун гүрэнүүдтэ сэбэр үүлтэртэй малай мяхан үндэрөөр сэгнэгдэдэг, тиймэһэнэ тон үнэтэй юм”.

ШУБУУНАЙ ГРИПП – ҮҮЛТЭРНҮҮДЭЙ ХОЛИСОҢОО

Эрдэмтэдэй ханамжаар, имагал үүлтэрнүүдые холиһон ушарһаа шубуунай болон гахайн грипп, үхэрэй галзуу үбшэн, лейкоз (шуһанай рак) мэтын аюултай үбшэнүүд хүжэрдэг байна. Эдэ үбшэнүүдтэ гансал хүнэй гаргаһан үүлтэрэй мал нэрбэгдэдэг юм.

Харин сэбэр үүлтэрэй мал тус үбшэнүүдтэ оройдоошье дайрулдаггүй. Ушар шалтаганиинь гэхэдэ, тэдэ хэдэн олон жэлнүүдэй үргэлжэдэ байгаа-лиин шэрүүн уларилда дадан хүдэржэжэ, шэрхи болошонхой. Леонид Потаповай республикын Президент байха үедэ австралийн үүлтэрэй 100 үнээн асарагдаһан юм. Теэд хоёр жэлэй үнгэрхэдэ, тэдэнэй лейкозоор үбдэжэ һалашоо. Леонид Васильевич мүнөө ханамжаа тад хубилгаад, буряад үүлтэрэй мал үсхэбэрилгэе эдэбхитэйгээр дэмжэдэг болонхой гэжэ тэмдэглэжэ шухала. Харин энэ алдуу дахин хэгдэхэ байна. Үнөөхил австралийн үүлтэрэй (мүнөө алтайн гэжэ гоёор нэрлэдэг болонхой) үнээдые худалдажа абая гэжэ республикын хүтэлбэриие үгэдөө оруулжа ханаатайшуул баһал би болонхой. Юундэ мүнгээ хии үрхирүүлэн халгахаяа, үнгэрхэдөө ажаһуугшадайнгаа бэеын элүүртэ аюул шэрэхээ хананабибди? - гэжэ Лхасаранов сэдхэлээ хүдэлгэн хэлэнэ.

Хүнэй бээдэ ямар аюултайб? - Үхэрэй галзуу үбшөөр халданхай мяха эдһэн хүн өөрөө үбдэдэг. Зүгөөр эгээл ехэ аюулын гэхэдэ, тус үбшэн хэдэн жэлэй үнгэрхэдэ элирүүлэгдэдэг ушарһаа аргалагдадаггүй. Тиймэһэнэ хүн нилээд ехээр зобожо, һүүлэй һүүлдэ һаһа дүүрэдэг. Халдабаритай мяха шанахадашье, шарахадашье, үрэ дүн гарадаггүй – хорото белок гээшэнэ үхэлгүй. Үхэрэй шүрбэһэнэй бүридэлтэй мармеладшье эдихэдэ, аймшагтай үбшөөр халдаха аюул би.

Олзын хойноһоо ябаһаар, бидэ бусадшье үүлтэрэй эбэртэ бодо малһаа элдэб үбшэнүүдтэ нэрбэгдэжэ болохобди. Үндэр бээтэй болон ехэ шэгнүүртэй үнөөхи алтайн үүлтэрэй үхэрнүүдшье үбшэ асаржа магадгүй. Юундэб гэхэдэ, мантан томо болгохын тула тэдэниие түрэхэһөөнь хойшо пе-

нициллин болон бусад антибиотигуудаар һайса таридаг гэжэ ойлгохо хэрэгтэй. Иимэ үхэрэй мяха эдһэн хүн хэмһээ үлүү антибиотик бээдэ шэнгээжэ, халдабарита үбшэнүүдһээ аршалдаг байгуулгаяа (иммунитет) һуларуулна. Эрдэмтэн хадаа энэһэнһэнэ лэ айнаб. Тиймэһэнэ би сэбэр болон хорогүй мяхатай буряад үүлтэрэй мал тэжээлгы дэмжэнэб.

РОССИЙН ПРЕЗИДЕНТ ПУТИН - МЯХАЛИГ МАЛ ҮСХЭБЭРИЛГЫН ТҮЛӨӨ

Мүнөө гансашье Росси гүрэндэ бэшэ, харин бүхы дэлхэй дээрэ хальмаг үүлтэрэй үнээн гээшэ мяха үйлэдбэрилгэдэ эгээл һайн гэжэ тоологдодог. Суута “геррефорд” гү, али “линкольн” үүлтэрэй мал дүтэшье хүрэхэгүй. Ока Гороодовиков – арад зонингоо ёһотой герой. Юундэб гэхэдэ, тэрэ австриин симменталнуудыешье республикынаа дэбисхэр руу оруулангүй, түрэл үнээгээ аршалжа шадда. Харин манай Модогоев зарим шэнжэнүүдээрээ “хальмаг” үүлтэрһээ һайн гэжэ тоологдодог буряад үнээгээ халгажа хаяа, - гэжэ эрдэмтэн ханамжаа үргэлжэлүүлнэ. - Наяхана Владимир Путин гүрэнөө өөрын үйлэдбэрийн мяхаар хангалгын шиидхэгдээгүй асуудал бодохоого. “Россида, Советскэ Союз гүрэндэ тусхай мяхалиг үүлтэрэй мал үсхэбэрилгэ гэжэ байгаагүй. Һү үгэхээ болиһон лэ үнээдые үүсэлдэг һэн. Эндэ малай тоо толгой тухай хэлэгдэнэ бэшэ. Олон тоото малтайшье һаа, мяхаар дуталдадаг байһан гээшэбди. Мяха шэрэдэг электрикэнүүдые ханадаг ёһотойт: ута, ногоон, мяханай үнэртэй. Энэмнай Москва руу мяха шэрэһэн электричка. һүлиг үүлтэрэй үнээдһээ мүртэй мяхан гарадаггүй байгаа ха юм”, - гэжэ Владимир Владимирович тийхэдэ хэлээ бэлэй.

Энээнниен би сүм зүбшөөнэб, гүрэнэй толгойлогшо тус асуудалые гүйсэд ойлгоно. Юундэ? СССР-тэ “хоёр шандага алахын тула” гансал мяхалиг-һүлиг үүлтэрэй эбэртэ бодо мал үсхэбэрилдэг байһан гээшэ. Энэнь буруу байшоо. Иигээд хараад үзэхэдэ, Путин яаха аргагүй зүб юумэ хэлээ. Үнэхөөрөөшье, амяарань мяхалиг болон һүлиг үүлтэрнүүдые тус тустань хүгжөөн эрхилхэ хэрэгтэй.

Мүнөө сагта Росси дотор ори ганса мяхалиг үүлтэр бии – бүхы дэлхэй дээрэ эгээл һайн гэжэ тоологдодог хальмаг үүлтэр мүн. Зүгөөр гансал “хальмагуудай” ашаар бүхы гүрэнөө мяхаар хангажа шадхагүйбди. Тиймэһэнэ Буряад Республика гүрэнэйнгөө

Эрдэмтэн Б.Б.Лхасаранов

мяха үйлэдбэрилгын хоёрдохи түб болохо аргатай. Энэ зорилго бээлүүлээгүй һаа, одоол тэнэгһээ тэнэгүүд гээшэлди даа!” - гэжэ биолог хэлэнэ.

Лхасарановай багсаажэ тоолоһоор, буряад үүлтэрэй нэгэ үнээ тэжээхын тула жэлдэ оройдоол 120 түхэриг гаргаша-лагдаха байна. Зэргэсүүлээд үзэхэдэ, “хальмаг” үнээндэ 1600 түхэриг хэрэгтэй, казах – 3200, геррефорд – 5600, симментал – 6300. Холисоотой эдэ үүлтэрнүүдэй гаргашань юундэ ехэб гэхэдэ, тэдэниие үбһөөр тэжээжэ, дулаан байраар хангаха хэрэгтэй.

Нэгэтэ иимэ туршалга хээб. Орой намарай үе бэлэй, саһан орожо байгаа. Ондо ондоо үүлтэрэй үнээд ойро ойрохоноо зогсонхойнууд, үбһэ эдижэ байгаа. Тиин харахад, симменталнуудай, “казахуудай” болон “хальмагуудай” нурган дээрэхи саһан хайлажа байгаа, буряад болон “казак” үүлтэрнүүдэй хоорондоһоо гараһан үнээдэ саһан тэрэл зандаа байгаа. Энэнь ямар удхатайб гэхэдэ, “буряадууд” дулаагаа табидаггүй. Бусад үүлтэрэй үнээд дулаагаа

табидаг хадаа ехээр даарадаг. Тиймэһэнэ тэдэндэ үбэлэй сагта ехэ тэжээл, дулаан байра, тусхай тарилганууд хэрэгтэй. Буряад үүлтэрэй үнээд арһан дороо зузаан өөхтэй, үдхэн ноһотой, тиймэһэнэ дулаагаа бээдэ татадаг.

Сэхыень хэлэхэдэ, манай үнээдшье, хонидшье бусадһаа һайн шанартай. Шанар һайтай, сэбэр мяханай хэрэглэгдэдэг болоод байһан сагта буряад үүлтэрэйнгээ мал үсхэбэрилхэнь тон шухала гэжэ хангадана.

Мүнөө дээрэ Шэнэхэндэл буряад үүлтэрэй үсөөхэн мал үлэнхэй. Тиймэһэнэ тэдэнэй арсалан заангууд шэнгээр булта хосоржо үгы болошоогүйдэнэ, тэдэниие түрэл нютагтань асаржа, олошоруулжа хэрэгтэй. Абааштай, шуран хитадуудые бү мартаа. Тэдэмнай энэнь тухай мэдээ һаа, бидэнһээ урид үрдихэ магадгүй. Тиймэһэнэ энэ хэрэгээ хойшолуулангүй, түргэн шууд шиидхэхэ хэрэгтэй!” - гэжэ Булат Бастуевич хэлээ.

**Буда БУДАЕВ.
Д.МАРХАДАЕВА
оршуулба.**

Лопсон
ГЕРГЕНОВЭЙ
ханамжа

ҮДЭ СЭЛЭНГЫН УУЛЗУУР ДЭЭРЭ

Июлиин 1-дэ Улаан-Үдэ хотымнай түб "Центральнй» стадион дээрэ республикымнай Сурхарбаан үнгэргэгдэжэ, спортын талаар зунаймнай найр нааданууд замхаба хаш. Зүгөөр урдмнай үшөө «Алтаргана» ба Майдар хуралай ехэнүүд найндэрнүүд хүлээгдэнэ. Би иланггаа үнгэрхэн Сурхарбаан дээрэ нэгэ хэды үгэнүүдээр тогтохо ханаатайб.

Ямар оршон байдалда тэрэнэй үнгэрһые, хэн хэнэй амаршалгын халуун үгэнүүдые хэлһые, алин баатарай нүгөөдүүлнэгээ хүлые дэгээдэн, нюргыень шоройдуулһые, ямар хүлэг мориной урилдаанай урда заха бариһые, хэнэй табихан годлинуудай эгээл мэргэн байһые та булта, хүндэтэ уншагшаднай, хараһан, дуулаһан, манайшые сонойно нюурнууд дээрэһээ уншаһан байхат.

Гол ушар юуб гэхэдэ, би энэ ехэ найрые хаража байһан зоной дундуур, ёһотойл тагнуулшан мэтээр ябажа, тэдэнэй хараа бодолнуудые, ханамжануудые түүлбэрилэн суглуулжа, нэгэ муртэ оруулха гэжэ оролдоб.

Недондо жэл ашаглалгада тушаагдаһан "Центральнй» стадион түрэл хотымнай шэг шарайда үшөөшые гоё үнгэ, шэнэ нэбшээ нэмээн оруулаа гэхэдэмни, намтай арсаха хүн байхагүй гэжэ би бата этигэнэб.

Энэ удаа Сурхарбаанай эндэ үнгэргэгдэхэдэнэ, олонхи зон "холо Дээдэ-Онгостой ошохогүйн ямар хайн бэ" гэжэ тобшооло. Нүгөөдэ нэгэн автомашилануудай болон бусадшые аргаар бии болоһон утаан ба үнэрһөө нэгэ бага амаржа, Дээдэ-Онгостойн зохид ногоон байгаалида гаража, сэбэр агаараар амилан, модоной хүүдэртэ ногоон дээрэ хуужа сэнгээ хаа, ёһотойл найр болохо байгаа гэнэ. Глазков "нүхэрэй" хүсөөр тэдэнэр иимэ аргаһаа халаһанаа, магад, мэдээшыегүй байжа болоо.

Тиихэдэ түрэл арадайнгаа гол найр нааданда харагшадай үсөөнөөр ерһыень халагламаар. Энэ үдэр нээрээшые халуун уларил тогтошоо.

- Ядахын сагта энэ стадионийнгоо түб трибуна дээрэ харабша хэхээ яагаа юм? - гэнэ нэгэн.

- Иимэ гоё стадионтой болоһондоо баярлыш, нүхэр, - гэнэ нүгөөдүүлһын.

- Гүрэнэй хэдэн зугаад миллион гаргашалжа байхадань, баряа хаа яһалаар, дүүрэнээр бариха юм, - гээд, тэрэнэ абтанагүй. - Хэр угһаа хойшо дасангуудай дэргэдэ үнгэргэгдэдэг нааданууд

дээрэ дээдэ зиндаагай ламанарай, ноёд хайдай дээрэ багаханшые хаа, харин халуун наранһаа халхалһан харабшанууд тодхогдодог байһан, - гэнэ.

Эдэ хоёрой зугаа шагнажа хуугаад, нээрээшые һүүлшын үгэ хэлээшэнь зүбтэй аалши гэжэ ханаа хэмби. Алтан наранай найр наадыемнай хүкюунээр, дулаанаар угтан игаахада, бидэнэр "халуун" гээд, нэрюун нэбшээнэй үлээн, борооной дуһалнуудай урилдан шахуу аяар дээрэһээ мэндые хүргэн буухадань, бидэнэр "хүйтэн" гээд, Богдо Чингис хаанай үеһөө уг дамжан манай үе хүрэтэр ерһэн түрэл арадайнгаа гол найндэрнүүдэй нэгэндэ ерэхгүймнай "юун гээшэб?" гэжэ ханагдана.

"Саһан оробо гээд, свадьба болуулхагүйбди. Хура оробо гээд, хуримаа болуулхагүйбди", - гэжэ минии нагаса Майсан Алсыевай аша Владимир Алсыев хэлэгшэ хэн. Халуудаа хаа, забһарай үедэ Үдэ гү, али Сэлэнгын эрьедэ ошожо нэргээд ерэхээр байгаа.

Барилдаанай боложо байхада, баһа нэгэ иимэ зугаа дуулабаб.

-Хэн хэниинь энэ удаа шүүхэб гэжэ эдэшни булта уридшалан хэлсэнхэйнууд. Харана гүш, барилдаашад дунда нэгэл нюурнууд. Шэнэ нэрэнүүд үгы. Эдэнэйшни хоорондоо нюуса хэлсээ баталхагүйн тула эмхидхэгшэд гол шангын аяар 200000 болгоо - гэжэ, харахада, барилдаан соо яһала юмэ мэдэдэг янза оруулһан нэгэн хэлэнэ.

Тээд, нүхэд, наранай хэдышые халуугаар шаража байхадань, уһа мяхан болотороо хүлэршэнхэйнууд, эсшэнхэйнууд, найндэртэ ерһэн зоной нюдэ хужарлуулха, зүрхэ сэдхэлһын баясуулха, нютаг нугынгаа нэрэ һүлдые үргэхэ, буурал толгойтой магтаалда хүртэхэ гэжэ барилдаашаднай оролдоно ха юм. Гүрэнэймнай ниислэл хото Москвагай зүрхэн гэжэ алдаршаһан Улаан талмай дээрэ тогтоогдоһон хибэс дээрэ эдэ хубүүднай гаража, ганса шангай түлөө барилдана бэшэ ха юм. Харин

түрэл Буряад ороноо алад саагуур суурхуулжа, омог сууень сашань тараана бэшэ аал?

Барилдаашадай дунда нэгэл нюурнууд гэнэт. Минии ханахада, иимэ байдал мүрысөөнэй ябасада үшөө һонин түлхисэ үгэнэ. Энэ удаа хэниинь шүүнэ ааб гэжэ мэгдэжэ һуухаш. Цыбик Максаров, Ринчин Санжеев, Зоригто Цырендондов, Иван Гармаев болон бусад бээз хайн һориһон хадаа һүүлэй хэды жэлэй туршада барилдаанай баруун заха баряад ябанад. Суута Илья Гармаевай хэдэн удаа республикын Сурхарбаанай абарга болоходонь, бидэнэр зүрхэ алдаа гүбди? Үгы. Омогорхожол, гайхажал, хүхижэл ябаабди. Энэ удаа тэрэнэй хубуун Баатар Гармаев абарга боложо, абынгаа нэрэ солые дурдуулжа, абынгаа үргөөд ябаһан тугые үшөө дээшэнэ үргэхөөр ерэхэ бэшэ гү? Абаяа һажаан, хэдэн жэлэй туршада абарга боложол байгаа хаань, барилдаанда дуратайшуул харахаяа ерэхэд лэ байха.

Гол шангай 200000 хүргэгдэхэниинь ехэл хайшаалтай. Энээнэй урда Сурхарбаан дээрэ илаһан абаргамнай 10 мянган түхэриг шанда хүртөө гэхэдэнэ, айлшаар ерһэн зоной урда угаашые аягүй байдаг хэн.

Япондо сумо барилдаашадай үйлсөөр ябахадань, үбгэд, хүгшэд үбдэг дээрэ унажа, һүгэдэн мүргэдэг. Монголдошые ямар бэ даа нэгэ сэлээн нугада баатар хубүүнэй үндыжэ эхилээ хаань, тэрэниие булта зон тон наринаар найжалан, хамгаалан байдаг гэлсэгшэ. Гансал бэеын һорёод, эдээнэй эгээл хайниие эдоулээд байдаг. Иигэжэл арадайнгаа урдаа хараха бүхэшүүлдэ хандаха хэрэгтэй.

Түмэн зоной дунда үшөөшые олон һонирхолтой ханаа бодолнуудай болсорон байһые дуулахаар, ажаглахаар байгаа. Ехэнхи зоной дунда энэ үдэр тон дулаан, хайн бодолнуудай түрөөд байһаниинь "тагнуулшан" минии зүрхые ехэл хүлгөөгөө хэн.

ТЕАТРАЙ ТҮҮХЭДЭ - ТҮРҮҮШЫН ТРИЛЛЕР

Буряадай Правительствата Бурдрамын театрай 80-дахи хаһын түгэхсэлдэ зорюулагдаһан брифинг үнгэр-гэгдэбэ.

Театрай ахамад уран зурааша, хүтэлбэрилэгшэ Сергей Бальжанов залуу драматург Болот Ширибазаровай Дашарабдан Батожабайн түрэхөөр 90 жэлэй ойдо зорюулжа зохиһон пьесээр зүжэг найруулан табяа.

"Энэрил хайра" гэнэн энэ зүжэг июлиин 24-25-да түрүүшынхией харуулагдаха юм. Спектакль бүхыдөө хүнэй зүрхэ сэдхэл, ухаан бодолые нилээд хүдэлгэхэ. Одоол триллер гэхэдэ, алдуу болохогүй: геройнуудын, тэдэнтэй хамта зүжэг харагшадшые нилээд ехэ зоболон соогуур гаража, ухаан сэдхэлээ сэбэрлэнэ. Зүжэгтэ театрай бүхы артистнар хабаадана, - гэжэ Сергей Бальжанов хэлэнэ.

Театрай уран хайханай таһагые даагша Галсан Нанзатовай тэмдэглэхээр, театрай түүхэдэ табигдаһан энэ түрүүшын триллерые гүйсэд ойлгохын тула харагшад Батожабайн "Төөригдэгэн хуби заяа" уншаһан байха ёһотой. Юуб гэбэл, "Энэрил хайра" хадаа түс трилогиин үргэлжэл болонго. Гэбэшье, энээнэнь Сергей Бальжанов иигэжэ онсолоо: "Тус ном

уншаагүй хүнүүдэй ехээр урмаа хухарһанай хэрэггүй, юундэб гэхэдэ, трилоги зүжэг хоёрые ами аминдаа зохиолнууд шэнгээр хаража болоно".

Зүжэгтэй премьерын үедэ театрай ойн баярта дашарамдуулан үнгэргэгэн лотерейн илагша Дмитрий Алексеевтэ Hyundai Solaris автомашины түлжюур барюулагдаха юм. Лотерейдэ хабаадахын тула театрай кассаһаа нэгэ доро дүн хамта 3000 түхэригтэй биледүүдые, тэрэ тоодо заабол Карло Гоцциин "Турандот" зүжэгтэ хоёр билет худалдан абаха хэрэгтэй байгаа гэжэ хануулаа.

Харагшад мүнөө манай биледүүдые "БайкалБанкын" терминалнуудаар худалдажа абаха аргатай болонхой. Гадна театрай 1000-5000 түхэригтэй бэлэгтэй сертификадуудые гарганхай. Иимэ сертификадтай хүн театральна хаһын үргэлжэдэ дуратай зүжэгүүдэ хаража байха жэшээтэй. Шэнэ хаһын эхиндэ үшөө нэгэ хэмжээн соносхогдохо. Тэрэнэй илагша ноябрь нарада мүнгэн зүүдхэлтэй буряад дэгэлтэй болохо юм. Иигэжэ театрай харагшадтайнгаа анхарал татахын тула бүхыгөөрөө оролдоно гээшэ, - гэжэ театрай директорэй орлогшо Наталья Борисова брифинг дээрэ хэлээ.

Людмила ОЧИРОВА.

Дурасхаал

БЭЛИГЫНЬ - ДЭЭДЭ ТУБИҢӨӨ

конкурс ургажа ябаһан бэлигтэй залуу дууша хубүүд, басагадые элирүүлээ, лауреадуудай нэрэ зэргэнүүдые олгоо.

Гала-концертын түгэхсэлдэ артистнарай хамтаараа Елена Шараевагай репертуарһаа «Дуунайм жэгүүр Түнхэмни» гэжэ ирагуу хайхан дууень дуулахадань, танхим соо сугларагшад хүл дээрээ зогсожо, зүрхэ сэдхэлээ хүдэлгэн шагнаа.

БЭЛИГЭЙ ТАЛААН ГҮ, БУРХАНАЙ ЗАЯАН ГҮ?

Юрэ бусын хүнүүд Юртэмсэдэ мүндэлдэг, Тэдэнэй түрэхэн нютагууд Талархал зоной болодог. Шэбэртэ, Хонхоло, Галбай, Шанаа, Алташа, Догой, Хэжэнгэ, Харгана, Нарһата, Хэрэн, Хөлго, Ушхайта... Уһа голойн шэди гү, Угсаатанайн табисуур гү, Дээдэ түбиин бэлэг гү, Дура сэдхэлэйнь хэшэг гү? Талаан бэлигэйн гансаараа Туһа болохонь ээлтэй бээз, Тэсэл, эрмэлзэл, шадалараа Тэдэнэр үндэртэ гараһан бээз. Хара ажал хэнгүй, Хара хүлһээ адхангүй, Бэлигээ элирүүлхэн бэрхэтэй, Бүтээлшын абыас хэрэгтэй - Харьялан урдаһан голдол Халуун нигүүлсхы сэдхэл, Бурьялһан уһан далайдал Баатарлиг ульһата мэдэрэл. Бурханай хүниие шэлэдэг хаань,

Буряад-монголшууд данса соонь, Бэрхэ шабинарайнь буудал - Буянтай нуухын найдал.

БАСАА Валера.

Буряадай арадай артист, Россиян габьяата артист, М.Глинкын нэрэмжэтэ Уласхоорондын вокалистнуудай конкурсын лауреат Елена Гомбоевна ШАРАЕВАГАЙ түрэхөөр 50 жэлэй ойдо зорюулагдаһан дурасхаалай хэмжээ ябуулганууд нютагтань, Түнхэнэй аймагта, үнгэрбэ. Аршаан дээрэ июлиин 5-ай үдэр Елена Шараевагай түрэхэн нютаг Галбайда самбарай нээлгэ, бэлигтэй артистын нэрэмжэтэ конкурс болон гала-концерт болоо.

Елена Шараевагай нютагай зонтой уулзалгада Г.Цыдынжаповай нэрэмжэтэ Буряадай гүрэнэй академическэ оперо болон баледэй театрай артистнар Россиин арадай артист Дарима Линховоин түрүүтэй Батор Будаев, Дамба Занданов, Оксана Хингеева, Бэлигма Ринчинова, Елена Мохосова, Саян Манжигеев болон бусад хабаадаа. Мүн П.Чайковскиин нэрэмжэтэ хүгжэмэй училищиин студентнэр, нютагайн бэрхэ дуушад дуунуудаа гүйсэдхөө. Елена Шараевагай нэрэмжэтэ

«Баатар мэргэн - 2012»
номинацида

БУРХАНАЙ ШАБИ

Буда ЦЫДЕНОВ 1970 оной Түмэр Нохой жэлэй зунай хүүлшын нарын 26- да Ивалгын аймагай Оронго нютагта үнэр баян Дагбын Цырен-Доржо Намсарайн Эрдэни-Ханда хоёрой бүлэдэ нүхэдэй үхибүүн (одхон) боложо, алтан дэлхэйдэ мүндрэлхэн юм.

Балшар бага наһанһаань тэрэ түргэн, хүбэлгэн гүймгэ ухаатай, зөөлэн сэдхэлтэй, хонгёо хоолойтой хүбүүн хэн. Буда хүбүүн түрэл Оронгынгоо дунда хургуулида хурахадаа, ехэ оролдосотой, эрмэлзэлтэй хурагша ябаһан. Ажалда дуратайень, зөөлөн сэдхэлтэйень, үелһэн нүхэдтөө үнэниень онсо тэмдэглэмэ -

эр. Сүлөө сагтаа хүбүүхэн барилдаагаар бэээ хоридог хэн. Сагай урасхал түргэн, мэдэгдэнгүй ошоно. Аха захатаншьё болог, дүүнэршьё болог, тэрэ арга шадалаара туһа хүргэхьё оролдодог.

Одоо хургуулин жэлнүүд дүүрэнээр дүүрэнжэ, Буда хүбүүнэй урда ямар мэргэжэл шэлэхэб гэнэн асуудал хүрэнжэ ерэнбэ. Хургуулиа дүүргэмсээрээ, тэрэ Улаан-Үдын багшанарай дээдэ хургуули орожо, оюутан болоһон намтартай. Удаан хурангүй, тэрэ Тарбагатайн Дээдэ-Жиримэй СПТУ-да орожо, курсант болоо. Жолоошоной курса амжалтатай түгэсхэжэ, хүбүүн түрэл Оронго совхоздоо ашаанай машинын жолоошоноор ажаллажа эхилээ. Ажалайнгаа хүлээр нютагайнгаа Дагба Бадмаевич Норбо Гармаевна хоёрто монгол бэшэг заалгадаг хэн.

Албанда татагдахадаа, сэрэгэйн зам харгы Ташкент хотоһоо эхилээ бэлэй. Алба хэжэ ерэнэнэй хүлээр Буда хүбүүннай Ивалгын дасанай хубараг болоод хуража байтараа, 1995 ондо Энэдхэг орон ошохо гэжэ шийдээ хэн. 7 хахад жэлэй хугасаа соо Дарамсала хотодо Далай багшын үргөөдэ Бурханай ном үзэжэ, Буряад ороноо 2002 ондо гэлэн хажууһатай бусаа юм. Энэдхэг оронһоо ерэнэнэй хүлээр Буда ламаннай Дээдэ-Онгостойдо Дуйнхор дасанай шэрээтэ болоо юм. 2004 ондо Энэдхэг ороной Дарамсала хото ошохо, зургаа нара соо ном үзэжэ, экзамен тушаажа, гэбшэ нэрэ зэргэдэ хүртөө. Баһа шэрээтэ байхынгаа хажуугаар Дуйнхор дасандаа багшалдаг.

Энэ үнгэрөөшэ зун Дуйнхор дасанай ламанар, хубарагууд Буда ламын хүтэлбэри доро ехэ хурал Цам хуража, буряад зоноо баярлуулаа. Энэ хуралай урда хэды нара соо ехэ бэлэдхэлгэ хэгдээ. Энэ Цам хурал Буряад орондо 80 жэл хурагдаагүй байһан гэшэ. Буда ламын хүсөөр энэ хурал хэргэгдэжэ, бидэ ехэ баяртайбди.

Хамба лама Дамба Аюшеевэй хүтэлбэри доро манай нютагта 2004 ондо Этигэлэй Хамбада зориулһан субарга- комплекс бодхоогдоо. Эндэ Буда лама ехэ нүлөөгөө оруулаа. Үнгэрөөшэ зун Буда ламын хүтэлбэри доро Ута-Булагай аршаан хэргэгдэбэ.

Буда лама нютаг нугынгаа, ондоошьё нютагай зондо ехэ хүндэтэй, туһатай хүн. Хүнүүдэй туһа хайра эрижэ ерэхэдэнь, налгай зангаараа угтажа, номоо уншажа, аршаан хэжэ, сэржэм дээжыень үргэжэ, ханаа сэдхэлыень тэгшэлэн туһалдаг.

Нютагайнгаа Обоо уула тахижа, нютагтаа маани хуралнууды уншажа, ходо хүн зондо туһа хэжэ ябадаг Буда ламадаа доро дохин мүргэнэбди. Нютагаархидынь, түрэлхидынь иимэ ехэ ламатай байһандаа омогорхожо ябадаг юм. Бидэ булта үнэн зүрхэнһөө ута наһа, удаан жаргал, олон жэлдэ арад зондоо туһатай ябахыень хүсэнэбди.

Ом мани бадмэ хум!

Цырендулма ЦЫДЕНОВА.

БАЙГАЛАЙ ҺУРАЛСАЛАЙ ФОРУМ

ГРАН-ПРИ БУРЯАДТАА ҮЛӨӨ

Байгалай хуралсалай форумой (БОФ) хэмжээндэ үнгэрэгдэнэ Регионууд хоорондын ашаг үрэтэй хүтэлбэрилхы модельнүүдэй конкурсын Гран-придэ Буряад Республикын КОЭРСО проект хүртэбэ.

КОЭРСО проект (хуралсалай байгуулгын ашаг үрые олон талаһаань сэгнэлгэ) – республикын хуралсалай шанарые үнэн сэхээр сэгнэхэ арга олгодог 50 мянга гаран харуулалтануудтай автоматизированнэ байгуулга.

I болон II шатануудай дипломууд Эрхүүгэй хуралсалые хүгжөөлгын институтдай бо-

лон Калининградска областин Шанар урмашуулгын жасын проектүүдтэ үгтөө.

Эрхүү можын юрэнхы хуралсалай халбарыда зонхилолгын финансово-экономическа байгуулгын модель хадаа гол түлэб хурагшадай тооһоо дулдыдан, салин түлбэри болон хуралсалай гаргашануудта зохистой тааруугаар мүнгэ номолхо аргада шэглүүлэгдэнхэй.

Хуралсалай шанар сэгнэлгын Калининградска моделин онсо шэнжэнүүд гэбэл, хурагшадай хүн бүхэнэйн туйлалтануудые бүридхэлдэ абалгын байгуулга тогтоолго, мүн хуралсалай шанарые саг үргэлжэ хиналга болоно.

Калужска областиин хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын проект III шатын дипломдо хүртөө. Тэрэнэй хайн таланууд: түргэн шууд мэргэжэл олгуулга, бизнес болон үйлэдбэриёе хүгжөөлгын удаан болзорой модельнүүдые тогтоолго, ажалаар хангагшадые хуралсалай ябасада хабаадуулһанай аргаар мэргэжэлтэдэй шанар дээшлүүлгэ. Тиигэжэ мүнөө "Фольксваген Групп Рус", "Берлин-Хеми Мена-рини", "Гримме", "Лемкен" болон бусад мэдээжэ корпорацинууд Калужска областьто мэргэжэлтэдые бэлдэхэ түсэбтэй юм.

Аялга дуунай фестиваль

ХҮГЖЭМТЭ ЗУН

Үсэгэлдэр Буряад драмын театрта "Нүүдэлшэдэй аялга" гэнэн дүрбэдэй фестиваль эхилбэ. Мүнөөдэр эндэ буряад харагшадай зүрхэ сэдхэл буляһан Намгар болон Хитадай Доктор Монголой Сэсэгма ANDA UNION бүлгэмтэйгөө, Зимбабве гүрэнэй МОКОМБА бүлгэм хүн зоной шэхэ хужарлуулха.

Үглөөдэр үдэшэ Улаан-Үдын ажаһуугшад болон айлшад Этнографическа музей болон Түб стадион ошохо, ирагуу хайхан хүгжэм дуу шагнаха аргатай. Мүзейдэ "Нүүдэлшэдэй аялга" фестивалин түгэсхэлэй концерт болохо. Эндэ Бразили, Зимбабве, Франци гүрэнүүдэй, Москва хотын хүгжэмшэд болон нютагаймнай мэдээжэ артистнар бэлигэ харуулха. Түб стадион дээрэ заншалта "Ёохорой хүни" эмхидхэгдэхэ. Эндэ Хитадай Дотор

Монголһоо ерэнэн айлшад Урнаа болон Бурин-Баяр хабаадаха. Дуратай зон иишээ ерэнжэ, ёохор нааданда хураха аргатай.

Харин субботодо Оперо болон баледэй театрай дэргэдэй талмай дээрэ "Хүгжэмтэ зун" гэнэн хэмжээн эхилбэ. Энээнһээ хойшо июль болон август харануудай суббото бүхэндэ үдэшин 8 сагта артистнар болон дуу хүгжэмэй бүлгэмүүд концерт наада харуулдаг болохо.

Людмила ОЧИРОВА.

ШЭНЭ НОМ

С.Билигсайхан: "ТҮҮХЭ, ДУРСАМЖА, СЭДХЭЛЭЭ УНШАГШАДТАА ЗОРЮУЛНАБ"

Эндэ һая 2012 оной июнь һарада Монгол ороной нислэл Улаанбаатар хотодо Соёлсүрэнгийн Билигсайханай шэнэ ном «Шинэтгэл. Шинэ Монгол» (Шэнэдхэл. Шэнэ Монгол) гэжэ гараба. Июниин 13-да «Интерком» гэжэ номой хэблэлэй санда презентаци (номой хурим) үнгэрһэн байна.

Тус номой автор манай Буряад нютагта мэдээжэ хүн, Монгол Ула-сай Буряад соёл ба уламжалалай Фондын президент (Фонд по развитию бурятской культуры Монголии), МОД ВАРК-ын вице-президент, Монгол-Европын холбооной түбэй президент, Монгол барилгын хүгжэлэй группын вице-президент, «Билэг» компаниин түлөөлэгшэ, УИХ-ын гэшүүн асан, Бурядай гүрэнэй универсидетэй Монголдө түлөөлэгшэ С. Билигсайхан болоно.

Соёлсүрэнгийн Билигсайхан Монголой буряад, галзууд омогой, Дорнод аймагай Сагаан-Обоо нютагта түрэнэн намтартай. Аба эжынь уг изагуур Россиин Забайкалийн хизаарай Ага нютагһаа гарбалтай. С.Билигсайхан СССР-эй Новосибирск хотын барилгын дээдэ хургуули дүүргэжэ, түрэл Монгол орондоо барилгын инженерээр ажаллаа. 1990-ээд онуудта болоһон демократическа хубисхалда, тэрэ үеын хубилалтануудта С. Билигсайхан аргагүй эдэбхитэй хабаадаһан байна. Ушар юуб гэхэдэ, тэрэ хатуу 1990-ээд онуудта Дорнод аймагһаа Монгол Уласай Арадай Ехэ хуралай депутат боложо һунгагдаад (1990-1992), саашадаа 1996-2000 он болотор Монгол Уласай Ехэ Хуралай гэшүүн ябаа. Тэрэ үедэ Монгол Уласай шэнэ Хуули (Конституци) абтаһан байна, энэ Ху-

улин авторнуудай нэгэниинь С. Билигсайхан мүн болоно бшуу. Демократическа партиин эгээ түрүүшын түрүүлгшээр буряад Э. Бат-Үүл томилогдоһон байна, нарин бэшгэй даргаар (генеральный секретарь партии) – С. Билигсайхан.

1990-ээд онуудай демократическа шэнэдхэлдэ С. Билигсайхан өөрынгөө нүхэртэй, баһал Дорнод аймагай буряад яһатан С. Зоригтой хамта ажаллаһан байна. Санжаасүрэнгийн Зориг хадаа Монголдө мэдээжэ түрүүшын демократуудай лидер ябаа, дайсадай гарһаа алуулһан. Автор ном соогоо С. Зоригтой политическэ ажаябуулгада анхаралаа хандуулна. Тэрээнһээ гадна автор тэрэ үедэ баһал залуу демократ ябаһан, мүнөө Монголой президент Элбэгдоржтой хамта Монголдө демократи байгуулһан тухайгаа, тэрэнэй мүнөө үеын политическэ курс тухай бэшэнэ.

«Шинэтгэл. Шинэ Монгол» гэжэ ном соогоо С. Билигсайхан 1990-ээд онуудай нилээн хатуу тэмсэл тухай, өөрынгөө нүхэд тухай, Монгол Ула-ста демократи (ардчилал) хайшан гэжэ тогтоһон байһаб гэжэ бэшэнэ. Тэрээнһээ гадна Монголой буряадуудай байдал, ажамидалар, «Ал-

таргана» нааданай түүхэ, өөрынгөө мүнөө үеын ажал, ерээдүйн түсэбүүд тухай хөөрөжэ үгэнэ. Тус номой байгуулга хадаа интервью шэнгээр зохёогдоһон болоно. Монгол Ула-сай түрүүшын Президент П. Очирбат, Монгол арадай уран зохёолшо Б. Лхагвасүрэн, эрдэмтэн доктор, проф. Б. Чимид энэ ном тухай һанамжа бэшэхэдэ, үндэр сэгнэлтэ тус номдо үгэлэн байна, тиихэдэ С.Билигсайханай Монгол ороной шэнэлэлгэдэ өөрын аргагүй ехэ үүргэ, горитойхон хуби оруулһан тухай тэмдэглэнэ. Энэ ном Монголой демократи тухай бэшэгдэнэн түрүүшын номуудай нэгэн болоно. Тиихэдэ ном соо бэшэгдэнэн бодолнууд ганса С. Билигсайханай намтарта хабаатай бэшэ, харин бүхы Монгол орон демократин үедэ яажа шэнэлэгдээб гэнэн асуудал гол асуудалынь болон ха юм даа. Нээрээшьё, тус ном хадаа Монгол орондоо зориулагдаһан ном болоно. 1989 онһоо эхитэй демократическа хубисхалай үйлэ хэрэгтэ С. Билигсайхан оролсожо эхилһэнэ, МоАХ-ай дарга, МоАН-ын нарин бэшгэй дарга байһан тухайгаа, амидал, тэмсэл, зоболон, жаргал гэшыёе дабажа гараһанаа бэшэнэ. Энэ ном «Аба, эжы, тоонто нютаг», «Сагаан-Обоогой бага Алтаргана», «Дашбал-барайхид», «Инженер С. Билигсайхан», «Монгол Ардын Хурал», «Зориг бидэ хоёр», «Демократическа хубисхал», «Элбэгдорж бидэ хоёр» гэжэ мэтэ бүлэгүүдһээ бүридэнэ.

Түүхэ, дурсамжа, хүсэл, зорилго, сэдхэлээ автор С. Билигсайхан уншагшадтаа зориулаһаб гэжэ номойнгоо оролто үгэ соогоо бэшэнэн байна.

Лариса ХАЛХАРОВА,
хэлэ бэшгэй
эрдэмэй кандидат.

Михаил Лермонтовэй түрэнхөөр 200 жэлэй ойдо

ОРШУУЛАГШААА

Ородой агуу поэт М.Ю. Лермонтовэй түрэнхөөр 200 жэлэй ой бүришье ойртобо. Тэбхэр хоёр жэл болоод, энэ алдарта ой үргэнөөр тэмдэглэгдэхэнь. Энэ оёе угтуулан, үргэн хэмжээ ябуулганууд орон доторнай эхилэнхэй. Бидэшье, Буряадай солёшод, гар нула байхалгүй бээбди. Хэдэн жэлэй урда «Багуудай зугаа наадан» гэжэ драма оршуулагдаа нэн. Энэ суута зохёолые Буряадаймнай драмын академическэ театр анхарха бэээ гэжэ ехэтэ найдагдана. Республикадамнай энэ ой үргэнөөр тэмдэглэгдэхэ байха. Энээнэй эхин болог лэ гэжэ М.Лермонтовэй шүлэгүүдые буряадшалбаб.

Михаил БАТОИН.

ЗОХЁОЛШЫН УРАН ЫЙХАН ЗУРАГУУД

Военный верхом и амазонка

УТЕС

Ночевала тучка золотая
На груди утеса-великана;
Утром в путь она умчалась рано,
По лазури весело играя;

Но остался влажный след в морщине
Старого утеса. Одиноко
Он стоит, задумался глубоко,
И тихонько плачет он в пустыне.

ТУЧИ

Тучки небесные, вечные странники!
Стапью лазурною, цепью жемчужною
Мчитесь вы, будто как я же, изгнанники
С милого севера в сторону южную.

Кто же вас гонит: судьбы ли решение?
Зависть ли тайная? злоба ль открытая?
Или на вас тяготит преступление?
Или друзей клевета ядовитая?

Нет, вам наскучили нивы бесплодные...
Чужды вам страсти и чужды страдания;
Вечно-холодные, вечно-свободные,
Нет у вас родины, нет вам изгнания.

ЗВЕЗДА

(Светись, светись, далекая звезда)

Светись, светись, далекая звезда,
Чтоб я в ночи встречал тебя всегда;
Твой слабый луч, сражаясь с темнотою,
Несет мечты душе моей болюной;
Она к тебе летает высоко;
И груди сей свободно и легко....

Я видел взгляд, исполненный огня
(Уж он давно закрылся для меня),
Но как к тебе к нему еще лечу;
И хоть нельзя, - смотреть его хочу.

ОДИНОЧЕСТВО

Как страшно жизни сей оковы
Нам в одиночестве влачить.
Делить веселье - все готовы:
Никто не хочет грусть делить.

Один я здесь, как царь воздушный,
Страдания в сердце стеснены,
И вижу, как, судьбе послушно,
Гола уходят будто сны;

И вновь приходят, с позлащенной,
Но той же старою мечтой,
И вижу гроб уединенный,
Он ждет; что ж медлит над землей?

Никто о том не покрушится,
И будит (я уверен в том)
О смерти больше веселиться,
Чем о рождении моем...
1830 год.

БАЙСА

Үндэр байсын энгэртэ
Үүлэн алтаран хонобо.
Үүр хираанаар эртэлэн,
Утынгаа замда мордобо.
Үбгэжөөл байсын уршалаада
Үлэшөөл шиигтэй сараа.
Абташоод гүн гашуудалда
Аалихан нугшарна гансаараа.

1841 он

ҮҮЛЭД

Тэнгэрийн үүлэд, хэтын замшад,
Тала дээгүүр субад үлхөөдэл,
Субанат хойто зүгһөө урагшаа
Сүлөөгөө халуулһан энэ намдал.

Хэн таниие туунаб? Хуби заяан?
Хэрээгэ жүтөөн? Уур сүхалтан?
Хани нүхэдэй хорото ханаан?
Хуулида харша зүрюю абари зан?

Үгы! Хуудам дайдаһаа хашаршоот...
Үһөөтэ зүрилдөөн танда харша.
Хэтэдээ хүйтэн, хээээдэ сүлөөтэн
Хэрэггүйл танда ямаршье орон.

МҮШЭН

Толоро, толоро, холымни мүшэн,
Тэмтэрмэ харанхыда уулзая мүнөө!
Нулахан элшэш харанхытай тэмсэн,
Нүлдым үргэнэ хэбтэхэдэм үбшэлөөд.
Тэрэмни ниисэнэ дээдын ороноор.
Тиэхэдэнь үбсүүм уужам нэргүүхэн.
Ошото нюдэд шэртэгшэл бэлэй,
Онигохоо болиһоор тэрэм үнинэй.
Тэгүүлһэндэл шам руу ниидэнхэйб
Тэрээндээ. Хорюултайш болоно,
хараһайб.

ГАНСААРДАЛГА

Гансаардалгын шүдэртэй ябахата,
Гашуудананай хэрэггүй энээндэ.
Хүхюу зугааш хубаалдахаа
Хүнүүд ерэнэд тэрэ бүридэ.

Тэнгэрийн хааншүү би эндэб,
Тэсэжэ ядангиб энээндээ.
Хуби заяанайнгаа мэдэлдэб,
Хубхай зүүдэншүү туунаб жэлнүүдээ.

Алталмал үнгөөр ялалзан,
Алиһа ханаамни аалихан.
Харанаб хуурсагаа элихэн,
Хайшаа эндэнээ яарахамниб.

Хэншье уйдажа гашуудахагүй,
Хэлэнэб танда сэхыень.
Хүхилдэхэ үхэхэдэм аргалгүй,
Хүбүүн түрэхэнһөөмни үлүүхэн.

Воспоминание о Кавказе

Развалины на берегу Арагвы...

Сражение на реке Валерик

Буряадай түрүү хүнүүд тухай

ХЭБЭД НОМХОН ХЭЖЭНГЭНЭЭ ГАРБАЛТАЙ

Буряад орондоо түрүүшын дээдэ хургуулиин – агропединститудай 1932 ондоо нээгдэхэдэ, хургуулинуудта хүдэлхэ багшанарые, хүдөө ажахын мэргэжэлтэдые бэлдэхэ зорилго табигдаа нэн. Энэ дээдэ хургуулиин үндэһэ хуури дээрэ хүдэлжэ захалһан Буряадай багшанарай институтдай – мүнөө Буряадай гүрэнэй университедэй байгуулагдаһаар 80 жэлэй ой энэ жэлдэ үргэнөөр тэмдэглэгдэжэ байна. Үнгэрһэн зуун жэлэй 50-дахи, 60-дахи онуудта энэ дээдэ хургуулида шэнэ

факультедүүд бии болгогдожо, найман жэлэй болон дунда хургуулинуудта багшалха мэргэжэлтэд олоор бэлдэгдэжэ эхилһэн түүхэтэй. Энэ үедэ физическэ хүмүүжүүлгын факультет эмхидхэгдэн байгуулагдажа, хургуулинуудта хүдэлхэ физкультурын багшанарые, тренернүүдые хурган бэлдэжэ захалаа нэн. Тус факультедэй деканаар 17 жэл соо ажаллаһан педагогикын эрдэмэй кандидат, профессор Борис Дамбаевич САНДАНОВ Буряад оронойнгоо элитэ мэдээжэ хүн байһан юм.

ХЭБЭД НОМХОН Хэжэн-гын аймагай Загаһата Нютагта ажаһуудаг дунда шадалтай Санданай Дамбында 1924 оной модон хүхэ Хулгана жэлэй һүүл багта хүбүүн түрэжэ, эхэ баяр болоо нэн ха. Тиигэншьегүй аргагүй нэн. Ушарын гэхэдэ, үхибүүдые тогтоожо ядаһан айл нэрыень нэрлүүлхэ, угыень залгуулха хүбүүтэй болоһондоо баярлангүй яаба гээшэ! Нютаг зондоо хүндэтэй, ажалша бэрхэ Дамбанатан хүбүүндээ хэн гээд нэрэ үгэхэмнайб гэжэ яһала удаахан саг соо хэлсэһэн, иишэ тишээ харгылһаншье байгаа. Тиин хэдэн үхибүүдые тамдируулаһандаа юм гү, хэн мэдэхэб, эхэ эсэгэнэ хүбүүгээ «Борис» гэхэн ород нэрэтэйгээр дансада оруулба.

Айлай ганса хүбүүхэн эрхэ тангилааршье үдэхэдөө болохо байгаа. Тээд гай тодор, гасалан зоболон газар дороһоо гэлсэдэг гүб даа. Бишыхан Боря бага наһандаа эхэ эсэгэнэ гээгдэжэ, үншэрхын далайе үзэхэ, гаталха баатай болоо нэн - таба наһатайдаа эхэнэ хахасаһан, арбан хоёртойдоо эсэгээ алдаһан байгаа. Нэгтэ үдэр хүбүүнэйнгээ хургуулиһаа ерэхэдэнэ, хүндөөр үбшэлжэ, хэбтэри болоод байһан эсэгэнэ тэрэниие дууджа, иигэжэ хэлээ нэн: «Хүбүүмни, һүүлэй үедэ бэм эхэл муу байна, гэнтэ баабайнгаа хада гэртээ харишоо наань, уйдажа, гасалжа бү ябаарай. Эжы баабай хоёршни шинингээ туханда хүрэхэ шадахагүймнай ха даа. Тээд яаба хээбэшье, бээ шангалаад, зориггоо мохонгүй, үнэн сэхэ ябаарай даа. Эрэ хүн зорихондоо гэдэг юм. Ушар иимзһээ, хүбүүмни, хүнэй зэргэ хүн боложо, нютаг нугадаа нэрэтэй, зон нүхэдтөө хүндэтэй, ашатай туһатай ябаарай даа гээд захира байнаб» гэжэ гэрээд үгээ хэлэмсээрээ, мээхэйгээр таалажар хихадань, баабайнгаа энхэрэлдэ һүүлшынхие хүртэжэ байнаб гэжэ һаял хада арба гаража ябаһан Боря хүбүүхэн хаанаһаа ойлгохо нэм даа.

Үншэрһэн хүбүүн эдир наһандаа ажалай амта таяа нэн. Түрэл түтимэйнгөө туһаламжа дэмжэлгээр тэрэ долоон класс дүүргээд, хүл дээрээ гаража ядажа байһан нютагайнгаа ажахыда ажаллаһан юм. Борьбо дээрээ бордойһон, хүл дээрээ хүдэржэһэн хүбүүн арбан зургаа наһандаа Улаан-Үдэ ерэхэ, гол мурэнэй пароходство ажалда оробо. Нюргаар үндэр, хүдэр шамбай бээтэй хүбүүн шулуун нүүрһэ,

ороһоо таряа Монгол орон руу зөөдэг пароходто кочегараар, механигаар хүдэлөө. Тиигэжэ тэрэ ажал дээрэ атаржахадаа, «Эрэ хүн зорихондоо...» гэхэн эсэгынгээ захяа заабариие заабол дүүргэхые оролдожо ябадаг нэн.

ТИИГЭНЭЭР БАЙТАР Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайн эхилжэ, арадай ажахын али бүхы һалбаринуудта ажаллажа байһан эрэшүүлэй фронтдо мордоходонь, эхэнэрнүүд, үбгэд хүгшэд, үхибүүд тэдэниие халажа абаһан юм. Дайнай түлэб үедэ, 1942 оной һүүл багта, арбан найматай Борис Санданов армиин албанда тагтадаба. Шэтэ хото эльгээгдэжэ, сэрэгэй хургуули дүүргэһэн байгаа.

хуралсалай подразделенидэ алба хэхэ үедөө тэрэ ухамай һүбэлгэн, али бүхы юумэндэ түбһэндэ байһанаа харуулаа нэн. Сугтаа алба хэдэг үетэн нүхэдтөө хүндэтэй бэлэй. Эгээл тиимзһээ тэрэ батальоний комсомолой эмхиин секретаряар хунгагаһан байха.

Милитарис Японтой дайнда Борис Санданов хабаадахадаа, эрэлхэг зориг харуулжа, командирай зүгһөө нэгэнтэ бэшэ магтаалда хүртэһэн юм. Зүүн фронтдо эрэлхэгээр дайлагдаһан сэрэгшын энгэрые Эсэгэ Оронооо Хамгаалгын дайнай II шатын орден, дайшалхы габьяагай түлөө хэдэн медаль шэмэглэдэг байгаа. 1947 ондо сэрэгэй албанһаа табигдажа, амгалан ажалда хам ороо нэн.

СЭРЭГЭЙ АЛБАНҺАА табигдаһан Б.Д.Санданов аяар холын Ахын аймаг эльгээгдэжэ, прокуророй туһалагшаар хүдэлжэ захалба. Уданшьегүй тэрэниие ВЛКСМ-эй райкомой нэгэдэхи секретаряар хунгаа нэн.

Гол түлэб мал ажал эрхилдэг аймагай комсомолшууд болон залуушуулые хүтэлбэрлэхэдөө, Борис Санданов дайнай һүүлдэ арадай ажахые нэргэн хүгжөөхэ асуудалнуудта анхаралаа ехээр хандуулдаг бэлэй. Тээд ганса үүсхэл эдэбхээр урагшаа дабшаагүйш, гүнзэги эрдэм мэдээ хэрэгтэй. Тиин комсомолой обкомой шиидхэбэрээр тэрэ ВЛКСМ-эй ЦК-гай Түбэй хургуулида хурахаар эльгээгдэжэ, хоёр жэл соо хуража гараба.

Дүүргэһэнэйнгээ һүүлээр ВЛКСМ-эй обкомой сэрэгэй-физкультурна таһагые даагшаар табигдаа нэн. Уданы Б. Д. Санданов КПСС-эй горкомой пропаганда болон агитациин таһагые даагшын орлогшоор, республикын Дотоодын хэрэгүүдэй министрствын политчастиин начальнигай орлогшоор хүдэлбэ. Эдэ

жэлнүүдтэ тэрэ Буряадай багшанарай институтдай түүхын факультетдэ заочноор хуража, дүүргэһэн байгаа.

1954 ондо партиин обкомой захиралтаар Борис Дамбаевич Санданов Буряад Республикын физкультура болон спортын комитедэй түрүүлэгшээр томилогдоо нэн. Табан жэл соо түрүүлэгшээр хүдэлхэ үедөө тэрэ республикынгаа хүдөө нютагуудта, хото городуудта физкультура ба спорт хүгжөөхэ, ажахынууд болон үйлдбэринүүдтэ спортын танхимуудые байгуулха, томо ехэ ордон байшангуудые бариха, түхээрлэгэ хэрэгсэлнүүдые худалдажа абаха, спортсменүүдэй мэргэжэл шадабарие дээшлүүлхэ асуудалнуудые шиидхэлгэдэ бүхы хүсэ шадалаа элсүүлдэг байгаа.

Республикымнай ниислэл хотодо ехэ ехэ мурьсөө үнгэргэхэдэ, таарамжатай газар үгы нэн. Нэгтэ Б.Д. Санданов албанай хэрэгээр Москва ошожо, РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй Түрүүлэгшэ М.А. Ясновтой уулзаад, Спортын байшан барюулха мүнэг абаха болоһон юм. Тиин 60 гаран онуудта Сэлэнгын эрье шадар мунтан томо Спортын байшан урган бодожо, залуушуулай дура татадаг болоо бэлэй.

Һүүлээрнэ Буряадай радиодамжуулгын ба телевидениин комитедэй түрүүлэгшын орлогшоор, үйлдбэрин таһагай начальнигаар хүдэлхэдөө, республика дотороо телевидени хүгжөөхэ талаар ехэ юмэ хэһыень мартаха ёһогүйбди. Даладахи онуудай эхиндэ Улаан-Үдын телестудиида Борис Дамбаевичтай хамта хүдэлхэ золтой байһан хүм.

Тиихэдээ үйлдбэрин таһагай даргын ямаршье хүнтэй налгай зохидоор, түбшэн даруугаар хөөрэлдэжэ, али бүхы асуудалые бүтэмжэтэй һайнаар шиидхэжэ шададагайн гэршэ нэгэнтэ бэшэ болоһон байгдаха. «Манай буряад арадай дунда зүүн зүгэй ямарханшье орондо элшэн сайд болгожо эльгээхэр гүнзэги хурса, хурдан һонор ухаатай, элдэб асуудалаар, түбхын түрүүн гажа буруу, ороо хүшэр политическэ асуудалаар үндэр дээдэ тушаалтадтай ядамаггүй хөөрэлдэжэ шадаха, бусайданги ороо бодолые тайлбарилан тааха аргатай хүбүүд бии. Энэ талаар Дамба Жалсараев, Пүрбэ Нимаев, Борис Санданов гурбаниие абаһаар лэ дурдажа болоно. Эдэмнай хаанашье газардахагүй хүнүүд гээшэ», - гэжэ буряад дамжуулангуудай редакцида хүдэлдэг байһан мэдээжэ уран зохиолшо Ши-

раб-Сэнгэ Бадлуевич Бадлуев толгойгоо халта хазайлган татаад, тамхияа аһааха зуураа, хөөрөжэ хуугаагша нэн. Үнэхөөрөөшье, Борис Дамбаевич тиимэл хүнүүдэй нэгэн байгаал даа. Үндэр тэгшэ, хүдэр шамбай бээтэй, харабтар сарюун шэгтэй, сүмэ харбаһан, бодолтой хурса харасатай энэ хүнэй нюур шарай хододоо урихан миһэрэлээр толоржо, дэлгэр һайхан сэдхэлтэй, тэнюун зохид зантай байһыень гэршэлдэг бэлэй.

Эдэ бүхы ниитын ажал ябуулхынгаа хажуугаар Борис Дамбаевич Санданов буряад арадынгаа түүхэ, үндэһэн соёл, ёһо заншал нэргээн хүгжөөхэ талаар зохёохы ёһоор ажаллажа, шэнжэлхы үдхатай хүдэлмэри хэдэг байһан юм. Түрэл арадынгаа зунай найр тухай, эрын гурбан наадан - мори урилдаан, хур харбалга, бүхэ барилдаан тухай статьянуудые, номуудые бэшэжэ гаргуулаһан намтартай. Эдэ бүгэдэнһөө уламжалан, тэрэ диссертаци амжалтатайгаар хамгаалжа, педагогикын эрдэмэй кандидат болоод, 1971 онһоо 1988 он хүрэтэр Буряадай багшанарай институтдай физическэ хүмүүжүүлгын факультетдэй деканаар хүдэлөө нэн. Энээнһээ хойшо долоон жэлэй хугасаа соо - саһаа урид гэнтэ наһа баратараа - энэ дээдэ хургуулиингаа физическэ хүмүүжүүлгын кафедрын профессор байһан юм. Тиихэдэ Б.Д. Санданов 30 гаран жэл соо республикынгаа хур харбалгын федерациин түрүүлэгшэ ябаа.

Борис Дамбаевичай декан байха үедэ багшанарай институтдай оюутад спортын элдэб зүйлнүүдээр ехэ амжалта, илалта туйлаа нэн. Дэлхэйн чемпион, барилдаашан Борис Будаев, Европын чемпион, дэлхэйн чемпион, хүнгэн атлет Татьяна Позднякова, дэлхэйн рекордсмен, хүнгэн атлет Надежда Мироманова, Европын чемпион, биатлонистка Елена Думнова, хур харбагша, «Хани барисаан-84» гэжэ уласхоорондын мурьсөөндэ илагша Ханда-Цырен Гомбожапова болон бусадые энэ талаар дурдалтай. Эдэнэр бултадаа Борис Дамбаевичай эсэгэ ёһоной энхэрэлые бэе дээрээ мэдэрһэн байха. Гадна Б. Д. Сандановай 10 гаран хурагшад эрдэмэй кандидатууд, докторнууд болонхой.

Профессор Б. Д. Санда-

нов 10 ном, 40 гаран эрдэмэй хүдэлмэри бэшэһэн, хур харбалгаар хуралсалай фильм буулгаһан байгаа. Жэшээнь, 1989 ондо Буряадай номой хэблэлээр гаргуулаһан «Шэнхинээтэ мэргэн годлинууд» гэжэ согсолбори соогоо автор буряад арадай заншалта хур харбалгые хүгжөөлгын түүхэ, Буряад ороной мэргэшүүлэй Олимпиин орьёл өөдэ дабшажа ябаһан тухайнэ һонирхолтойгоор хөөрэнэ.

Ниитын ажал ябуулгада эдэбхитэйгээр хабаададаг, зоной аша туһада оролдог байһанайнгаа түлөө тэрэ районно болон городской Соведүүдэй депутатаар хэдэн удаа хунгагаһан юм. Зохёохы ажал ябуулгадаа, багшалалгын хэрэгтэ ехэ хубитаа оруулаһанайнгаа түлөө Б.Д. Санданов РСФСР-эй арадай гэгээрэлэй отличник болоһон, «Буряад Республикын болон Россиян Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ» гэхэн үндэр нэрэ зэргэнүүдтэ хүртэһэн алдартай.

СЭРЭГШЭ, ниитын ажал ябуулагша, багша Борис Дамбаевичай гэр бүлые багшанарай, эрдэмтэдэй бүлэ гэжэ нэрлэхэдэ, алдуу болохогүй. Наһанайн нүхэр Анна Андреевна Санданова (Атарханова) Ленинградтай университет дүүргээд, Буряадай багшанарай 1-дэхи училищида түүхын багшаар олон жэлдэ хүдэлһэнөө, пенсидэ гаранхай.

Тэрэ Буряадай багшанарай институтдай физическэ хүмүүжүүлгын кафедрын доцент байһан, боксоор Россиян габьяата тренер Антон Андреевич Атархановай түрэн дүүнэ гэшэ.

Энэ эбтэй эетэй бүлэ гурбан үхибүүдтэй. Хүбүүниинь – Юрий Борисович түүхын эрдэмэй кандидат, Буряадай Ниитын эрдэмэй институтдай ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ юм. Хоёр басагатай: Светлана Борисовна - экономикын эрдэмэй кандидат, БГУ-гай экономикын кафедрын доцент. Вера Борисовна - хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат, БГСХА-гай хари хэлэнүүдэй кафедрые даагша.

Иигэжэ профессор Б.Д. Сандановай үхибүүд, аша, зээнэр, гушанар эхэ, эсэгынгээ, үбгэн баабайнгаа замаар дабшажа, захяа заабариинь бээлүүлжэ ябанал даа.

Бата-Мүнхэ ЖИГЖИТОВ,
журналист.

Понедельник, 16

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like 'ДОБРОЕ УТРО', 'НОВОСТИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ', 'РОССИЯ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '14.50, 17.45 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ', '15.50 ЛЮБОВЬ', '16.45 Т/С «КРОВИНУШКА»'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '08.00 «ЕВРОНЬЮС»', '11.00 «НАБЛЮДАТЕЛЬ»', '12.15, 21.25 Т/С «ИДИОТ»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.00 «НЕОБЫЧНО НО ФАКТ», ПОГОДА', '08.00, 14.00, 19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ»'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '06.15 «ЗУРХАЙ»', '06.20 «ВКУСНО»', '06.50 «ДЕТЕКТОР»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '13.05 Х/Ф «12 СТУЛЬБЕВ»', '14.20, 18.55 «АБИТУРИЕНТ»', '14.30 М/Ф'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.00 «НТВ УТРОМ»', '09.05 Т/С «АГЕНТ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ»'.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «СЕЙЧАС»'.

Вторник, 17

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '06.00 «ДОБРОЕ УТРО»', '10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ', '10.05 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '15.50 Т/С «ЕФРОСИНЯ. ТАЁЖНАЯ ЛЮБОВЬ»', '16.45 Т/С «КРОВИНУШКА»'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.30 «ЕВРОНЬЮС»', '11.00 «НАБЛЮДАТЕЛЬ»', '12.15, 21.25 Т/С «ИДИОТ»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.30 «СПОРТ-ЭКСПРЕСС». ПОГОДА', '07.40 «МУНГЭН СЭРГЭ»', '08.00, 09.00, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС»'.

ТИВИКОМ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '06.05, 20.00 «СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ», «ЗУРХАЙ»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '10.30 Т/С «КАК СКАЗАЛ ДЖИМ», «ЗУРХАЙ»', '11.05 «ЛОЛИТА. БЕЗ КОМПЛЕКСОВ», «ЗУРХАЙ»'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.00 «НТВ УТРОМ»', '09.05 Т/С «АГЕНТ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ»'.

5 КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00 «СЕЙЧАС»'.

Среда, 18

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '06.00 «ДОБРОЕ УТРО»', '10.00, 13.00, 16.00 НОВОСТИ', '10.05 «КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '19.00 «ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ» С СУБТИТРАМИ', '19.25 «МЕЖДУ НАМИ, ДЕВОЧКАМИ»'.

«РОССИЯ»

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '06.00 «УТРО РОССИИ»', '06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 06.07, 07.00'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО', '10.00 «САГАЙ СУУРЯАН. ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '12.50 «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ»', '13.50 «ЛЮБЛЮ, НЕ МОГУ!»'.

КУЛЬТУРА

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '15.05 СПЕКТАКЛЬ «МЕЖДУ НЕБОМ И ЗЕМЛЕЙ»', '16.05 Д/Ф «ШАРЛЬ КУЛОН»'.

Table with 2 columns: Time and Program Name. Includes programs like '17.50 «ОПЕРЫ В КОНЦЕРТНОМ ИСПОЛНЕНИИ», С. РАХМАНИНОВ. «ФРАНЧЕСКА ДА РИМИНИ»'.

2012 – РОССИИН ТҮҮХЫН ЖЭЛ

НЮТАГАЙ ТҮҮХЫН ҺОНИРХОЛТОЙ БАРИМТАНУУДЫАА

РСФСР-эй Верховно Советэй Президиумэй 1940 оной декабриин 12-ой захиралта-ар Хориин аймагһаа амьарлагдажа, Хэжэнгын аймаг

анхан байгуулагдаа. Аймагай газар 7871 дүрбэлжэн километр талмайда нэмжынэ, газар дайdanь Люксембург хотоһоо гурба дахин ехэ юм.

Хэжэнгын хушуунай гүйсэдкомой гэшүүд, 1926 он. Зүүн талаһаа баруулжаа столдой саана: Таранов, Ц.Доржин, З.Галзотов, Ц.Эрдыниев, Ц.-Б.Бадмацыренов, Ш.-Ж.Цыванов, Болдонов; арадань байгшад: Ш.Базаров, Ц.Ринчинэ, У.Уладаев болон Бухаев.

Хэжэнгын голдо хориин 11 эсэгийн түлөөлэгшэд хэр угһаа ажаһуудаг юм. 1917 оной хубисхалай урда аймагай дэбисхэртэ ганса буряадууд ажаһуудаг байһан гэжэ түүхын баримтанууд гэршэлнэ. Хамба лама Этигеловэй нүүдэл канцеляриин мэдээнүүдээр, 4798 эршүүл 1915 ондо ажаһуудаг байгаа. Болон бусад һонин тоо баримтанууд үгтэнхэй.

1923 оной тоо бүридхэлөөр энэ аймагай ажаһуугшадай 87,25 процентнь буряадууд, тиихэдэ 12,75 процентнь ородууд болон бусад яһанай хүнүүд болонхой байгаа.

XVII зуун жэлдэ Росси гүрэнэй түбэй нютагуудһаа хуушан Үнэн алдартын шажанда нүзгэлдэг таряашад нүүжэ ерэжэ, Байгалай зүүн бэеын нютагуудар шэмээшгүүд бии боложо эхилээ. Тэдэнэр Шэнэ Бэрээн хүрэтэр зөөжэ ерэнэн байдаг. 1917 ондо аймшагтай ехэ түймэр боложо, тэдэнэй түбхинэнэн тосхон галда шатаһан юм. Нютагай эгээл аха захатан Авдей (Агей) Григорьевич Леонов Верхнеудинск хото ошожо, шэнэ газар таһалжа үгыт гэжэ гуйһан байна. Манай нютагууд руу зөөжэ ерэхэ зүбшөөл абаад, А.Леонов хэдэн арбаад ород айлуудтай Хэжэнгын голдо нүүн ерэжэ, дахуулжа ерэнэн хүнэй нэрээр нэрлэгдэнэн Леоновко гэжэ тосхон бии болоһон түүхэтэй.

Тиихэдэн 1921 ондо Бэшүүр, Сүхэ голһоо ондоо бүлэг ородууд нүүн ерэжэ, Дээдэ Худанда түбхинэнэн юм. Тиигэжэ Михайловка гэжэ тосхон байгуулагдаа. Баһал дахуулжа ерэнэн хүнэй нэрээр нэрлэгдэнэн юм гэлсэдэг. Тэрэшлэн Шэнэ Бэрээн, Мухар-Талаһаа зөөжэ ерэнэн ородууд Вознесенков гэжэ тосхон байгуулаа. Тиихэдэ хүршэ Яруунаһаа Иннокентий Гатиллов толгойлогшотой ерэнэн нүүдэлшэд Иннокентьевкэ гэжэ ород тосхон байгуулһан юм. Тиигэжэ аймагай дэбисхэртэ 1920-ёод онуудай эхээр ород нютагууд бии болоһон түүхэтэй. Нютаг зоной тоодо нэмэнэн эдэ зоной ашаар Прибайкалийн губерниин Дээдэ-Удын уезддэ мэдэлтэй Хэжэнгын

хушуун байгуулагдаһан юм. Харин Буряад-Монголой АССР-эй байгуулагдахада, хушуунай орондо хүдөөгэй соведүүд байгуулагдаа. Хэжэнгэдэ тэрэ үеэр хоёр хүдөөгэй совет байгуулагдаһан юм. Советскэ гэжэ нэрлэгдэнэн хүдөөгэй советэй бүридэлдэ Леоновко, Вознесенковкэ тосхонууд оруулагдаа, харин Дээдэ-Худанай советэй бүридэлдэ Михайловка Иннокентьевкэ хоёр оруулагдаһан түүхэтэй. 1938 онһоо эхилжэ, хүдөөгэй болон сомон зүблэлэй соведүүдэй харьяата газарта олон үндэнэн яһатан ажаһуудаг болоһон юм.

СОЁЛОЙ ХҮГЖЭЛТЭ

Буряад арал тон баян ёһо заншалтай гэшээ. Үндэнэн ёһо заншалаа үеһөө үедэ дамжуулжа ябадаг арадуудай тоодо ородог. Буряад арал сүлөө сагаа һонирхолтойгоор эмхидхэжэ шададаг байгаа. Үдэшэндөө сугларжа, ёхор наадаха, арадай аман зохёол ехэ хүгжэнги байгаа. Тиихэдэ эрын гурбан наадан үнгэргэгдэдэг хааб даа. Энээнһээ гадна модошо, түмэршэ, алташа, мүнгэшэ дархашуул нютагай зоной дунда ехэ олон байдаг.

Урданай дархашуулые дурдбал, Чисаана нютагай Дугар Махандаев гэжэ хүн алтан, мүнгэн зүйлнүүдые уранаар бүтээдэг байгаа. Энээнһээ гадна Дунда Худанда түмэршэ дархан Пунцык Ринчинов гэжэ хүн байгаа. Тэрэнэй хүбүүд баһал дархан солотой байһан юм. Тиихэдэ Цырен болон Жигмит Бадмаевууд баһал дархан угтай хүнүүд байгаа.

Гадна мэдээшэ уран зурааша Барда Аюшеев, тиихэдэ Хөөрхэ нютагай дархан Эрдынеев болон бусад нарин дарха хэжэ, холо ойгуур нютагаа сурухуулдаг байгаа. Содном Бодиев гэжэ Ушайта нютагай дарханай бүтээлнүүд Эрмитажда табигдаһан байдаг. Дээрэ нэрлэгдэнэн хүнүүдһээ гадна Ушайта нютагай Дульчин Цыденов, Лыгден Базаров, Могсохой – Дондог Шанграпов, Хэжэнгын- Будожап Мантхаев, Цырен-

Доржо Намжилон, Хөөрхын- Бардын Жамбал, Ородой Адагай – Гончикдоржо Дугаров, Шойжил Цыдыпов болон бусад бэрхэ дархашуул байһан гэжэ арал зоной дурсаалда үлэнхэй.

Хубисхалай ашаар нютагай буряадуудай социально-экономическа ажабайдалда үндэнэн хубилалтанууд болоһон юм. 1920-ёод гаран онуудаар түрүүшын уншалгын байшангууд бии болоо. Нютаг дээрээ соёл болбосорол хүгжөөхэ гэжэ Шагдаржап Цыбанов, Жана Дугарова, Хоца Намсараев, Ванжил Аюржанаев, Дугаржап Донгидон, Юролтор Дампилон, Цырен Эрдынеев, Бадма Намжилон, Дашадоржо Дугаров ехэ хүдэлмэри ябуулһан габыятай. Тиихэдэ хүдөөгэй багшанар Содном Будажабон, Рабдан Аюшеев, Цыремпил Доржин гэгшэд энэ хүдэлмэридэ ехэ хубитаяа оруулаа. Тиихэдэ гушаад гаран онуудаар Жимбэ Фёдоров, Доржо Думаев, Шойнжур Цыренжапов, Дылык Дондоков, Наста Ламажапов, Буда Намдаков болон бусад арал зоной дунда гэгээрэлэй ехэ хүдэлмэри ябуулһан байна. 1930 гаран онуудаар аймагай хүдөө нютагуудаар клубууд, номой сангууд нээгдэжэ, дуугүй кинонуудые арал зон хаража эхилээ. Тэрэ үеэр нүүдэл кино-түхээрлэгэнүүд хэрэглэгдэдэг байһан гэшээ. Хэжэнгэ тосхондо нээгдэнэн түрүүшын клубта хожомоо мэдээжэ уран зохёолшо болоһон Чимит Цыдендамбаев даагшаар хүдэлһэн байдаг.

Дайнай урда тээхи жэлнүүдтэ хургуулийн багшанарай, хурагшадай дунда уран һайханай бүлгэмүүд байгуулагдажа, соёлой хүдэлмэридэ ехэ түлхисэ боложо үгөө. Иимэ бүлгэмүүдые байгуулгада эдэбхитэй багшанар ехэ хубитаяа оруулһан байдаг. Нэрлэбэл, Манидари Содномов, Агван Аюржанаев, Пирангалай Содбоев, Дашидоржо Цыренжапов болон бусад. Эдэ хүнүүд хадаа дуу, хатарта дуратай хүнүүдые суглуулжа, уран һайханай бэлигтэй коллективүүдые байгуулжа шадаһан га-

бьяатай. Жэшээлхэдэ, 1940-өөд онуудаар Хэжэнгын долоон жэлэй хургуулида Чойжинима Генинов талаан бэлигтэй уран һайханай коллектив байгуулһан түүхэтэй. Харин дайнай һүүлээрхи жэлнүүдтэ райсоведэй гүйсэдкомой дэргэдэ соёлой, гэгээрүүлгын хүдэлмэриин болон кинофикациян таһаг байгуулагдажа, аймаг доторхи соёлой болон уран һайханай хүдэлмэриие харгалзалжа эхилээ. Энэ таһагай даагшаар эхин түрүүн Цырен Базарович Золтоев хүдэлһэн намтартай.

ЭРДЭМ ҺУРАЛСАЛ

1913 ондо Хэжэнгэдэ (Шанаа багта) хоёр классай училищи нээгдэнэн түүхэтэй. Тэндэ 17 үхибүүд хургуулида ороһон гэжэ түүхын баримтанууд гэршэлнэ. Харин 1914 ондо Заһаһата нютагта эхин хургуули нээгдээ. 1917 ондо Дээдэ-Хэжэнгэдэ эхин хургуули баһал нээгдээ. Ород нютагта 1922 ондо эхин хургуули нээгдэжэ, Ород Тарбагатайн гэжэ нэрлэгдэдэг байгаа. Экономическа талаар хүндэ бэрхэшээлтэй жэлнүүд байбашье, совет гүрэн хадаа хүдөө ажыхын хэрэгсэлнүүдые худалдажа абалгадань урьһаламжа тэрэ сагта үгэдэг байһан байна. Тиихэдэ промышленна болон эдээ хоолой зүйлнүүдые худалдадаг байгаа. 1920-ёод онуудай хуушаар аймагай бүхы томо тосхонуудта эхин хургуули нээгдээд байгаа.

Харин 1930-аад гаран онуудаар Хэжэнгэдэ эрдэм һуралсал хүгжэлтын шэнэ шатада гарана. Шэнэ хургуулинууд үшөө нээгдээ, хурагшадай тоо олошоороо. Багшанарай мэргэжэлшье дээшлээ. 1930 ондо эхин эрдэм шудалха тухай уялгалһан хуулийн абтахада, хурагшадые хуушан монголһоо лата бэшэгтэ оруулһан байна.

Дайнай һүүлдэхи жэлнүүдтэ Вознесенковкэ, Доодо-Худан, Леоновко тосхондо долоон жэлэй хургуули нээгдээ. Россиин түб нютагуудһаа А.А.Зубилин, А.А.Яценко, М.П.Мясникова, Н.А.Матвеева болон бусад ерэжэ, багшлан түүхэтэй. Харин 50-яад онуудаар А.Ф.Данилова, Г.Д.Гостева, Г.С.Матвеева, А.А.Наумкин, В.Е.Балашова Хэжэнгын аймаг хүдэлхээ ерээ.

Хэжэнгын аймагта арадай эрдэм һуралсалые хүгжөөлгэдэ Жана Цыденовна Дугарова (арал зон Жана багша гэлсэдэг байгаа), Батор Прокопьевич Махатов аргагүй ехэ хубитаяа оруулаа. Эдэ хоёр багшанар оролдосотой ажалынгаа түлөө Ленинэй орденээр шагнагдаһан юм. Тиихэдэ РСФСР-эй хургуулинуудай габыата багшанар Надмит Намсараевич Намсараев, Долгор Намжиловна Намжилова, Буряадай АССР-эй хургуулинуудай габыата багшанар Агван Аюржанаевич Аюржанаев, Надежда Дондоковна Дондокова, Должин Цыксоевна Цыксоева, Василий Афанасьевич Михеев, Дашама Лхасаровна Лодонова, Дымбрыл Дугарович Дугаров (Хани Барисанай орденной кавалер) болон бусад.

Нютагай хүнүүдэй дундаһаа СССР-эй Верховно Советэй депутатаар ажалла бэрхэ хэжэнгынхид һунгагдаһан байдаг. Нэрлэбэл, Хоца Намсараев, Гүнсэн Цыденова, Буряадай АССР-эй Верховно Советэй Президиумэй Түрүүлэгшэ байһан, тиихэдэ Хэжэнгын совхозой хонишоноор хүдэлһэн Сэнгэ Буянтуев, "50 лет Октября" совхозой хонишон Рыгзема Рампилова, Барилгашадай суута бригадир байһан Владимир Санданов, Надежда Гладких.

Хэжэнгээрхид ажалла бэрхэ зоноороо омогорхожо ябадаг.

Эльвира ДАМБАЕВА
хэблэлдэ бэлдэбэ.

Июлиин 8 – Гэр бүлын, инаг дуранай, үнэн сэхэ байлгын үдэр

БИДЭ ГЭНЭН БУЛТААРАА

Наяхан Улаан-Үдэ хотымнай “Гэсэр” гэнэн зочид буудалай ресторан соо республикымнай ниислэл хотын, олон аймагуудай эрхим 23 бүлэ сугларжа, июлиин 8-да тэмдэглэгдэж Гэр бүлын, инаг дуранай, үнэн сэхэ байлгын үдэр баярай оршон байдалда эдэе хоолтой столнуудай саана һуужа баясаһан, амаршалгын һайхан үгэнүүдые, дуу, хатарнуудые хужарлан шагнаһан байна. Дэмбэрэлтэй, уг удхатай энэ уулзалгые Буряад драмын театрай артистка, республикын габьяата артистка Дарима Лубсанова шадамар бэрхээр хүтэлбэрилөө.

В.Э.Матханов Очировтаниие амаршална

Республикадаа мэдээжэ Жамбаловтанай бүлэ (Хори)

Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо **В.Э.Матханов** хани халуунаар эндэ уригданан суута гэр бүлэнүүдые амаршалжа: “Үдэр, хүнигүй амжалтатай ажаллажа, бэе бээе хүндэлжэ, үргэжэ, бэе бээдээ үнэн сэхэ байжа, үри хүүгэдтэй һайн жэшээ харуулһандатнай Таанарта баяр баясхалан хүргэнэбди, Тандаа доро дохинобди. Зарим мэдээсэлэй эмхинүүдтэ муу жэшээнүүдые, шоу-олзын хэрэг эрхилэлгын “халтирхай харгынуудые” харуулаа һаань, таанад ажабайдалайнгаа, гэр бүлынгөө һайн талые гэршэлнэт, тиимэһээ бултандатнай элүүр энхые, ехэ амжалта, инаг дура, һайн һайхание хүсэнэб. Минии түрэлхид, гэр бүлэмнай, аханарни ехэ һайн зон, һайн бүлэһөө эхитэй, ходал бэе бээдээ, зондо туһалжа байдагаарни омогорхоноб”, - гэнэн зүрхэндэ дулаан үгэнүүдые хэлээ.

Сибирин федеральна округой гол эрхилэгшэ **В.А.Толоконскийн** түлөөлэгшэ, Буряад Республикада федеральна инспектор **О.Д.Цойжилова** амаршалгаяа эхилхэдээ: “Гэр бүлэдөө жаргалтай хүн өөрөө баһал жаргалтай” гэнэн Л.Н.Толстойн үгэнүүдээр жэшээ абан хэлэжэ, 2008 онһоо нэрлэгдэһэн энэ гэр бүлын һайндэртэ эрхим бүлэнүүдэй жэшээ бүхы зондо һургаалай бодото ном, пособи болоно, тиимэһээ “**За любовь и верность**” гэнэн гүн удхатай медальнуудые гэр бүлэнүүдтэ барюулжа, өөһэдэйн, үри хүүгэдэйн һүр һүлдые үргэжэ, олондо һайн жэшээ боложо, хүгжэнги обществодо сэдхэл дүүрэн, ажабайдалай үндэр хэмжээндэ амгалан ажаһууһыень хүсэнэбди, үрээһэнбди”, - гэжэ онсолһон байна.

Удаань эндэ сугларһан

зоной халуун алыга ташалган доро 66 жэлдэ зол жаргалтай, зондоо туһатай, эбтэй зетэй ажаһуужа байһан дайнай, ажалай ветеранууд, хоёр үхибүүдтэй, олон аша зээнэртэй **А.Д. ба Б.Ц.Очировтанда** “За любовь и верность” гэнэн медаль, һайхан баглаа сээсэгүүдые, Хүндэлэлэй грамота **В.Э.Матханов**, **О.Б.Цойжилова** гэгшэд барюулаа. Зэдын аймагай **Петропавловкын** 9 аша зээнэртэй, 50 жэл хамта ажаһууһанайнгаа алтан оёе тэмдэглэжэ байһан **В.А. ба И.С.Зайцевтан**, 51 жэлдэ бэе бээдээ мээхэй хандасатай, һайн ажаһуудаг **Захаамин** тоонтотой **М.Л. ба М.Б.Бадмаевтан**, Ахаһаа ерэнэн эбтэй зетэй **Н.Х. ба Е.Л.Папаевтанда**, бусад эрхим бүлэнүүдтэ баһал иимэ гүн удхатай медальнууд, баглаа сээсэгүүд барюулагдаа, баярай үгэнүүд хэлэгдээ. Республикын габьяата артистка **Марина Коробенкова** дуун-бэлгээ бариба.

Республикын хүн зоние хамгаалгын министрэй орлогшо **А.Н.Кириллов**, Гэр бүлэнүүдэй тусхай агентствын зүгһөө **А.С.Беняш**, үхибүүнэй эрхэнүүдээр харюусалгатай хүтэлбэрилэгшэ **Т.Е.Вежевич**, бусад эмхинүүдэй түлөөлэгшэд бэлигтэй гэр бүлэнүүдые ехэ зохидоор амаршалба. Эндэ шагнагдаһан **Георгий**, **Нина Филатовтанай** дууша бүлэ “Я когда была молода” гэнэн ород дуу бэлэглэжэ, халуун алыга ташалгаар утгагдаа. Энэдхэг хатарнуудай гоёхон үзэгдэлтэй **Наталья Куклина**, **Дарима Цыренова** гэгшэд танилсуулба, республикын габьяата артистка **Цыпилма Аюшеева**, арадай артист **Н.Мүнхзул** дуунуудаа гоёор дуулаа. һайхан хоолойтой, Бэшүүрэй Шэбэртэ нютагай

Баир, **Ольга Цыреновтэн** шагнагдаа, **Шэбэртэ** тухай **Лариса Санжиевагай** һайхан дуу ханхинуулаа.

Хориһоо ерэнэн ажалша, эрхим бүлэ **Зоригто Цыренович**, **Софья Дашиевна Жамбаловтан** тухай тодорхойгоор хөөрэхэ дуран хүрэнэ. РСФСР-эй Хүндэлэлэй грамотада, “Ударник XI пяталетки» гэнэн тэмдэгтэ хүртэһэн мүнөө үеын бэрхэ фермер **Зоригто Цыренович** **ВДНХ**-гай мүнгэн медальяр шагнагданхай.

Д.Банзаровай нэрэмжэтэ **БГПИ** дүүргээд, багшын хүнгэн бэшэ ажал шэлэһэн байнаб. Удаань финансын болон банкын Сибириин институтдай Буряадай филиал дүүргэжэ, мэрэгжэлээ дээшлүүлээб. Олон жэлдэ Ааланайнгаа дунда һургуулийн директорээр ажалланаб. **Зоригто Цыренович** нүхэрни фермерээр Анаа дасанайнгаа дэргэдэ ажаллана. Сэлмэг, **Ханда** басагаднай **БГУ**-гай экономика факультет, харин **Саяана** басагамнай географ-экологой, юридическэ факультет дүүргээд, булта бэрхэ менеджментүүд болонхой. Гэр бүлынхид бэе бээе дэмжэжэ, туһалжа ябахэ ёһотой гэжэ һанагдана. Энэ һайхан һайндэрөөр республикынгаа бүхы гэр бүлэнүүдые хани халуунаар амаршалнабди, эбтэй зетэй, элүүр энхэ, амгалан тэнюун, аза жаргалтай ажаһууһыень хүсэнэбди, - гэжэ урагшаа һанаатай ударидагша, **Россиян Федерациин** ниитын һуралсалай хүндэтэ хүдэлмэрилэгшэ **Софья Дашиевна Жамбалова** бултанда амаршалга хүргөө һэн.

Бэлигма **ОРБОДОЕВА**. Сэрэгма **ДОНДОКОВАГАЙ** фото.

Концертһээ тэмдэглэл

БУРХАНАЙ ХҮГЖЭМ БУЛТАНИИЕ АДИСЛАНА

Буряадай Гүрэнэй филармониин концертнэ зал соо һаяхан “**Без-молвие и звук**” гэнэн ехэ уянгата хүгжэм, дуунай үдэшэ үнгэргэгдэжэ, аяар холын Украинаһаа ерэнэн энэдхэг сари хубсаһатай хүгжэмшэд-дуушад - скрипка, бусад инструментүүд дээрэ наададаг **Татьяна Таранцова** (**Кушоли** гэнэн энэдхэг нэрэтэй), синтезатор, перкусси дээрэ аялга хүгжэм гаргадаг **Анна Музыченко** (**Рагешри**) гэгшэд уран бэлигээрэ баясуулаа. Энэдхэгэй мэдээжэ композитор, уран зурааша, санаартан, спортсмен, эб найрамдал бүхы дэлхэйгээр дэлгэрүүлэгшэ, ниитын эдэбхитэн **Шри Чинмойн** зохёһон гайхалтай хүгжэм, англи, бенгали хэлэн дээрэ дуунуудые ехэ зохидоор **Киевэй** дууша сэдхэлтэй эхэнэрнүүд гүйсэдхэжэ, халуун алыга ташалгаар утгагдаба.

Шри Чинмой

Татьяна Таранцова (**Кушоли**)
Анна Музыченко (**Рагешри**)

Бүхы хүн зоной досоохи байдал һайн тээшэнь шэглүүлжэ, бултанда зол жаргал, амжалта, бэлүүлэгдэхэ хүсэл үрээһэн нарата элшэ хүсэтэй хүгжэм, дуунуудынь, эндэ харагшадай үзэмжэдэ дэлгэгдэһэн үнгэ буриин шэрэнүүдтэй зурагуудынь харагшадай, шагнагшадай досоо һайхан хүсэл, нангин мэдэрэл түрүүлэхэдэл гэжэ юм.

Хонхо наярүүлан ханхинаһан, һөөл зохид хүгжэмтэй аялга дуунуудынь эб найрамдалые, эб нүхэсэлые, бэе бээдээ тэсэнги, дуратай байхые уряална. “Шубуундал ниидэһэн сэдхэлнай бидэнэй һайн талые гэрэлтүүлгэ” гэжэ уряалһан дууниинь олондо һайшаагдаба. Хүнэй досоо байдаг,

һайхан эрмэлзэл түрүүлдэг бурхад - **Сарасвати**, баяжуулдаг **Лакшми**, бусад бурхад олондо туһа хүргэнэ гэжэ тэдэнэй тайлбарилһан шүлэг, дуунуудаа гүйсэдхөө, һайхан уянгата хүгжэмөөрөө досоомнай нангин бодолнуудые түрүүлээ, зүрхэ сэдхэлээрэ баян, гүн бодолоороо уужам, досоогоо

боди сэдхэл түрүүлхые уряалһан дууша дуэт сэдхэлымнай уран бэлигээрэ сэлмээгээ гэжэ тэмдэглэхээр.

Бэлигма **ОРБОДОЕВА**, **Лидия ЦЫРЕНОВАГАЙ** фото ба сайтһаа зурагуудынь.

Зулгы найхан зунай найр

ТҮНХЭНӨӨРХИН СУУТА НЮТАГААРХИДАА МАРТАНАГҮЙ

Аймагайнгаа заншалта Сурхарбааниие Түнхэнэй нютагай арад зон үргэн дэлисэтэйгээр, баян үргэнөөр угтаба. Ажалдаа амжалта туйлаһан нютагай ажаһуугшадта бэлэг сэлэгүүд барюулагдаа. Гадна Сурхарбаанай һайндэр Түнхэнөө суурхуулһан суута Буда Дабавич Ангархаевай, Елена Гомбоевна Шаравгай мүнхэ дурасхаалда зориулагдаһан байна. Мүн тийхэдэ спортын мурьсөөнүүд Буряад орондо сүлөөтэ барилдаа байгуулагдай нэгэн, мэдээжэ хоригшо Нима Сосорович Ивахиновой ойн баярта дашарамдуулагдаа юм.

Заншалта найхан ёһоороо манай аймагай нютаг нугануудай, эмхи зургаануудай бүлэг түлөөлэгшэд өөрын онсо маягтайгаар хубсаланхай, одоол карнавалда хабаадажа байһандал бэеэ гоёонхой. Үшөө һайн заншал гэбэл, энэ арадайнгаа һайндэрие нютагайнгаа суута зондо зориулагдай, - гээд Түнхэнэй аймагай гулвагай орлогшо Венера Морхоева хөөрэнэ.

Агуухэ дайнай дүлэн согуур гараһан, Илалтын гурбан парадта хабаадалсаһан, мэдээжэ ажабуулагша Буда Дабавич Ангархаевай мүнхэ дурасхаалда найхан үгэнүүд олоор хэлэгдэ. Мүн тийхэдэ суута Елена Гомбоевна Шаравга амиды мэндэ ябааһаа, 50 наһа хүрэхэ байгаа. Нютагайнгаа гургалдае һанан, түнхэнөөрхин хэдэн хэмжээ ябуулга үргэн дэлисэтэйгээр үнгэргэжэ байна. Сурхарбаанһаа гадуур залуу дуушадай мурьсөөн эмхидхэгдэ.

Сурхарбаанай бүхы соёлой программа хадаа дээрэ нэрлэгдэһэн нютагаархидта зориулагдаа. Эндэ кароке дуунай, вальс болон ёохорой мурьсөөнүүд болон. Вальс хатарай конкурсдо эдир хатаршадшые, мүн наһатайшые түлөөлэгшэд хабаадалсаа.

Манай Түнхэнэй ёохор хадаа хаа-хаанагүй мэдээжэ юм. Эндэ хабаадаһан ансамблнууд баян түүхын абдарһаа түрэл ёохоройнгоо үгэнүүдые гаргажа, олон харагшадта дурадхаа. Түрэл нютаг хизаараа шэнжэлэгшэ Дарима Гомбоевна Шагдурова мартагдажа байһан Түнхэнэй ёохорой үгэнүүдые суглуулжа, ном бэшэхэ ханаатай юм. Үшөө тийхэдэ ёохор нааданай анханайн хүдэлэсые ханабал, тон һайн бэлэй. Тиймэһээ аймагай соёлой таһаг энэ талаар ехэ ажал ябуулха түсэбтэй, - гээд аймагай соёлой таһагые даагша Эржена Шобоева хөөрэнэ.

Һаяхана Ивалгын аймагта болоһон хүдөөгэй спортын наадануудта Түнхэнэй тамиршад яһала һайн дүнгүүдые харуулаа. Нур харбагшад Владимир Моглоев, Александр Милолов ба Сэсэг Доржиева түрүүлжэ гараһанайнгаа түлөө үнэтэй

сэнтэй бэлэгүүдтэ хүртөө. Мүн футбол наадагшад, барилдаашад, боксернууд энэ үдэр "амаа тоһодуулба". Тооро һууринда нёдондо шэнэ спортын байшан бодхоогдоо бэлэй. Тэндэ залуу хоригшо Бэлигтэ Гыргенов Түнхэнэй барилдаанай федерациин толгойлогшо Леонид Яндановай дурадхалаар эдир барилдаашадые бэлдэжэ эхилэнхэй. Тийн шабинарын Улаан-Үдэдэ бүхэрсөөн хэмжээнэй мурьсөөндэ түрүүшын дүнгүүдые харуулжа шадаа. Энэ амжалтын түлөө Тоорын спортын байшанда автомобиль бэлэг барюулагдаа. Үшөө нэгэ автомашина хэдэн жэл соо амжалта туйлаһанай түлөө Хуурай-Хобогой спортын байшанда үгтөө.

Спортдо дуратайшуул, олоор сугларһан хүн зон бодожо, суута Нима Сосорович Ивахиновые халуун альга ташалгаар угтаа. Тэрээндэ, мүн ажалай ветеран Валерий Иннокентьевич Будаевта "Түнхэнэй хүндэтэ эрхэтэн" гэгэн нэрэ зэргэ олгогдоо. Түнхэнэй аймагай гулваа Андрей Самарин амаршалгын үгэнүүд соогоо амжалта туйлаһан зондо баярые хүргөөд, бэрхэ нютагаархинаараа ходо омогорхожо ябаха ёһотойбди гэжэ онсолон тэмдэглэе.

Сурхарбаанай үедэ һургуулия медальтайгаар түгэсэһэн һурагшад баһал шагналнуудта хүртэһэн байна. "Энэ жэл манай аймагай хүбүүд, басагад хэзээ хэзээнэйхиһээ һайн дүнгүүдые харуулаа. Долоон хүүгэд алтан медальда хүртөө,

11-ниинь мүнгэн медаль абаба гэшэ. Нютагайнгаа бүхы һургуули дүүргэгшэдтэ саашанхи харгыдань амжалта хүсэнэб. Эдэмнай нютагайнгаа түрүү хүнүүдэй хажууда байжа, хүсэ шадал абаа ёһотой", - гээд аймагай эрдэм һуралсалай таһагые даагша Даши Кырмыгенов хэлэнэ.

Эрхүүгэй можын хотонуудай, аймагуудай дарганар энэ найрта уригдаһан байна. Эрхүү хотын мэрэй орлогшо, Толтоһоо уг гарбалтай Александр Николаев хүндэтэ нютагаархидаа амаршалаа. Тийхэдэ Байкальск хотын мэр Валерий Пинтаев үгэ хэлэхэдэ, аймагай гулвагай столдо арбан хүнэг шэнэ ургасын клубника барюулнаб гээд, олониие баярлуулаа.

Монголой айлшад Андрей Самариновта Чингисхаанай орден зүүлгэжэ, хоёр нютагай хоорондо хэжэ байһан ажалыень үндэрөөр сэгнэбэ. Сурхарбаанай үедэ футболлоор, волейболлоор, барилдаагаар, нур харбалгаар, мори урилдаагаар, хүнгэн атлетикээр, канат таталгаар мурьсөөнүүд эмхидхэгдэжэ, олон тоото сугларгашадые баясуулаа.

Борис БАЛДАНОВ.
Авторай фото.

Буряад дуунууднай найхан даа...

Концертһээ тэмдэглэл

"УЛААН-ҮДЭ ХЭЛЭЖЭ БАЙНА..."

гэжэ нэрлэгдэһэн гоё концерт Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын академическэ театрай тайзан дээрэ харуулагдажа, түрэл театртаа уулзахаяа, концерт наада хужарлахаа олон зон сугларба. Тайзан дээрэ урданай совет үсын пластинканы эрьелдэнэ, дээрэнь "Нам пэсни многих стран известны" гэжэ бэшэгдэнхэй байна, тийн анхан олондо мэдээжэ байһан дуунай үгэнүүд энэ концертын үедэ ретро-дуунууд ханхинаха, залуу һаһыемнай һануулха гэжэ эхинһэнь ойлгосотой байба.

"Алтаргана" һайндэрэй Гран-при шанда хүртэһэн дуушан, тус театрай артистка Сэсэгма Дондокова "Сэлэнгын эрьедэ" гэгэн огсом хүгжэмтэй дуу ханхинуулаа. Д-Р. Батожабайн 90 жэлэй ойн хүндэлэлдэ найруулагдаһан концерт оло дахин харуулагдадаг, "Адуушанай дуун" гэгэн суута кинонь һануулдаг милициин старшина тухай дууе бүлэг артистнууд аргагүй бэрхээр, олон хоолойн аялга ниилүүлэн дуулажа, бултание жаргуулаа. "Москвагай хүндэтэ милиционер" нэрэтэй байһан Д-Р.Батожабай, оперно дуушан, гол роль гүйсэдхэгшэ Владимир Манкетовые бидэндэ шадамар бэрхээр концертые хүтэлэгшэ, Россиин габыята артист Олег Бабуев һануулба.

Хяагтаһаа уг гарбалтай, бэлигтэй композитор, Хэжэнгынгээ аймагта, Заһаһатадаа бэрхэ соёлшон, хүгжэмшэн, дуушан ябаһан Владимир Аюшеевэй олоной дуратай "Алтанхан намар..." гэгэн дууень баһал "Алтарганада" илаһан, шалгарһан дуушан, тус театрай артист Цыден-Еши Бимбаев ехэ зохидоор гүйсэдхөө. Сэсэгма Дондоковатаа "Алтарганые" таталуулба, альга ташалгаар угтагдаба.

Шагнагшадта һайшаагдаһан "Сезон любви" киногой япон дууе залуу артистнууд Ада Ошорова, Ольга Ранжилова гэгшэд, харин суута дууша Рашид Бейбутовой дууладаг найхан басаган тухай дууе республикын габыята артист Сэнгэ Ломбоев бэлэглэһэн байна.

Урданай совет үсын дискотекэ, мүнөө үсын урьһаламжын мүнгэн-кредит тухай үзэгдэлнүүд, Д-Р. Батожабайн "Урбаанай уршагта ябадалнууд" гэгэн зүжэгһөө хэһэг эндэ сугларгашадые хүхээгээ, баясуулаа. Дууша дүэт-Жажин, Болот Динганорбоевтой бүлэ найхан дуугаараа шагнагшадые урмашуулба. Шог ёгтоо образуудта бэрхээр наадаһан Должин Тангатова, Дабацу Юндунова, Олег Бабуев, Сэнгэ Ломбоев харагшадые нилээд энээлгэбэ. Совет үсын дуунуудай попурри наһатайшые, залуушые зониие сэнгүүлээ, гүлмэр һаһыень һануулаа. Харагшад соһоо тайзанда уригдаһан урагшаа ханаатай эдэбхитэн, анхан комсомол солотой ябаһан Х.Ц.Дашиева концертые хүтэлэгшын энэдхэг дуун доро гоёр хатарба, гарай бэлэгтэ хүртэбэ.

Бэлигма ОРБОДОЕВА.
Бальжинима ДОРЖИЕВАЙ фото.

Ольга Ранжилова, Ада Ошорова япон дуу бэлэглэбэ

5 КАНАЛ

Table with TV program listings for Channel 5, including times and program titles like 'АРИГ УС', 'ТИВИКОМ', 'СТС «БАЙКАЛ»', and 'НТВ'.

Четверг, 19

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program listings for Channel 1 on Thursday, including times and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'НОВОСТИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ'.

«РОССИЯ»

Table with TV program listings for Channel Russia on Thursday, including times and program titles like 'УТРО РОССИИ', 'ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО', 'САМОМ ГЛАВНОМ'.

Table with TV program listings for Channel 15 on Thursday, including times and program titles like 'ТАЕЖНАЯ ЛЮБОВЬ', 'КРОВИНУШКА', 'ПО ГОРЯЧИМ СЛЕДАМ'.

КУЛЬТУРА

Table with TV program listings for Channel 15 Culture section on Thursday, including times and program titles like 'ЕВРОНЬЮС', 'НАБЛЮДАТЕЛЬ', 'ПЕЧАТНИЦА'.

АРИГ УС

Table with TV program listings for 'АРИГ УС' on Thursday, including times and program titles like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ЗОЛОТАЯ АНТИЛОПА', 'МИРОВЫЕ НОВОСТИ'.

ТИВИКОМ

Table with TV program listings for 'ТИВИКОМ' on Thursday, including times and program titles like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ЗУРХАЙ', 'ИСТОРИЯ НАУКИ'.

Table with TV program listings for Channel 15 on Thursday, including times and program titles like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'КАК СКАЗАЛ ДЖИМ', 'ЛОЛИТА. БЕЗ КОМПЛЕКСОВ'.

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program listings for SCS 'BAIKAL' on Thursday, including times and program titles like 'ТАКАЯ РАЗНАЯ ТАРА', 'ПАПИНЫ ДОЧКИ', 'ЧИП И ДЕЙЛ СПЕШАТ'.

НТВ

Table with TV program listings for Channel NTV on Thursday, including times and program titles like 'НТВ УТРОМ', 'АГЕНТ ОСОБОГО НАЗНАЧЕНИЯ', 'МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ'.

5 КАНАЛ

Table with TV program listings for Channel 5 on Thursday, including times and program titles like 'СЕЙЧАС', 'ЧУДОВИЩА, С КОТОРЫМИ МЫ ВСТРЕТИЛИСЬ', 'УТРО НА 5'.

Пятница, 20

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program listings for Channel 1 on Friday, including times and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'НОВОСТИ', 'ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ'.

«РОССИЯ»

Table with TV program listings for Channel Russia on Friday, including times and program titles like 'УТРО РОССИИ', 'ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО', 'САМОМ ГЛАВНОМ'.

Table with TV program listings for Channel 15 on Friday, including times and program titles like 'ВАЖНЫЕ ВЕЩИ', 'ПОЛИГЛОТ', 'ВЫУЧИМ АНГЛИЙСКИЙ ЗА 16 ЧАСОВ!'.

АРИГ УС

Table with TV program listings for 'АРИГ УС' on Friday, including times and program titles like 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС'.

Table with TV program listings for Channel 15 on Friday, including times and program titles like 'СКАЗКА О РЫБАКЕ И РЫБКЕ', 'ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС', 'ПОГОДА'.

ТИВИКОМ

Table with TV program listings for 'ТИВИКОМ' on Friday, including times and program titles like 'СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ', 'ЗУРХАЙ', 'ИСТОРИЯ НАУКИ'.

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ

ТВ-программа

Буряад үнэн

12.07.2012

№ 27 (21875)

№ 27 (790)

08.30, 12.30 Т/С «МОЛОДОЖЕНЫ»
09.00, 13.30, 20.55 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ» НА СТС-БАЙКАЛ
09.30, 14.00, 19.00 Т/С «ВОРОНИНЫ»
10.00 Т/С «ДЕТКА»
11.00 Т/С «НЕМНОГО НЕ В СЕБЕ»
12.00, 17.00 ЭКСТРИМ-ШОППИНГ ШОУ «КОРОЛЕВА ШОППИНГА»
13.00, 16.45, 18.30 Т/С «6 КАДРОВ»
15.00 Х/Ф «ОРДЕР НА СМЕРТЬ»
17.30 Х/Ф «КАРАМЕЛЬ»
21.00 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «УРА! СТИПЕНСИЯ»
22.30 Т/С «ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ»

23.30 САТИРИЧЕСКИЙ АЛЬМАНАХ «НЕРЕАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ»
00.00 Х/Ф «ШКОЛА РОКА»
02.00 Х/Ф «СИЛЫ ПРИРОДЫ»
04.00 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ
07.00 «НТВ УТРОМ»
09.05 «КУЛИНАРНЫЙ ПОЕДИНОК» С ОСКАРОМ КУЧЕРОЙ
10.05 «ЖЕНСКИЙ ВЗГЛЯД»
11.00, 14.00, 17.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
11.20 «СПАСАТЕЛИ»

НТВ

11.55 «ДО СУДА»
13.00, 14.25 «СУД ПРИСЯЖНЫХ»
15.40 «ОЧНАЯ СТАВКА»
16.30, 19.30 ОБЗОР. «ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
17.25 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА»
18.40 «ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ» С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ
20.30 Т/С «МОСКВА. ТРИ ВОКЗАЛА»
22.25 Т/С «ПРОФИЛЬ УБИЙЦЫ»
00.30 Д/С «АХТУНГ, РУССИШ!»
01.25 Х/Ф «ШОКОВАЯ ТЕРАПИЯ»
03.20 Д/С «ВСЕГДА ВПЕРЕДИ»
04.15 Т/С «ДЕТЕКТИВ РАШ»
06.05 Т/С «АДВОКАТ»

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30 «СЕЙЧАС»
07.10 «МОМЕНТ ИСТИНЫ»
08.00 «УТРО НА 5»
11.30 Д/Ф «ТИГР-ШПИОН В ДЖУНГЛЯХ»
12.05, 13.30, 17.00, 02.35 Т/С «ЧЕТЫРЕ ТАНКИСТА И СОБАКА»
19.00 «МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
20.00, 20.30 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ»
21.00, 21.50, 22.35, 23.25 Т/С «СЛЕД»

Суббота, 21

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.50, 07.10 Х/Ф «БАРХАНОВ И ЕГО ТЕЛОХРАНИТЕЛЬ»
07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
09.20 «ДЕТЕНЬШИ ДЖУНГЛЕЙ»
09.45 М/С «СМЕШАРИКИ. ПИН-КОД»
10.00 «ИГРАЙ, ГАРМОНЬ ЛЮБИМАЯ!»
10.45 «СЛОВО ПАСТЫРЯ»
11.15 «СМАК»
11.55 «ВЕЧНЫЙ ЗОВ АДЫ РОГОВЦЕВОЙ»
13.15 Д/Ф «САМЫЕ УМНЫЕ ЖИВОТНЫЕ»
14.20 Х/Ф «БУДЬТЕ МОИМ МУЖЕМ»
16.00 Х/Ф «ДЖУМАНДЖИ»
18.00 Д/Ф «ФАЛЬШИВЫЕ БИОГРАФИИ»
19.00 «ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ» С СУБТИТРАМИ
19.20 «КВН». ПРЕМЬЕР-ЛИГА
20.55 «КТО ХОЧЕТ СТАТЬ МИЛЛИОНЕРОМ?»
22.00 «ВРЕМЯ»
22.20 Х/Ф «ЗАЛОЖНИЦА»
00.00 Х/Ф «БУЧ КЭССИДИ И САНДЕНС КИД»
02.10 Х/Ф «ТРОН»
03.55 Х/Ф «ДОБРЫЙ СЫНОК»
05.30 «КАК СТАТЬ СТРОЙНЫМ»
06.30 «ХОЧУ ЗНАТЬ» С МИХАИЛОМ ШИРВИНДОМ
«РОССИЯ»
06.10 Х/Ф «ПРОСТО САША»
07.35 «СЕЛЬСКОЕ УТРО»
08.05 «диАЛОГИ О ЖИВОТНЫХ»
09.00, 12.00, 15.00, 21.00 ВЕСТИ

09.10, 12.10, 15.20 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
09.20 «ВОЕННАЯ ПРОГРАММА»
09.50 «СУБОТНИК»
10.30 «ГОРОДОК»
11.05 «ОН-ЛАЙН»
11.25 «ТЕЛЕВИЗИОННАЯ ПРИЕМНАЯ»
11.35 «В ЕДИНЕНИИ - СИЛА. К ЮБИЛЕЮ БУРКООПСОЮЗА»
12.20 ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
12.55 «ЧЕСТНЫЙ ДЕТЕКТИВ»
13.25, 15.30 Т/С «ВЫЗОВ»
17.50 «СУБОТНИЙ ВЕЧЕР»
19.50 ШОУ «ДЕСЯТЬ МИЛЛИОНОВ» С МАКСИМОМ ГАЛКИНЫМ
21.30 Х/Ф «ПОСЛЕДНИЙ КОРДОН-4»
01.00 Х/Ф «ГУВЕРНАНТКА»
03.00 Х/Ф «СИРОТЫ»

КУЛЬТУРА

07.30 «ЕВРОНЬЮС»
11.00 ЧЕЛОВЕК ПЕРЕД БОГОМ
11.35 Х/Ф «ХОЖДЕНИЕ ЗА ТРИ МОРЯ»
12.50 «ПРОРОК В СВОЕМ ОТЕЧЕСТВЕ»
13.20 «ВСЯ РОССИЯ». ФОЛК-ПАРАД. ДЕТСКИЙ СЕАНС
13.50 Х/Ф «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ТОЛИ КЛЮКВИНА»
14.55 ПРЯНИЧНЫЙ ДОМИК. «МЕДОВЫЙ ХЛЕБ»
15.20 Д/Ф «АНДРЕЙ МИРОНОВ. «СМОТРИТЕ, Я ИГРАЮ»
16.00 СПЕКТАКЛЬ «БЕЗУМНЫЙ ДЕНЬ, ИЛИ ЖЕНИТЬБА ФИГАРО»
18.55, 02.55 Д/Ф «КОРОЛИ ЗАЧАРОВАННОЙ АФРИКИ»
19.45 «РОМАНТИКА РОМАНСА»
20.40 Д/Ф «НИКОЛАЙ ГРИЦЕНКО»
21.20 Х/Ф «АННА КАРЕНИНА»
23.40 «ВЕЛИЧАЙШЕЕ ШОУ НА ЗЕМЛЕ. ПАБЛО ПИКАССО»

00.20 Х/Ф «САМАЯ КРАСИВАЯ ЖЕНА»
02.05 «СЕМЬ ПОКОЛЕНИЙ РОКА»
03.50 Д/Ф «АБУЛЬКАСИМ ФИРДОУСИ»
07.30, 08.50 «СМЕШАРИКИ» НА «АРИГ УСЕ»
09.20 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС» ПОГОДА
08.30 «МИРОВЫЕ НОВОСТИ». ПОГОДА
08.40 «ИОРДАНИЯ - СТРАНА ЧУДЕС».
09.00 «МУНГЭН СЭРГЭ»
09.50, 10.35 «ШКОЛА РЕМОНТА»
11.00 «ДУРНУШЕК.NET»
12.30 18.30 COMEDI WOMAN
14.30 «КОМЕДИ КЛАБ»
15.30 «ЭКСТРАСЕНСЫ ВЕДУТ РАССЛЕДОВАНИЕ»
16.30 Т/С «СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ»
17.30 «СУПЕРИНТУИЦИЯ»
19.30, 19.50 «ИОРДАНИЯ - СТРАНА ЧУДЕС». ПОГОДА
20.00 Х/Ф «БЭТМЕН: НАЧАЛО»
22.35 КОМЕДИ-КЛАБ ЛУЧШЕЕ
23.00 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ»
00.00 «ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА»
00.30 Х/Ф «ШАГ ВПЕРЕД-2»: «УЛИЦЫ»

АРИГ УС

08.00 Т/С «АРАБЕЛЛА». «ЗУРХАЙ»
09.00 «ПРО-НОВОСТИ». «ЗУРХАЙ»
10.30 «ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ». «ЗУРХАЙ»
11.00 «ОХОТА К ПЕРЕМЕНЕ МЕСТ»
12.30, 19.25 «АБИТУРИЕНТ»
12.40 Х/Ф «АРМИЯ СПАСЕНИЯ»
14.20 М/Ф
14.35 «УТУМАТА»
15.00 Т/С «ЗОВ ПРЕДКОВ». «ЗУРХАЙ»
18.25, 22.50 «ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ»
18.35 Д/Ф «ДИНОЗАВРЫ ВОЗВРАЩАЮТСЯ». «ЗУРХАЙ»
19.30 «ВКУСНО»
20.00 «МАГИЯ ОДРИ ХЕПБЕРН»
21.00 Х/Ф «ПОЦЕЛУЙ НЕВЕСТУ». «ЗУРХАЙ»
23.00 «БОЕВАЯ СУББОТА»: «ПАНКРАТИОН»
01.00 НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.05, 08.00, 08.30, 08.50, 11.05, 17.05, 19.05, 21.55, 23.25, 00.50, 01.30, 01.50 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00 М/Ф
08.30, 16.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ» НА СТС-БАЙКАЛ
09.00 «ЗНАКОМЬСЯ, ЭТО МОИ РОДИТЕЛИ!!!» ЭКСТРЕМАЛЬНО-РОМАНТИЧЕСКОЕ ШОУ
09.30 М/С «ТОМ И ДЖЕРРИ»
11.00 «ЭТО МОЙ РЕБЕНОК»
12.00 Т/С «ВОРОНИНЫ»
14.00 Х/Ф «УКРОЩЕНИЕ СТРОПИВОВОГО»
15.50, 16.30 Т/С «6 КАДРОВ»
19.25 М/Ф «ПОДВОДНАЯ БРАТВА»
21.00 Х/Ф «ЧЕЛОВЕК-ПАУК-3»
23.40 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «СМЕШНЯГИ»
01.20 Х/Ф «СИНОПТИК»
03.15 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.00 Т/С «СУПРУГИ»
09.00, 11.00, 14.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
09.15 ЛОТЕРЕЯ «ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ»
09.45 М/Ф «НУ, ПОГОДИ!»
09.55 «КУЛИНАРНЫЙ ПОЕДИНОК» С ОСКАРОМ КУЧЕРОЙ
11.20 «ГЛАВНАЯ ДОРОГА»
11.55 «РАЗВОД ПО-РУССКИ»
13.00 «КВАРТИРНЫЙ ВОПРОС»
14.20 ДОРОЖНЫЙ ПАТРУЛЬ
16.25 «СВОЯ ИГРА»
17.15 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА»
18.20 «ОЧНАЯ СТАВКА»
19.30 «ПРОФЕССИЯ - РЕПОРТЕР»
20.25 «ЛУЧ СВЕТА»
20.55 «РУССКИЕ СЕНСАЦИИ»
22.45 «ТЫ НЕ ПОВЕРИШЬ!»
23.35 Т/С «ВАЖНЯК»
01.25 ЧЕМПИОНАТ РОССИИ ПО ФУТБОЛУ 2012-2013. ЦСКА - «РОСТОВ»
03.30 Д/С «ВСЕГДА ВПЕРЕДИ»
04.25 Т/С «ДЕТЕКТИВ РАШ»
06.10 Т/С «АДВОКАТ»

5 КАНАЛ

08.00 М/Ф
11.00, 19.30 «СЕЙЧАС»
11.10 Т/С «СЛЕД»
19.45 Т/С «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ»
01.20 «ПРАВДА ЖИЗНИ». СПЕЦ. РЕПОРТАЖ
01.55 Х/Ф «ИМПЕРИЯ. АВГУСТ, ПЕРВЫЙ ИМПЕРАТОР»
05.15 Х/Ф «КОМНАТА СМЕРТИ»

Фонд «Буряад Зураг» объявляет набор учеников по специальностям: скульптура, обработка камня. Тел. : 65-90-53.

Воскресенье, 22

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.10 Х/Ф «МАЛЕНЬКАЯ ПРИНЦЕССА»
09.05 «СЛУЖУ ОТЧИЗНЕ!»
09.40 «ТИМОН И ПУМБА»
10.00 М/С «СМЕШАРИКИ. ПИН-КОД»
10.15 «ЗДОРОВЬЕ»
11.15 «НЕПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ»
11.35 «ПОКА ВСЕ ДОМА»
12.25 «ФАЗЕНДА»
13.15 Д/Ф «САМЫЕ УМНЫЕ ЖИВОТНЫЕ»
14.20 Х/Ф «КАРДИОГРАММА ЛЮБВИ»
16.05 «ПО СЛЕДАМ «БОЛЬШИХ ГОНОК»
17.50 «ПРОСТО СМЕХ!»
19.55 Х/Ф «ГОЛУБКА»
22.00 «ВРЕМЯ»
22.20 «МУЛЬТ ЛИЧНОСТИ»
22.50 «YESTERDAY LIVE»
23.45 Х/Ф «ПРЕДЛОЖЕНИЕ»
01.45 Х/Ф «300 СПАРТАНЦЕВ»
03.50 Х/Ф «МИСС МАРТ»
05.30 «ХОЧУ ЗНАТЬ» С МИХАИЛОМ ШИРВИНДОМ
«РОССИЯ»
06.00 Х/Ф «БОГАТЕНЬКИЙ РИЧ»
07.50 Х/Ф «ИЩИТЕ ЖЕНЩИНУ»
10.50 «СБОРНАЯ 2012» С ДМИТРИЕМ ГУБЕРНИЕВЫМ
11.20 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. НЕДЕЛЯ В ГОРОДЕ
12.00, 15.00, 21.00 ВЕСТИ
12.10, 15.30 Т/С «ВЫЗОВ»
15.20 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
16.25 «СМЕЯТЬСЯ РАЗРЕШАЕТСЯ»

18.20 «РАССМЕШИ КОМИКА»
19.05 Х/Ф «ПОДРУГИ»
21.30 Х/Ф «ПОСЛЕДНИЙ КОРДОН-5»
01.00 Х/Ф «ЛЕТОМ Я ПРЕДПОЧИТАЮ СВАДЬБУ»
02.55 Х/Ф «СМЕРТЕЛЬНЫЕ ПРЕСЛЕДОВАТЕЛИ»
07.30 «ЕВРОНЬЮС»
11.00 «ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ» С ЭДУАРДОМ ЭФИРОВЫМ
11.35 Х/Ф «ХОЖДЕНИЕ ЗА ТРИ МОРЯ»
12.45 «ПРОРОК В СВОЕМ ОТЕЧЕСТВЕ». ДЕТСКИЙ СЕАНС М/Ф
14.25 ПРЯНИЧНЫЙ ДОМИК. КУЗНЕЦЫ
14.50 Д/Ф «ЧУДЕСНЫЕ ТВОРЕНИЯ ПРИРОДЫ. ВОСХИТИТЕЛЬНАЯ ПЛАНЕТА»
15.45 ОПЕРА «ДОН КАРЛОС»
19.25, 02.55 Д/С «ПУТЕШЕСТВИЯ ИЗ ЦЕНТРА ЗЕМЛИ»
20.20 Х/Ф «ФОКУСНИК»
21.35 Д/Ф «ЕВГЕНИЙ ЕВТУШЕНКО. Я - РАЗНЫЙ»
22.25 «ЮРИЮ ВИЗБОРУ ПОСВЯЩАЕТСЯ» ВЕЧЕР БАРДОВСКОЙ ПЕСНИ
23.35 Д/Ф «ТОНИНО ГУЭРРА. ОСЕНЬ ВОЛШЕБНИКА»
00.30 Х/Ф «РЕКВИЕМ»
02.05 «СЕМЬ ПОКОЛЕНИЙ РОКА»
03.50 Д/Ф «ТОМАС КУК»

КУЛЬТУРА

07.30 «ЕВРОНЬЮС»
11.00 «ОБЫКНОВЕННЫЙ КОНЦЕРТ» С ЭДУАРДОМ ЭФИРОВЫМ
11.35 Х/Ф «ХОЖДЕНИЕ ЗА ТРИ МОРЯ»
12.45 «ПРОРОК В СВОЕМ ОТЕЧЕСТВЕ». ДЕТСКИЙ СЕАНС М/Ф
14.25 ПРЯНИЧНЫЙ ДОМИК. КУЗНЕЦЫ
14.50 Д/Ф «ЧУДЕСНЫЕ ТВОРЕНИЯ ПРИРОДЫ. ВОСХИТИТЕЛЬНАЯ ПЛАНЕТА»
15.45 ОПЕРА «ДОН КАРЛОС»
19.25, 02.55 Д/С «ПУТЕШЕСТВИЯ ИЗ ЦЕНТРА ЗЕМЛИ»
20.20 Х/Ф «ФОКУСНИК»
21.35 Д/Ф «ЕВГЕНИЙ ЕВТУШЕНКО. Я - РАЗНЫЙ»
22.25 «ЮРИЮ ВИЗБОРУ ПОСВЯЩАЕТСЯ» ВЕЧЕР БАРДОВСКОЙ ПЕСНИ
23.35 Д/Ф «ТОНИНО ГУЭРРА. ОСЕНЬ ВОЛШЕБНИКА»
00.30 Х/Ф «РЕКВИЕМ»
02.05 «СЕМЬ ПОКОЛЕНИЙ РОКА»
03.50 Д/Ф «ТОМАС КУК»

АРИГ УС

11.00 «МУНГЭН СЭРГЭ». МУЛЬТИК ЛАНЧ ПОГОДА
11.00 ТК «АРИГ УС» ПРЕДСТАВЛЯЕТ: ФЕСТИВАЛЬ «ПОДНОШЕНИЕ ДЕСЯТИ ДРАГОЦЕННОСТЕЙ»
11.40 «БУДЬТЕ ЗДОРОВЫ»
12.00 «ЖЕНСКАЯ ЛИГА»
13.00 Д/Ф «КТО В СЕМЬЕ ЛИШНИЙ?»
14.00 «ПЕРЕЗАГРУЗКА»
15.00 «СУПЕРИНТУИЦИЯ»
16.00 ЗАЙЦЕВ+ 1
17.00 Х/Ф «БЭТМЕН: НАЧАЛО»
19.30 «ИОРДАНИЯ - СТРАНА ЧУДЕС». ПОГОДА
19.40 «СМЕШАРИКИ» НА «АРИГ УСЕ»
19.50 «МУЗЕЙНЫЕ ТАЙНЫ». ПОГОДА
20.00 Х/Ф «ТЕМНЫЙ РЫЦАРЬ»
23.00 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ»
00.00 «ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА»
00.30 Х/Ф «ЭКСКАЛИБУР»
06.25 «ЗУРХАЙ»
06.30, 07.00 «ВКУСНО»
Д/Ф «ДИНОЗАВРЫ ВОЗВРАЩАЮТСЯ». «ЗУРХАЙ»
08.00 Т/С «АРАБЕЛЛА»
09.00 «ВО САДУ ЛИ, В ОГОРОДЕ». «ЗУРХАЙ»
10.00 «РАДАР-СПОРТ». «ЗУРХАЙ»
10.30 «ОХОТА К ПЕРЕМЕНЕ МЕСТ»
11.05 «МОСКВА МУЗЕЙНАЯ»
11.30, 19.25 «АБИТУРИЕНТ»
11.40 Х/Ф «ПОЦЕЛУЙ НЕВЕСТУ»
13.30 Т/С «ЦЕПЬ»
17.00 «ВАШЕ ПРАВО»
17.15 «10 САМЫХ». «ЗУРХАЙ»
17.40 Х/Ф «ГАРАЖ»
19.30 «ЕВРОМАКС». «ЗУРХАЙ»
20.00 Х/Ф «РАЗНЫМИ ДОРОГАМИ: ЖИЗНЬ ПОСЛЕ БИТЛЗ». «ЗУРХАЙ»
21.00 «ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ»
21.10 Х/Ф «МЕНЯ ТАМ НЕТ».

«ЗУРХАЙ»
НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ
00.00
СТС «БАЙКАЛ»
05.55, 07.05, 08.00, 08.30, 08.50, 11.05 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00 М/Ф «САМЫЙ МАЛЕНЬКИЙ ГНОМ». «ОСТОРОЖНО, ОБЕЗЬЯНКИ!». «ВОЗВРАЩЕНИЕ БЛУДНОГО ПОПУГАЯ»
08.30, 16.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ» НА СТС-БАЙКАЛ
09.00, 13.35 М/С «ТОМ И ДЖЕРРИ»
10.10 Х/Ф «УКРОЩЕНИЕ СТРОПИВОВОГО»
12.00 «СНИМИТЕ ЭТО НЕМЕДЛЕННО!»
13.00 М/С «ТАЧКИ»
14.25 М/Ф «ПОДВОДНАЯ БРАТВА»
16.30 Т/С «6 КАДРОВ»
16.50 Х/Ф «ЧЕЛОВЕК-ПАУК - 3»
19.30 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «УРА! СТИПЕНСИЯ»
21.00 Х/Ф «ТАК СЕБЕ КАНИКУЛЫ»
22.45 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». ЛУЧШЕЕ
23.45 Х/Ф «БОБЕР»
01.30 Х/Ф «ТАМ, ГДЕ БРОДИТ БИЗОН»
03.25 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 07.05, 08.00, 08.30, 08.50, 11.05 МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00 М/Ф «САМЫЙ МАЛЕНЬКИЙ ГНОМ». «ОСТОРОЖНО, ОБЕЗЬЯНКИ!». «ВОЗВРАЩЕНИЕ БЛУДНОГО ПОПУГАЯ»
08.30, 16.00 «МЕСТНОЕ ВРЕМЯ» НА СТС-БАЙКАЛ
09.00, 13.35 М/С «ТОМ И ДЖЕРРИ»
10.10 Х/Ф «УКРОЩЕНИЕ СТРОПИВОВОГО»
12.00 «СНИМИТЕ ЭТО НЕМЕДЛЕННО!»
13.00 М/С «ТАЧКИ»
14.25 М/Ф «ПОДВОДНАЯ БРАТВА»
16.30 Т/С «6 КАДРОВ»
16.50 Х/Ф «ЧЕЛОВЕК-ПАУК - 3»
19.30 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». «УРА! СТИПЕНСИЯ»
21.00 Х/Ф «ТАК СЕБЕ КАНИКУЛЫ»
22.45 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕНЕЙ». ЛУЧШЕЕ
23.45 Х/Ф «БОБЕР»
01.30 Х/Ф «ТАМ, ГДЕ БРОДИТ БИЗОН»
03.25 ТЕХНИЧЕСКИЙ ПЕРЕРЫВ

НТВ

07.05 Т/С «СУПРУГИ»
09.00, 11.00, 14.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
09.15 «РУССКОЕ ЛОТО»
09.45 «ИХ НРАВЫ»
10.25 «ЕДИМ ДОМА»
11.20 «БЫВАЕТ ЖЕ ТАКОЕ!»
11.55 «РАЗВОД ПО-РУССКИ»
13.00 «ДАЧНЫЙ ОТВЕТ»
14.20 «КОЛЬЦА СУДЬБЫ»
17.15 «ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА»
18.20 «И СНОВА ЗДРАВСТВУЙТЕ!»

Хайрата эжы, хугшэн эжы, наһанай хани ДАМДИНОВА Дарима Цыбыковна-гай саһаа урид наһа бараһан тухай түрэлхид болон дүтынхидын гүнзэги шаналал гашуудалтайгаар мэдүүлнэ. Хэжэнгын аймагай Могсохон нютагта июлиин 14-дэ хүдөө табигдаха.

19.30 «ПРОФЕССИЯ - РЕПОРТЕР»
20.25 «ЧИСТОСЕРДЕЧНОЕ ПРИЗНАНИЕ»
22.55 «ТАЙНЫЙ ШОУ-БИЗНЕС»
23.55 Т/С «ВАЖНЯК»
01.50 «КРЕМЛЕВСКИЕ ПОХОРОНЫ»
02.50 Д/С «ВСЕГДА ВПЕРЕДИ»
03.45 «ЖИВУТ ЖЕ ЛЮДИ!»
04.15 Т/С «ДЕТЕКТИВ РАШ»
06.00 Т/С «АДВОКАТ»

5 КАНАЛ

07.00 Д/С «ДЖУНГЛИ»
08.00 Д/С «ПЛАНЕТЫ»
09.00 М/Ф
11.00, 19.30 «СЕЙЧАС»
11.10 Х/Ф «КАМЕННЫЙ ЦВЕТОК»
12.50 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ»
19.45 Т/С «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ»
01.20 «ПРАВДА ЖИЗНИ». СПЕЦ. РЕПОРТАЖ
01.55 Х/Ф «ИМПЕРИЯ. НЕРОН: ИМПЕРАТОР ПОД ВЛИЯНИЕМ ЖЕНЩИН»
05.20 Х/Ф «КОМНАТА СМЕРТИ»

“Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр” номинацида

ШЭЛЭНЭН МЭРГЭЖЭЛДЭЭ ҮНЭН СЭХЭ

Энхэ найхан Эгэтын-Адаг тоонто нютагтаа ажалай жолоо бата бүхөөр баринан, хотон соогоо хүндэтэй Дондог Дамбиевич болон Цымжидма Бадмажаповна ДОРЖИЕВТАНАЙ гэр бүлэ түхай бэшэхэ дуран хүрэнэ.

22 жэлэй саана аглаг найхан Ага нютагтаа Эгэтын – Адагай үнэр баян Доржиев Дамби Доржиевич ба Дулмажаб Раддановнагай гэр бүлэдэ бэри басаган буугаа бэлэй. Тиин залуушуул ажал жаргал хоёрые адли тэгшээр эдлэжэ, мүнөө 3 найхан үхибүүдтэй, зээ басаганайнгаа амта үзэжэ, амгалан тайбан, баян бардам нууна даа.

Туулай жэлдэ түрэнэн Дондог Дамбиевич эрэ хүнэй гурбан үүргэ, гурбан ехэ хэрэг эрхимээр дүүргэжэ ябана. Угаа залгуулан дамжуулха Абида, Амгалан гэжэ хоёр хубүүдтэй, набшаһата модо таринхай, бүлөөрөө жарган үнэржэхэ байшан гэр баринхай. Багша мэргэжэлтэй Цымжидма Бадмажаповна эхын жаргал дүүрэн эдлэнхэй, халуухан сайгаараа, дулаахан үгөөрөө, сэдхэлэйнгээ ульһаар нүхэртөө туйлажа, дэмжэхые оролдодог заншалтай.

Тренер Дондог Дамбиевич түрэл нютагайнгаа эдир хубүүд, басагадые дүрэ буляалдаанда хургажа байна. Өөрөө хургуулида нуража байхадаа, олохон дахин нютагайнгаа, аймагай чемпион болоһон, олон тоото хүндэлэлэй грамотануудта, шагналнуудта хүртэһэн. 2001 онһоо тренерээр хүдэлнэ, Улаан-Удын багшанарай колледжын спортын факультет дүүргэжэ, багшын мэргэжэлтэй болоо. Һүүлэй жэлнүүдтэ шабинанынь яһала амжалтануудые туйлажа, ургажа ябана.

Харюусалгатай шалгалтанууд боложо, 2010 ондо Бүхэроссиин «Абай Гэсэр» гэнэн барилдаанай мурьсөөндэ Мунко Бадмаев шабинь илалта туйлажа, спортын мастерай нэрэ зэргэдэ хүртэхэ золтой байба. Энэ хубүүнэй амжалтанууд олон: Эрхүү хотын Ердын нааданай чемпион, республикын, аймагайнгаа, нютагайнгаа мурьсөөнүүдэй нэгэтэ бэшэ чемпион. Мүнөө үедэ сэрэгэй алба гаража байна.

Жаргал Бальжинимаев багаһаа ехэ һүбэлгэн, бэлиг шадабаритай барилдаашан боложо, хургуулиин нурагша байхадаа, спортын мастерта кандидат болоһон юм. Буряад Республикын чемпионой нэрэ зэргэдэ 3 дахин хүртөө, Россиин чемпионадай Буйвасар Сайтиевай шангай мурьсөөнэй чемпион (2005 он), Ага нютагта үнгэргэгдэһэн мастернуудай тулалдаанда (2012 он) 3-дахи нуури эзэлжэ, хүрэл медальда хүртөө.

Мэргэн Дугарцыренов - спортын мастерта кандидат, Балдыновой, Жанаевай шангай мурьсөөнүүдэй призер, Владивосток хотын барилдаашадай фестивалиин мүнгэн медальтай тамиршан. Тиихэдэ 13 наһатай Ульяна Фирсова республикын чемпион боложо, хоригшоёо ехэ баярлуулаа юм. Бэлигтэй хоригшо Гүрэ Намсараев, Батор Намсараев хубүүд ерээдүйн чемпионууд болохо бээ гэжэ найдан, хүмүүжүүлжэ ябана. Өөрынь бага хубүүн Амгалан баһал барилдаашан болонхой, амжалтануудые туйлажа байдаг. Барилдааша хубүүд, басагадынь арга дүрэтэй боложо, амжалта туйлажа, олоной найшаал магтаалда хүртэнэ даа.

Багшын ажал хүндэтэй, хүшэршые юм. Шэлэнэн мэргэжэлээ сэдхэлээрээ мэдэржэ, энэ ажалаа үнэн сэхээр бэлүүлжэ, дүй дүршлөөр баян, оролдосотой багша болон хүдэлхэб гэнэн эрмэлзэлээ хүсэлдүүлжэ ябаһан буряад хэлэ ба литературын багша Цымжидма Бадмажаповна хэшээлнүүдтээ зохистой найн байдал тогтоожо, нурагшадай нүдэдэй «галхание» ошотуулжа, һонирхуулжа шададаг онсо бэлигтэй.

Өөрөө элдэб конкурсуудта эдэбхитэй хабаададаг юм. Республикын «Эрхим багша-2011» конкурсдо хабаадажа, 18 эрхимүүдэй тоодо орожо, «Залиршагүй хүсэл» гэнэн номинациин лауреат болоо. Яруунын аймагай «Эрхим багша-2009» гэнэн нэрэ зэргэтэй. Буряад хэлэнэй республиканска олимпиадада Доржиева Суранзан нурагшань 1-дэхи нуури (2011 он), 4-дэхи нуури (2012 он) эзэлһэн. «Бэлигэй туяа» гэнэн конференцидэ нурагшадынь эдэбхитэй хабаададаг.

Цымжидма Бадмажаповнагай амжалтануудаа батадхан, багшын ажалай дүй дүршэлтэй танилсалгада, ажалайнь эхиндэ үндэр нэрэ зэргэтэй, суута багша Цырен-Ханда Жамсуевна Жамьянова ехэ нүлөө үзүүлһэн. Дондог Дамбиевич баһал багшадаа, барилдаанай эхи табиһан Иван Цыбыкжапович Норбоевто найниие хүргэн ябадаг. Ажалайнь үрэ дүнгүүдые гэршэлһэн олон-олон хүндэлэлэй грамотанууд, баярай бэшэгүүд бии даа. Үнэн сэхэ хүдэлжэ, үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэхэн болтогой.

Гыма ЦЫРЕНЖАПОВА,
багшын ажалай ветеран.

АМАРШАЛГА

Мүнөө июлиин 8-да хүндэтэ манай Тамара Балдановна БАЛДАНОВА 75 наһанайнгаа ойн баяр тэмдэглэбэ. Энэ дэмбэрэлтэ ойгоорнь бидэ - Балдановтанай, Цыдыповтэнэй гэр бүлэнүүд үнэн зүрхэнһөө амаршалаад, үрээлэй найхан үгэнүүдые тандаа зорюулнабди:

Хуби заяанай һэжүүртэ
Хурдан зандаа, эсэнгүй,
Үндэр наһанай үзүүртэ
Үбшэн зоболон үзэнгүй,

Үдэр сагай тэмсэлдэ
Үлзы ябахыетнай
хүсэнэбди!

ДҮШЭН ЖЭЛЭЙМНАЙ УУЛЗАЛГА

Түрэл манай хургуули,
Түрэл манай багшанар.
Тоомгүйхэн шабинартнай
Тогтон торонгүй дэбхэншээһээр,
Дохоншоожо наадаһаар,
Далан дабаа гаталһаар,
Дүшэн жэлдэ морилжо,
Доро дохин ерээлди.
Үһөө бага сайгаашье наа,
Үшөөл шабинар зандаа:
Үгын дулааниин хэлсэхээе,
Үрээл, дуугаа дуулахая,
Бэе бээе һонирхолсон,
Баяртай зугаагаа зугаалсахая,
Баһал багшанараа хүндэлхээе
Булта шахуу ерээлди.

Манай Урда-Агын дунда хургуулиин 6-дахи выпускын дүшэн жэлэй уулзалга июлиин 16-да болохонь. Тиимэһээ энэ баяраар дашарамдуулан, бидэнэр доро дохин багшанараа, аха заха нүхэдөө

амаршалаад, энэ алтан дэлхэй дээрээ шанга гэшхэлхыемнай зориг шадал үгэнхэндэтнай жаргалтайбди гэжэ байнабди.

хургуулиимнай үе хаһа зүрхэндэмнай угаа дулааханаар ханагадаг: лагбаантай бэхээр, канцелярска шэл ручкаар бэшэхээр лэ, эрдэмэй гранит-шулуу мэрэхээр, арбан жэлнай түргэн үнгэрөө һэн. Мүнөө жараад наһатай болоод байхадаа, ямаршые гоё, хүхюутэй саг байгаа да гэжэ досоогоо мэдэрнэбди. Эгээн түрүүн түрүүшын багшанараа: хүндэтэ Намжилма Жигжитовнае, Хандама Цыреновнае дурдаха дуран хүрэнэ. Арбадахиимнай баһал бэрхэ багшанар Цындыма Жигжитовна Гера Сергеевна хоёр дүүргүүлээ һэн. Хододоо досоогоо таанараа ханажал, дурдажал ябахабди.

Ц.ПРОКОПЬЕВА-БАДМАЖАПОВА,
Буряад Республикын
габьяата артистка.

1 класс Урда-Агинской восьмилетней школы 1982-83 уч. год.

Шэнэ ном

ХҮХЭ МҮНХЭ ЗАМБУУЛИНТАЙ ХОЛБООТОЙ

Республиканска типографиде «Космическая эволюция в героическом эпосе «Гэсэр» гэнэн шэнэ ном гараба.

Авторынь Ешин-Хорло Цыбыкжапова хэдэн жэлэй туршада Буряаданай мэргэжэл дээшлүүлдэг институтта методистаар ажаллаһан. Энэ эрдэмтэ хүдэлмэри социальна талаар дээдэ мэргэжэлэй диплом хамгаалхадаа

хэһэн байна. “Абай Гэсэр хаан” эпосэй гайхамшаг үйлэ ябуулганууд, баатарлиг сэрэгшэд, гүн ухаатай Манзан Гүрмэ төөдэйн ухаан бэлиг хүхэ мүнхэ замбуулинда хүн юртэмсын ажа-ябуулга, үүргэ, һүлдэ нягта холбоотой гэжэ харуулагдана.

Цырегма САМПИЛОВА.

Радна-Нима БАЗАРОВАЙ
фото-зураг.

Үнэн болохон ушар

Шог зугаа

ШУУРГАН

1968 оной хабарай саг нэн. Апрель харын хүүлшын үдэрнүүдтэ игаабтар газарнуудта сахан хайлажа, тала талмайнууд соохорлохон байгаа. Үдэр бүри наранай элшэ дулаанаар шарахань мэдэгдэнэ. Бидэнэр, Яруунын аймагай Тэлэмбэ тосхоной ажалшад, арба гаран эрэшүүл, үглөөгүүр хэлсэһэн газартаа сугларжа хүхилдэн, урма сэдхэлээ хүдэлгэн, эльгэ хатан энээлдэжэ, хөөрэлдэжэ байгаабди.

Мүнөөдэр суббото. Энэ үдэр тайга гаража, гүрөөһэндэ үргээл хэжэ агнаха гэжэ хэлсэһэн байгаабди. Ахалагшамнай номной дарга Доржо Намсаревич таби гараһан наһатай хүн нэн. Маанад соо гушаад хүрээжэ ябаһан минии нүхэр, адуушан Золто Базаров, механизаторнууд, мал ажалшад ябалсаа нэн. Би институтдай хүүлээр хоёрдохи жэлэй Тэлэмбын амбулаторидо хүдэлжэ байгаа. Бидэнэр ГАЗ-66, ГАЗ-69, «Вездеход» гэдэг автомашинануудаар хорёод модо дабажа, «нахалта» гэжэ нэрлэдэг хүбшэ тайгада хүрээжэ эрээбди. Эртэ үглөөнэй сэлмэг үедэ сэбэр агаараар амилан, хуби хубяараа таһаран, нүхирэлдэн, шууялдан ябажа, хоёр түглэ сошообобди. Ан гүрөөһэн гарабагүй. Үдын саг ерээжэ, хөөрэлдэн хуутарнай, зүүн хойноһоо халхилжа эхилбэ. Нахалтын үндэр хадануудай саанаһаа бүглэгэр хара үүлэнүүд гаража эрээбэ. Саһан орохонь, нэгэ үргээл хэжэ үрдихэбди гэлдэн бидэнэр буунуудаа үргэн ябабабди. Гурбан хүнүүд үргээжэ түүха, бэшмнай угтажа түүха. Би түүха болобоб, эгээл саада захаар ябаад.

Агнуури эхилбэ, саһан орожо эхилбэ, халхин шангадаба. Тэнгэри бүрхэжэ, наран харагдахаяа болибо. Саһан ехэ үдхөөр орожо, таба- зурган алхамһаа сааша урагшаа юумэн харагдахаа болибо.

Үргээлэй тэгэн дунда түүгад ябаһан хүнэй абьяан дуулдахаа болибо, гансал шанга халхитай шууяхань шэхэндэм дуулдана. Урагшаа аргаахан дабшажа ябатарни, гэнтэ хаанаашыёб даа гурбан гүрөөһэн намайе обёо-роод зогсошобод. Би баһа зогсоод, хүдэлэнгүй тэдэниие хаража байгаа. Ямар гоё бээтэй амитад гэшээб! Хоёр-гурба хүрөөд, гүрөөһэдүүд шэдхэ руу гүйлдэжэ орошобо. Халхимнай шуурган болоод, эндэ тэндэ хуушан хатанхай модонүүдэй унахань дуулдана. Харанхы боложо эхилбэ. Хубсаһамни нороод, дааража эхилбэ. Хаана-шыё ябаһанаа, хайшаашыё ошохоёо ойлгоногүйб. Буудажа абья үгээжэ гэхэ-

дэм, буугайм аман соо саһан мульһэн боложо хүрээһэн байгаа. Шиирэмни норонхой, халхитай шангадаха бүри шэдхэ руу ороноб. Унаһан модной үндэһэндэ нюргаараа хараад, хонхосог соо сугларһан үһан соо жуужа, хоёр гараараа бэе дээрээ саһа суглуулжа, нэгэ бага дулаасаһан шэнги болоод, унтаха дурам хүрээһэн хэбэртэй болоно. Хада уулын хоорондо, хатуу шэрүүн халхин соо бээе гээхээе ябаһанаа мэдэрнэб.

Гэнтэ халхитай үлээһэн талаһаа буу хүрээшэбэ. Би бүхы шадалаараа хашхарбаб. Дахин буу хүрээбэ. Мүнөө буугай номон намда дүтүүр гараба. Шэдхэ сооһоо Золто нүхэрни гаража эрээбэ, минии бодохо гэжэдэм, хүлэйм шүрмэһэн таташоод ябуулнагүй.

Золто нүхэрни намай бэдэржэ, машинаар шэдхэ хүрээтэр эрээд, орожо ядаад, нөөргөө эрьелдээд ябаха гэжэ байтарнь, гурбан гүрөөһэн халхинһаа хороод байжа байбад. Тэдэниие буудаад, хаража, шагнаархажа байтарнь, саада тээһээнь минии хашхархые дуулаад эрээһэн байгаа.

Золто нүхэрни, байгаалин гурбан эзэдүүд намайе абарһан юм.

В.ТАРНУЕВ.

«КАК РЫБА БУДУ МОЛЬЧАТЬ», - ГЭЭ БЭЛЭЙ

1975 оной зун Арабсал Гарабсал хоёр больницын хүүгэдэй отделенин нэгэ палата соо аргаламжада байһан үхибүүдээ харууһалжа, эдээлэлгэн болохо сагта «чай пить, не дрова рубить» гэлдэн, бэлэн эдээ эдээд лэ, бүхэли үдэр «хүйһэн дээрээ пилевали» боложо, норһо үрхиргэжэ, үдэр хүнигүй гахай шэнги хурхиралдажа, сагаа барадаг байба.

нэгээ хоһолоод, хоһон бүтылхээе форточкоор газашань шэдээд, «следы заметали, ладно!» гэлсээд, үдэрэй унталганай үе соо аятай зохидоор амараа бэлэйбди.

Удангүй Арабсалын баһа нэгэ деловой дуралхал дуулгаха ханаатай: «Ахатан, наяар минииш день ангела болохонь, би шамаяа энэ үдэртөө ехэ уринаб. Танил талануудаа, хүршэ хүбөөнэрөө, үетэн нүхэдөө урихал хүн бээбэ. Гансал намдаш мяхан хэрэгтэй болохонь, бэшэ эдээн байна бэээ.

Юрэдөө, ямар аргаар мяха олохобибди? Намдаа нэгэ арга ханажа үгыш, ханаамгай гүбши».

Хоёр бүтылхөөршни сохюулһан минииш архин охин буураадүй. Хониной бригадын дарга хадаа эрешалнал бээбэ, намайгаа хайрхуулаа нааш, мяханай, төөлэйн эзэн хажуудашни хэбтэнэ гэжэ мэдыш. Худанай голой уужам, үргэн талаар ороһонһоо олон,

үй түмэн гэхээр Хэжэнгын совхозой маадайнүүд бэлшэжэ ябана гүбэ, шинингээ день рожденидэ тогооной халаһан болохо мяхан олодоно бэээ, - гэжэ хайрхан татан хэлээбэ. Ногоон ручка гаргажа, альганай шэнээн саарһан дээрэ бэшэхэдэнь: «Юн тулюур, жаа саарһан дээрэ бэшэнэ даа!» - гэлбэ. Тиихэдэм: «Энээн дээрэш нэгэшыё бэшэ, мянган хонин багтахал даа, бү шамарла. Хониной разрешени гэшэ директорэй гаргүйгөөр гаргагдадаггүй юм, теэд шамдаал хадань директорэй матаргүйгөөр үгүүлһүү даа. Только шимни нүдэтэй юумэндэ харагдангүй, шэхэтэй юумэндэ дуулгангүй асараарай», - гэлбэ.

Я тебя не видел и ты меня не видел, но только мольчать надо, - гэхэдэм, -һайн даа, другни, вырочаешь, мольчать буду, как рыба, - гээ бэлэй.

П.БУЯНТУЕВ, хүдөө бэшгэшэ.

Бодото ушар дээрэ үндэһэлһэн хөөрөөн

“БАРХИРААШЬЕ НААМНИ, НАМДА ТАМХИ БУ АСАРААР”

Ехээр тамхинда орошоһон зон утаагаа гаргаагүдөө алхамшыё хэжэ шадахаяа болишодог гэжэ мэдээжэ: эдээлһэнэйнгээ удаа, ямар нэгэн ажал хэһынгээ урда, дэбдихэртээ орохоһоо урид, мүн бусадшыё тоолошогүй олон ушарта заабол амандаа тамхи зуудаг. Тэрэнэ хоёрдохи эдээн, допинг гэжэ нэрлэхыень дуулаһан байхат даа. Одоол нимэ хүнүүдэй нэгэн тухай хөөрэхэ хүсэлтэйб.

60 гарамгай эхэнэр нэгэтэ тамхитай хорото нүлөө тухай дамжуулга хараһанайнгаа удаа “байза, энэ муухай хүхэлтэнөө түргэн гэгшээр халаха юм байна” гэжэ бодобо. Тиин хүүлшынгээ сэгрээд амтархан бааюулһанайнгаа удаа басагандаа хонходожо, ханал хүсэлөө мэдүүлээд: “Шимни намайгаа газарһаам суургадаад ябалши. Бишни гэнтэ бээе барижа шадангүй, магазин гүйжэ ябахадаа болохоб. Тиигээд бархираашыё наамни, намда тамхи асаржа бү үгөөрэй”, - гэжэ захиба. Басаганайнгаа ерээд, газарһаань суургалжа байхада, эхэнэрэй зосоо юундэшыёб аягүйхэнөөр ёг гээд абаа нэн. Тиихэдэнь тэрэмнай удаан тэсэхгүй хаб гэжэ тухайлаад, хүбүү бэридээ, хүршэ хүбөөнэртөө, үнгэрэхэдөө бүри танил талануудтаа

залхуугүйгөөр хонходожо, “бархираашыё наамни, намда тамхи тад лэ асаржа бү үгөөрэйгты” гэлэн шангахан захягаа бултандань дабтан хэлэжэрхёо.

Зай, эхэнэрэй хайн дураараа “түрмэдэ” хаагдаһаар, хоёр час үнгэрбэ... Үнөөхимнай телевизорэйнгээ каналнуудые оло дахин нэлгэнэ, хирэ-хирэ болоод лэ, ханада үлгөөтэй час руу эзэлүүдгүй шагаана, гэр соогуураа эндэ-тэндэ юушыёб хараашална, дэгэлэйнгээ хармаануудыёше миил нууляад үзэнэ - нуури байраа оложо ядана хэбэртэй.

Ушөө хоёр час үнгэрбэ... Эхэнэр уухилшанхай, шэг шарайнь уршышанхай. Таахада, бүри эдэбхитэй бэдэрүүл эхилэнхэйл хаш. Телефонно ойро-зуура гартаа баряад, нөөргөн орхино. Хүндөөр ханаагаа алдана,

аман соогоо гүбэр-шэбэр гэнэ. Хомпээд амандаа хээд үзэнэ, орон дээрээ хэбтээдшыё туршана. Теэд үгыл даа!!! Муухай тамхин ханагдаад лэ, эхэнэрнай эдээлжэшыё, унтажашыё шадыхаяа болёо. Одоол “шэхэйнэ хатаха” саг туласа ерээл!

Ушөө хоёр час үнгэрбэ... Эхэнэр телефоноороо хэниешыёб хайса хараана: “Аргамни халаа гэжэ бэшэ гүб шамда, ойлгыш! Үтэр намда тамхи асара, суургыемни тайла! Дуулана гүш?! Тэнэг шамда ушөө дахин хэлэнэб - аргамни халаа! Ар-гам-ни... (энэ үедэ басаганинь телефоноо хоёрдохиё болюулжархина). Нэ, баһа болюулжархибал даа”.

... хүниин тэн. Гэр соо хонжэн. Гансал эхэнэрэй аалиханаар хугшарха дуулдана. Баарһамнай аргаа барагдахада, өөртөө, үхибүүдтээ,

хүршэнэртөө сүхалаа багтаажа ядаад, бархиржа хэбтэнэл. Теэд бархираашыё наамни, тамхи асаржа бү үгөөрэйгты гэжэ өөрөөл захяа ха юм. Тиимэһээ иишэ-тиишэнь хонходоод, хараха үрээхэдэньшыё, гүйжэ ерээх хүн олдоогүй.

...Үглөөнэй 8 саг. Аалиханаар үүдэн тайлдаад, гартаа торт, сок барихан басаганинь энээбхилһээр орожо ерээбэ. “Му-хаа, басагамни, намда тамхи асаржа угыш даа, бэшэ юуншыё хэрэггүй. Ухаа муутай эжышни иигэжэ бэээ зобоожорхиболби даа. Энээнһээшыё хойшо тамхияа хаяхам гэжэ дэлхэй түбээр хүхирхөө болёоб. Хаяхаал ханаа хаа, хүн бүхэндэ хайрхангүй, аалихан туршахаб. Хорюултай юумэн ехээр хорхойтуулдаг гэшэнь тон зүб байна даа”, - гэжэ үнөөхи эхэнэрнай нөөлдэнги хоолойгоор хэлээ юм.

Хүндэтэ уншагшад, энэ ушарһаа тон шухала тобшолол хэбэ гүт? Зүб даа, тамхи татажа нураһанай огто хэрэггүй.

Д.ЦЫБИКДОРЖИЕВА.

Х.БИДСТРУПАЙ зурагууд.

“Алтаргана-2012” уласхоорондын нааданиие угтуулан

АЙЛШАЛУУЛАН ЗОЛГУУЛНАЛ «АЛТАРГАНАМНАЙ»

“Алтаргана-2010” уласхоорондын нааданда I нуури эзэлхэн энэ дууе Чингис Раднаев дуулаа хэн.

БУРЯАД ОРОМНАЙ

Үгэнь Н.Шабаевай
Хүгжэмынь П.Дамирановай

Агуу Буряадайм нангин
хүлдэ

Алтан соёмбо – тугаймнай
манлай.
Арадай туйлалтые хурылан
хиидээд,
Арюун хадагтал далбан
байнал даа.
Алас холын түүхэтэй

Агуу Буряад-Монголнай,
Үдэр бүри
хүгжэһэн
Үргэн Буряад
оромнай.
Алдарта Буряадайм альган
дээрэ

Арад бүхэн амгалан
жаргалтай.
Аймаг айлаараа гуламтаа
сахяад,
Амархан жаргалтай
байнал даа.
Эрдэм соёл мандуулхан
Эрхим түрүү
хүнүүднай.
Үдэр бүри хүгжэһэн
Үргэн Буряад оромнай.
Анханай урданай түүхээ
уудалжа,
Арадай заншалые гамтайхан
һэргээнхэй.
Алдарта Байгалай энгэртэ
нэнгээд,
Аласай холье зорин
байнал даа.

“Алтаргана-2010” уласхоорондын нааданай эстрадна дуунай урилдаанда түрүү шагналда хүртэһэн энэ дууе Монгол ороной “Энэрджурэ” хамталиг дуулаа хэн.

«АЛТАРГАНА»

НААДАНАЙ ТЭНГЭРИ ДОРО

Үгэнь Ч.Цэдэн-Ешиин
Хүгжэмынь С.Мүнхбатын

Омог угаа ханахан
буряадууднай
Олон гүрэнһөө тэмүүлжэл
ерээл даа.

«Алтаргана» нааданай
тэнгери доро
Аянга дуугаа үргэжэ
сууряатуулаял даа.
Хүхюутэйхэн наадая, наадая,
Хүтэрэлдэн хатарая,
хатарая,
Хүбүүд, басагаднай
танилсыт, танилсыт,
Хөөрэлдэнхэн, хүхилдэнхэн
жаргая.
Түби дэлхэйгээр тарахан
буряадууднай
Тала талаһаа хуран
суглараал даа,
Зүрхээ хөөрөжэ, сэдхэлээ
тэнийжэ,
Сэнгэлэй дээдээр хүхижэ
байнал даа.
Хүхюутэйхэн наадая, наадая,
Хүтэрэлдэн хатарая, хатарая,
Хүбүүд, басагаднай
танилсыт, танилсыт,
Хөөрэлдэнхэн, хүхилдэнхэн
жаргая.
Улаан залаагаа
намилзуулхан буряадууднай
Улаан-Баатарай тэнгери
доро
Ёохор хатарха эрьюулгэ соо
Урихан мифэрэн сэнгэжэ
дуулалдаял даа.
Хүхюутэйхэн наадая, наадая,
Хүтэрэлдэн хатарая, хатарая,
Хүбүүд, басагаднай
танилсыт, танилсыт,
Хөөрэлдэнхэн, хүхилдэнхэн
жаргая.

БУЛТАНАЙ ДУРАТАЙ «АЛТАРГАНА»

Улаалзай үхэрдэй омогой Сэдэнэй Дугар гуай Дорнод аймагай Баяндун сомондо түрэхэн юм. Олон жэлдэ зурагай багшаар ажаллаһан, ардын болбосоролой эрхим ажалтан, түрүү багша зэргэтэй. “Алтаргана-2006” нааданда “Сэнхир Улзын айдархан” дуугаараа хүрэл медальда, 2011 ондо «Бага Алтаргана» гэжэ нэршэһэн “Минии тоонто” нааданай алтан медаль үбсүүндээ зүүжэ, Гран-при шагналда хүртэһэн юм. “Алтан дурсамжа”, “Эрдэмэй үргөө- минии сүргүүли”, “Хайрхан табынхин”, “Минии тоонто” гэхэн номуудые хэблүүлхэн байна. Яруу найрагша “Алтаргана-2012” олон улсын нааданда зорюулжа, энэхэн шүлэг зохёогоо юм.

Алтай, Хангай, Хэнтэйдэ
Алаглан ургаа алтаргана,
Аласхан холын түрэлхидөө
Айлшалуулан золгуулаа
“Алтаргана”.
Алтаргана, Алтаргана,
Алтаргана,
Арадай дуунай “Алтаргана”,
Буряадхан зоной
“Алтаргана”.

Сэлэнгэ, Онон, Улзадаа
Сэсэглэн ургаа алтаргана.

Сэргэтэй тоонто
нютагайхинаа
Сэнгүүлэн золгуулаа
“Алтаргана”.
Алтаргана, Алтаргана,
Алтаргана,
Арадай дуунай “Алтаргана”,
Буряадхан зоной
“Алтаргана”,
Бултанай дуратай
“Алтаргана”.

Арюухан Байгал,
Саяанда
Алтаран ургаа алтаргана.
Ага, Хори зонуудаа
Аялуулан золгуулаа
«Алтаргана».
Алтаргана, Алтаргана,
Алтаргана,
Арадай дуунай «Алтаргана»,
Буряадхан зоной
«Алтаргана».
Бултанай дуратай
Алтаргана.

Шарайд омогой Базарай Цэдэндамба

МЭНДЭЭ, МЭНДЭЭ БАЯНДУН!

Мэнэн хүхөөр уняартан
угтыш,
Мэлмэн хара нюдээ эмнеэд,
Минии дуунда хүсэ нэмыш.
Хун шубуун эжымнай
Хурмастаһаа мүнделнэл,
Хуһан модон сэргэдэмнай
Хурдан зээрдэ үүрхэнэл.
Буман жэлье туйлаһан
Буряад эмээлнай яларнал.
Булгайр дүрөөбшэ
һэтэрээгүй,
Булад дүрөөнь ханхинанал.
Ган тулгадаа аһаһан
Гал заяаша залираагүйл,
Гарбал нэгэтэй арад зон
Газаа тээшээ тараагүйл.
Бэрхэ хэсүү сагташые
Бэе бээе орхёогүйбди,
Бэри буулгаһан найрташые

Бэһэлигтэй дуугаа
мартаагүйбди.
Холын хариин тоон соо
Хотонойнгоо хүбүүдээр
суурхаабди.
Наранбулаг, Наранбулаг,
Нара хуратай сэнхир нүдэн
Нархан бүрхээг таб найхан.
Наншад духаряагай
халуун охин
Мэндээ, мэндээ Баяндун.
Минии, шинии халуун
зүрхэн,
Мэлмэн хара нюдээ
эмнеэд,
Мэдээ орохын тоонто нютаг

Дэбжэн хубилхан Баяндун,
Дээрэһээ бууһан
хун шубуун
Дэбин, дэбин ниидыш,
Дэлхэй шамда хизааргүй,
Алтан нараараа наадыш,
Агаар уһаншни- минии амин,
Аза жаргалаараа даллыш,
Арад зоншни- минии зүрхэн,
Мэндээ, мэндээ Баяндун,
Мэнэн хүхөөр уняартан
угтыш,
Мэлмэн хара нюдээ
эмнеэд,
Минии дуунда хүсэ нэмыш,
Баяндун.

Буряад-монголшүүдай www.toonto.mn сайтын мэдээнүүдые хэрэглэжэ, энэ хуудаһа Намжилма БАЛЬЖИНИМАЕВА бэлдэбэ.

Үнэгэрхэн зүүн жэлэй аршан зүүр

2012 он – Россиин түүхын жэл

Аркадий Батомункуевай проект

A MONGOLIAN WOMAN CONDEMNED TO DIE OF STARVATION

Альберт Кантай аяншалгаяа үргэлжлүүлэбди. Фотограф Стефан Пассе гэгшэтэй хамта 1913 ондо хоёрдохиёо Монгол ошоходоо, иимэ зурагуудые тэдэ буулгажа абанан байгаа. 1911 оной эсэс багаар Монгол гүрэн хадаа Хитадһаа дулдыданги бэшэ байдалтай болоһон юм. Энэл жэлэй декабриин 29-дэ наймадахи Богдо гэгээн хадаа Богдо хаан болгогдожо, шэнэ гүрэниие хүтэлбэрилжэ эхилһэн түүхэтэй. Ород сэрэгэй зүбшэлэгшэдэй хүтэлбэри доро 20 мянган тоотой монгол арми байгуулагдаа. 1912 оной ноябриин 3-да Урга хотодо Ород болон Монгол гүрэнэй хүтэлбэрилэгшэд хэлсээ баталһан байдаг. Тэрээн дотор Монгол орон амяараа гүрэн болобо, Росси гүрэнэй харгалзалга доро байха гэжэ хэлэгдэһэн байна. Тэрэ үеын байдал дээрэ нэрлэгдэһэн аяншалагшад буулгажа абаа. Стефан Пассе Россиин империин хуби байхадань, Монгол ороной байдал түүхэлжэ, буулгабари хэһэн байна. Түлэг феодализмын байдал эндэ харуулагдана.

«National Geographic» сэтгүүлдэ энэхэн зураг толилогдоһон байдаг. Зурагай доро үлдэжэ хооһоор наһаяа түгэсхэхэ хэлээлтэдэ ороһон монгол эхэнэр модон хайрсаг соо хаалтатый. Магад, тэрэ үеэр нүүдэлшэ арад иимэ шорондо хүнүүдые хаадаг байжа болоо.

Хоёр хасаг сэрэгшэд Урга хотодо 1913 ондо буулгагдаһан зураг Росси гүрэнэй хүршэ орониие харгалзалдаг байһан үе саг гэршэлнэ.

Халха монгол хадамтай эхэнэр, Урга хото. Бээ даһан Монгол орон, 1913 оной июлиин 23.

Стефан Пассе болон Альберт Кан Забайкали ерэхэдээ, монгол ангуушантай дайралдаһан байна. Тэрэ үедэ Монголой ангуушад ташуур бүү хэрэглэдэг зандаа һэн. Энэ хүн Ород гүрэнэй хилэ хүрэтэр үнэгэ, шоно агнажа, арһыень худалдажа, хоолойгоо тэжээдэг байжа болоо. Монгол орон, 1913 оной июлиин 20.

Урга хотын Гандан дасанай ойро оршодог субаргануудай дэргэдэ лама хүн буулгаданхай. 1913 оной июлиин 23.

A LAMA IN CHAINS IN A MONGOLIAN PRISON

Урга хотын Шара ордоной дэргэдэ ламанар зогсоно.

Монголой түрмэдэ түмэр гэнжээр уягдаһан лама.

Моритой хоёр буряадууд Троицкосавск гэжэ газарта. (Хяагта) Забайкалиин хизаарай энэ хото Хитадай хилэнхэ 4 модонһоо үлүүшэг зайда оршодог байһан. 1921 ондо Монгол орондо тад ондоо саг хүрэгжэ ерээ.

Омог зүрхэтэй Стефан Пассе Монгол орон 1923 оной зун хоёрдохиёо ерэнэн байна. Дахуулжа ябаһан ангуушадой оножо буудаһан шубуудые баринхай энэ зурагта тэрэ буулгаданхай.

Стефан Пассе гэгшын хамбы Хяагта болон Урга хото хоёрой хоорондо оршно. Саанань Франци болон Росси гүрэнэй тугууд харагдана.

Эльвира Дамбаева оршуулба.

Манай хаяг: 670000, Улаан-Үдэ хото, Каландаришвили, 23, каб.26; электрон хаяг: unen@mail.ru Тел.: 21-64-36.

МОНГОЛОЙ ТЕЛЕВИДЕНИЙН БҮХ СУВГУУДЫЕ ШУУД ҮЗЭХ БОЛОМЖО БАЙНА

Юнивишн компани Монголын телевизийн бүх каналнуудыг дэлхэйн үнсэг булан бүхэнд хүргэдэг боллоо.

Дэлхийн үнсэг булан бүрт суугаа Монголчууд аа, Америк, Солонгос, Австрали, Орос, Буриад ... гээд гадаад оронд аж төрж байгаа та бүхэн маань Үндэсний Их Баяр Наадмын өдрүүд ойртох тусам Түб стадион, Хүй долоон худагас шууд дамжуулдаг Монгол хүн бүрийн хийморийг сэргээдэг наадмын нээлтийн ажиллагаа болон эрийн гурван наадмаа үзэхийг хүсдэг нь мэдээж.

Тэгвэл дэлхий ертөнцийн хаа нэгтээ амьдран суугаа Монгол хүн танд эх орондоо, гэртээ тухлан суугаад цэнхэр дэлгэцээрээ наадмыг үзэж буй гэр бүлүүдтэй яг ижил баяр наадмын үйл ажиллагааг хүлээн авч үзэх боломж байна.

Та дэлхийн технологийн дэвшилтэй хөл нийлүүлэгч Юнивишн компанийн UNIVISION ANYWHERE үйлчилгээг сонгосноор Монголын бүх сувгуудыг шууд үзэх болно. Мөн тус үйлчилгээний хэрэглэгч нь эх орондоо байгаа ах дүү, хамаатан садан, найз нөхөддөө таксфон утсаар мэндчилгээ дэвшүүлэх нэмэлт боломжтой болж буйг дуулгахад таатай байна.

Дээрх үйлчилгээг авахад танд интернэт холболт бүхий ширээний болон зөөврийн компьютер мөн ухаалаг гар утас, таблет зэрэг төхөөрөмжүүд байхад л хангалттай.

Үйлчилгээний шинэ хэрэглэгч болох, төлбөр төлөх болон ашиглах заавар гэх мэт дэлгэрэнгүй мэдээллийг www.univision.mn ба 77118811 утаснаас лавлана уу?

www.news.mn

“АЛТАРГАНА” НААДАМД 600 ГАРАН ТҮЛӨӨЛЭГШЭД ОРОЛСОНО

Хэнтий аймаг “Алтаргана” наадмыг хоёр жил дугамд уламжлал болгон зохион байгуулдаг. Энэ жилийн “Алтаргана” наадам долдугаар сарын 20-22-нд Оросын Холбоото Улсын өвөр хязгаарын Ага буюу Буриадын тойрогт болох аж. Наадамд оролцогчдын визний асуудлыг Оросын Холбоото Улсаас хөнгөлөлт үзүүлэн туслаж байгаа гэнэ. Наадмын хүрээнд манай улсаас нийт 600 гаруй төлөөлөгч оролцохоос Хэнтий аймгаас урлаг соёл, бизнесийн 200 гаруй төлөөлөгч оролцохоор бэлтгэлээ базааж байгаа гэнэ. Энэхүү наадам нь анх буриад дууны уралдаан хэлбэрээр Хэнтий аймагт зохиогдож байсан бол одоо буриадын ардын урлаг, уламжлалт баяр болтлоо өргөжсөн байна.

БУРИАД ХАРВААНД 155 ХАРБААШАД ЦЭЦ МЭРГЭНЭЭ ТУРШАЛСАНА

Ардын хувьсгалын 91 жилийн ойн үндэсний их баяр Наадам Урианхай сурын харваагаар энэ сарын долоонд эхэлсэн бол өчигдөр Буриад сурын харваагаар үргэлжилсэн юм.

Энэ жилийн буриад сурын харваанд 155 харваач онч мэргэнээ сорьсноос 130 нь эрэгтэй, 25 нь эмэгтэй харваач байсан юм.

Буриад сур харвааны тогтолцооны дагуу харваач тус бүр 64 сум тавих учиртай. Буриад сурын харваа өмнө нь насны рейтингээр харвадаг байсан бол энэ жил шинэ дүрмийн дагуу харваачид мастер, мэргэн гээд цолны рейтингээр харваж байгаагаараа онцлог аж. Энэ жилийн харваачдаас хамгийн ахмад нь 89 настай А.Цэвээн гуай байгаа бол хамгийн залуу нь 18 настай идэр харваач аж.

oloo.mn

ДЭЛХИЙН АБАРГА С.БАТЦЭЦЭГ ЛОНДОНД ХҮСӨӨ ҮЗЭНЭ

Монголын чөлөөт бөхийн холбооноос (Федерация вольной борьбы) Лондоной зунай XXX олимпийн наадам эхлэхээс гуравхан долоо хоногийн өмнө тус олимпийн наадамд хүчээ сорих тамирчдаа албан ёсоор сонгосноо зарлалаа.

Тодруулбал, эмэгтэйчүүдээс Д.Отгонцэцэг /48 кг/, С.Бямбацэрэн /55 кг/, С. Батцэцэг /63 кг/, О.Бурмаа /72 кг/ нар, харин эрэгтэйчүүдээс Б.Наранбаатар /55 кг/, П.Өнөрбат /74 кг/, О.Үйтүмэн /84 кг/, Ж.Чулуунбат /120 кг/ нарын тамирчид олимпийн эрх олгох тэмцээнд амжилттай зодоглосноор Лондонг зорих эрхээ авсан юм.

oloo.mn

ХАЛЬМАГ ЗАЛУУ ОРОСЫН ОЛИМПИЙН КОМАНДАДА БАГТАБА

Лондоны олимпод Лоролцох Оросын классикын барилдааны баг тамирчдын нэрсийг зарлахад Мингиян Семенов хэмээх хальмаг залуу багтсан байна.

Хорин хоёр настай залуу тамирчин 55 кг-ийн жинд дэлхийн хүчтэнүүдтэй өрсөлдөх юм.

Халимагаас төрөн гарсан ойрад монгол энэ залуу Красноярск хотын нэрийн өмнөөс барилдаж энэ оны Оросын аварга тамирчин болсон билээ.

WWW.24tsag

ХЯТАДАТ МОНГОЛ ХААШУУЛАЙ ОРДНЫ СОЁЛОЙ НААДАМ БОЛОБО

Өвөр Монголын Соёлын танхим болон Улаанхад хотын Ар хорчин хошууны засаг захиргаа тус хошууны Чавга балгасанд “Хятадай монгол хаашуулай ордны соёлой наадам”-ыг өнгөрсөн пүрэв гарагт зохион байгуулжээ.

Нээлтийн ёслолын дараа Ар хорчин хошууны монгол үндэсний хувцас болон гар урлалын үзэсгэлэнг нээж, монгол хаадын ордны соёлын сэдвээр эрдэм шинжилгээний бага хурал болжээ. Хурлын төгсгөлд Өвөр Монголын Их сургуулийн орлогч захирал Чимиддорж Ар хорчин хошууны Соёл тамирын товчоонд “Хятадын монгол хаадын ордны соёлыг уламжлан залгамжлах өртөө” хэмээх пайз гардуулсан байна. Өвөр Монголд сүүлийн хоёр хоногт монгол үндэстний соёлын арга хэмжээ нэлээд болсноос дурьдвал, Баруун үзэмчин хошуунд 100 цагаан морьтны жагсаал, Баруун үзэмчин хошууны Жирийн гол балгасанд Хятадын Утайн таван орны нэг гэгдэж монголчууд эрт дээд үеэс эргэл мөргөл хийн тахил өргөж ирсэн Улаан утай уулын тахилгын наадам, Хөлөнбуйр аймгийн Хуучин барга хошуунд Төв өлзийт хэмээх овооны тахилгын наадам, Хөх хотод Өвөр Монголын тал нутгийн соёлын IX баярын хаалтын ёслол тус тус болжээ.

ХАКҮХО М.ДАВААЖАРГАЛ МОНГОЛД БЕЙСБОЛЫН СУРГУУЛЬ НЭЭНЭ

Япон оронд ид хаваа гайхуулж, нэр алдараа Яцуурайтуулж яваа сумо их аварга Хакүхо М.Даваажаргал сүүлийн үед хүмүүнлэгийн ажилд нэлээд оролцох болсон.

Саяхан эх орондоо ирж бүх оддын сагсан бөмбөгийн (волейбол) наадмыг зохион байгуулж, олсон орлогоороо багахан хүүхдүүдийг баярлуулаад буцсан. Мөн тэрбээр Япон, Монголын дипломат харилцаа тогтоосны 40 жилийн ойд ориулсан Японы “Earl grey Film” компанийн бүтээл “Бейсболчийн тэмэглэл” уран сайхны кинонд гол дүр бүтээж байгаа юм. Уг киног Монголд бейсболын багшаар ажиллаж байсан япон залуугын өдрийн тэмэглэлээс сэдэвлэсэн гэнэ. Мөн их аварга маань энэ кинонд тоглох болсноор бейсболд нэлээд хорхойсоод байгаа бөгөөд энэ спортыг эх орондоо хөгжүүлэхийг хүсч байгаа гэнэ. Тиймээс тэрбээр Монголд бейсболын сургууль нээхээр төлөвлөдөг байгаа ажээ.

Энэ хуудага Б.ГЫНДЫНЦЫРЕНОВ бэлдэбэ.

Үндэһэн арадай ёһо заншал

ТҮРЭ НАЙР

БЭЛЭГ ТАБИЛГА.

Хадаг табяад, барюулха мал тухайгаа лаб табаа хэлсэжэ дүүргэнэй хойно бэлэг табилга гэжэ болодог һэн. Басаганай эхэ, эсэгэ нютагайнгаа зоние болзорто үдэртөө уриһан байдаг бэлэй. Тэдэнь 50-60 хүн, баяшуулайда һаа, 100-шые хүн байжа болохо. Иигээд байхадань, хүбүүнэй эхэ эсэгэ хоёр хэдэн хүнтэй ерэхэ юм. Басаганай эсэгэ зонийнгоо тоое хараада абажа, хэдэн толгой хони, баян хүн һаа, адууһа алажа, шарууһа бэлдэдэг байгаа. Худа урагуудаа гэртэ оруулжа сайлуулаад, үбэл, зуншые һаань, газар дүхэригтэ уридаг һэн. Дүхэригэйнгөө тон хүндэтэй газартань (дунда) хоёр талаһаа хоёр үбгэн түрүүнүүдые һуулгадаг юм. Эдэнь хадаа хуримые толгойлхын тулада зорюута уригдаһан хүндэтэй үбгэд юм. Тэдэ хоёрой баруун гар тээн бүһэтэниие, зүүн гар тээн эхэнэрнүүдые һуулгаха гуримтай. Хоёр талын зон һэлгэлдээд һууха ёһотой юм. Хоёр худанар үбгэн түрүүнүүдэй зүүн гар тээ зэргэлээд һууха. Иигэжэ һуухадань, шарууһан табигдажа, табаг мэдүүлэлгэн болодог һэн. Төөлэй эдилгэн дээрээ хоёр үбгэн түрүүнүүд «та баригты, та баригты» гэлдээд, үни удаан арсалдаха ушарнууд бологшо бэлэй. Ерэнэн худанарай түрүү эхилхэ ёһотой юм. Тээд тэрэнь нүгөө үбгэнһөө оло дүү байхадаа, төөлэй барижа үгэнгүй, арсаан болодог һэн.

Шарууһан дүүрэжэ, табатаг хуряагдаад байхада, хүбүүнэй эсэгэнтэн эршүүлдэ хадаг, эхэнэрнүүдтэ пулаад, худагыдаа тэмээнэй нооһоор ороһон сагаанай сай (хирпиисэ сайн дүрбэнэй нэгэн) бэлэг баридаг юм. Ехэ баяшуул мориэй түрүү гэжэ нэгэ мори (аманай мори гэжэ нэрлэдэг), хомой архи, һэеы гэрэй нэгэ хана (һаал хана), нэгэ һэеы гэхэ мэтэ юмэнүүдые асаржа үгэдэг байгаа.

Хүбүүнэй эсэгэ бэлэгүүдээ урдаа табяад, тэдэһнээ абажа, өөрынгөө талын хүбүүдээр худа урагуудтаа барюулдаг юм. Тиэхэдэнь басаганай эсэгэ бэлэгүүдын хаража, тиимэ хүндэмнай тиимэ бэлэг баримаар гэжэ һаналаа хэлэжэ, хажуудань һуудаг һэн. Хоёр худагынаршые баһал энэ мэтээр бэлэгэ хубаадаг байгаа юм.

МАЛ БАРЮУЛГА.

Хүбүүнэй эсэгэ худатанаа урижа, үгэхэ ёһотой малаа тэдэндээ үгэдэг һэн. Басаганай эсэгэ хажуудаа 20-30 эрэгтэйшүүлтэй ерэхэ, худатанииншые олон хүниие уриһан байха ёһотой. Дүхэриг дээрэ шарууһан табигдаад, табаг мэдүүлэгдээд байхада, хүбүүнэй эсэгэ худа урагуудайнгаа талын худын түрүүдэ хадаг барижа: «Хүндэтэ ноён худа, худа урагуудаа урижа, мал барюулхаяа байнаб. Барюулха мални тэды шэлдэгтэй, тэды адуун, тэды үхэр, тэды хонин—хамта тэды толгой мал. Эдээннием тогтоожо хайрлыт»,— гэхэ юм. «Зай, яаха зонбибди?»— гэжэ худын түрүү нүхэдһөө зүбшөөл һураад, тэдэһнэйгээ зүбшөөхэдэ, хадагынь тогтоон абадаг һэн. Тиигээд лэ шарууһа эдижэ ородог байгаа. Теэд хурим дээрэ тусгаар иимэ ёһололнууд болодоггүй һэн. Найрлалгын дүүрэхэдэ, худа урагууд абаһан малаа туугаад мордодог һэн. Худадаа барюулһан мориинь худын түрүү унаад ошодог байгаа юм.

Баяшуул һүрэг мал туужа ошодог бэлэй. Биб гэнэн баяшуул иигэжэ хэлэдэг һэн: «Басаганайнгаа худалдаандаа үсөөхэн мал баряад, монсолгоулан туужа ябахаяа нэрээ хайрланам». Иимэ нэгэ ушар болоһон юм. Залуухан багша хүбүүн нэгэ

баянай басага эрибэ. Гансашые үзэг танихагүй муртөө омогорхуу, бардам тэрэ баян басагаһаа үгэхөөр хэбэргүй байтараа, эриһэн тоото малынь тэрэ хүбүүнэй үгэжэ шадахагүйдэнь: «Та багша һаа багша юм аабта даа, тээд басагаһаа үгытэй хүндэ үгөөд, оройдоол арбаад гаран толгой мал борсогонуулан туужа ябана гэжэ хэлсүүлхэ аргам үгыл даа, өөртөө адли шадалтай айлые оложо, басагынь эрээ һаатнай дээрэ гээшэл ха»,— гэжэ хэлэһэн байгаа юм.

Хүбүүнэй эсэгэ худагыдаа мори унуулхын тула аминдань уридаг һэн гэжэ Онгоодойн Цэбэг бэшэһэн байдаг. Худагынь хэдэн эхэнэртэй, хэдэн хүбүүдтэй ердэг байгаа.

Зарим зон түрынгөө үглөөдэр, үглөөнэй дүхэриг дээрэ худагыдаа мориинь унуулдаг һэн. Туг һүүлээ тугалда эднүүлээгүй, тунга газарһаа даари гараагүй мори унахабди гэжэ мэтын эрилтэ худагын түрүү хэдэг байгаа. Унуулха мориёо хүтэлэн асаржа, жолооень худагын түрүүгэй гарта барюулха, тиигээд дүхэригтэй дунда хүтэлжэ оруулхадань, басаганай талын зон хүл мяхан, хүхүүр архи гэлдэхэ, нэгэниинь мориной толгойдо сусал барижа далаганаха юм. Тиэхэдэнь хүбүүнэй талынхид хониной нэгэ хүл, амһартатай архи асаржа, сусал баригша хүндэ барюулха. Тэрэ юмэнүүдын абаад, мориёо хүтэлжэ абаашаха юм. Мяхыень шэнэ гэртээ абаашаад, шанажа эдидэг һэн.

Дунда шадалтай зон 5-10 бодо, арбаад хони барюулдаг һэн. Тэдээн соонь тугал, буруу, унаган, дааганшые оролсодог байгаа. Баяшуул зуу зуугаар мал барюулдаг һааб даа. Зарим баяшуул азаргаар адуу барюулна гэгшэ бэлэй.

Агын аймагай баян Санданов аша бэриингээ худалдаандаа 1001 толгой мал үгэһэн, бэринь 10 мянган толгой мал энжэ асарһан юм гэжэ Бурядад мэдээжэ этнограф С. П. Балдаев «Бурядад түрын ёһонууд» гэнэн ном соогоо бэшэнэ. Минии һанахада, С.П. Балдаевта буруу мэдээ үгтэһэн байгаа. Санданов баян 1930 он хүртэр ашаһаа байха бэрииншые болоогүй юм. Ага нютагта Санданов гэжэ фамилитай сууда гараһан ондоо баяншые байгаагүй. Энжэдэ 10 мянган мал үгэхэһөө байтагай оройдоошые 10 мянган малтай баяшуул Агада байһаниинь мэдэгдэнгүй. Хүн басагандаа энжэ үгэхэдөө, бүхы зөөрингөө хахадһаа байха гурбанайн нэгэ хубиинь үгэдэггүй байгаа. Хэрбээ 10 мянган толгой мал энжэ үгэхэ хүн байгаа гэшэ һаа, адагынь 30-40 мянган толгой малтай хүн байһан бололтой. Тээд тиимэ баян Агада байгаагүйн лаб.

Зарим баяшуул бэлэг мориёо шэлэхэдээ, худынгаа эрхим һайн мориинь нэрлэн амалжа абадаг байгаа. Мориной эзэнэй гансата зүбшөөхөгүйдэнь, арсалдаан болодог һэн. Мал шэнжэхэдээ бэрхэ зон һанагдаагүй эрилтэ хэдэг һэн гэхэ. Сагаан отогтой зайһан Наманжуугай Сэнгэ худындаа мал барихаяа ерэнэн юм. Минии адуун сооһоо өөрынгөө дуратай мори шэлэжэ баригты гэжэ худынгаа хэлэхэдэнь, Наманжуев адуунайн хажууда ошоод, хаража хаража шэлэхэдээ, эхээ дахажа ябаһан даахитай даага зааба. Хэдэн азарга адуугаа ээрээд харуулжа байһан худань Наманжуевай заагша даахитай даагы хараад:

«Һүү, яаба гэшэбта, үндэр түрэлтэ худа, тандаа би яажа иимэ тулюур туйган даага барюулжа байхабид, хайрлыт, ондоо мори шэлыт»,— гэгэ ха. «Даахин саана хүлэг байха, дагадхын саана баатар байха»,— гэжэ Наманжуев харюусаад, тэрэ даагаяа абаа һэн гэхэ. Тээд хэдэн

жэл үнгэрөөд байхада, тэрэ дагдагар дааганиинь бүхы Агада суутай, Сэнгын «Улаан хасарта» гэжэ гүйгөөшэ болоо һэн ха.

Басаганай худалдаанда мал абажа, хүн угтаашые баяжадаггүй юм гэгшэ һэн. Яахадаа гэхэдэ, тэрэ малынь басаганай хубсаһа хунар, бараан, энжэ, бэлэг гэхэ мэтэ хамаг заһалдань гарадаг байгаа юм.

Хэрбээ басагаһаа хүргөөгүй байтарнь тэрэнэйнгээ үхэшоо һаань, барюулһан малынь бусааха ёһотой байгаа. Зүгөөр заримдаа тэрэ басаганай дууе, һаһа хүсэжэ ябаһан басагыё үхэгшэ басаганайнгаа орондо үгэхэ ушарнууд байдаг һэн. Иимэ ёһо дэлхэй дээрэ ондоо арадуудташые байдаг байгаа. Үбгээ үхүүлһэн залуу эхэнэр һамгагүй байһан дүүтэйнь гү, али ахатайнь ниилээд һууха ушар байдаг һэн.

Басагаһаа ондоо хүндэ хадамда үгэжэрхөө һаа, басаганай эсэгэ абаһан малаа бусааха ёһотой байгаа. 1823 ондоо гаргагдаһан хуулийн ёһоор, абаһан малаа түлтэйгөөрнь бусааһаһаа гадна нэгэ мори гү, али нэгэ сар засаг түрэдэ яла түлэдэг байгаа юм. Хадамтай болоод байһан басаган эхэ, эсэгынгээ мэдэлгүйгөөр өөрөө мэдэжэ, ондоо хүндэ ябашоо гэшэ һаань, тэрэниие абагша хүн эхэ, эсэгэдэнь нэгэ мори, нэгэ сар, тугалтай үнеэ, хурьгатай хони, эшэгтэй ямаа үгэхэ, түрүүн эрээд байһан хүндэнь хадаг табилга, бэлэг табилга, мал барюулга гэхэ мэтын юмэндэ гаргашалһан зөөриинь түлэхэ ёһотой. Басаганай эсэгэ абаһан малаа хүсэдөөрнь бусаагаад, үшөө дээрэһэнь арбан толгой мал бүрийн гурбан мал нэмэжэ үгэхэ уялгатай байгаа.

ҮМЭДХЭЛ ҮМЭДХҮҮЛГЭ.

Басаганай эхэ, эсэгэнтэн худатан-даа хубсаһа бэлэглэхые үмэдхэл үмэдхүүлжэ гэнэ. Зарим зон худа худагы хоёроо ами аминдань гү, али сугтань урижа ерүүлдэг һэн. Тиигэхэдээ баһал зоние уридаг, хурим хэдэг байгаа.

Урагуудыншые нүхэдтээ ердэг байгаа. Баһал шарууһан, баһал дүхэриг заһалган болоо ааб даа. Табаг мэдүүлэгдээд байхада, үмэдхэлөө үмэдхүүлжэ эхилдэг байгаа. Урид хэлсэһэнэйнгээ ёһоор, хэндэ ямар хубсаһа үмэдхүүлхэ байгаа һэм, тэрэнээ өөһэдэнь талын хүбүүд, бэрээдтэ үгэхэдэнь, тэдэнь абаашажа, зорюулагдаһан хүнэйнь мүр дээгүүр нэмэрүүлдэг юм. Тиэхэдэнь үмэдхэл үмэдхэн хүн бүхэн үрээлэ хэлээд, зоной урдур убажа, үмэдхэлөө харуулха юм. Үзэгшэд, илангаяа эхэнэрнүүд ехэл һонирхожо, тэрэ хубсаһын

урбуулжа, эрьюулжэ байгаад, ямар эдтэй, ямараар оёгдоһон ааб гэжэ шэнжэн барижа үзэгшэ бэлэй.

Баяшуул худа худагы хоёрһоо гадна хэдэн түрэлхидтэнь үмэдхэл үмэдхүүлдэг һэн. Дунда шадалтан үмэдхэл эхэ, эсэгэдэнь үмэдхүүлдэг байгаа. Дэгэл, самса, уужа, гутал, малгай гэхэ мэтэ хубсаһан үмэдхэлдэ ородог һэн. Дэгэлын торгон, шэршүү, сэмбэ байгаа юм. Даалин болон юрын бүүдөөр оёһон дэгэл үмэдхүүлдэггүй бэлэй.

Заримдаа хоёр худанууд, хоёр худагынүүд үмэдхэл дээрээ тоосолдоод, арсалдаадшые абадаг һэн. Хүбүүнэй эсэгэ: «Та, худа, тэды толгой мал баряа гэшэ аабта даа. Тээд иимэ яндан дэгэл үмдүүлхээр бэшэ байгаат, тэрэндэмнай самса үмдүүлхээр аад, хадаг баряат» — гэхэ мэтээр гомдол хэлэдэг, үмэдхэлын голодог һэн. Басаганай эсэгэ: «Тиимэ мал барюулха ёһотой аад, тиимые барюулаа һэнта» — гэхэ мэтээр нэгэ арга оложо харюусадаг һэн.

Зарим зон худа урагуудтаа үмэдхэл үмэдхүүлхын тула урижа асардаггүй, харин түрэ дээрээ үмэдхүүлдэг һэн.

БАСАГА ЗАҢАЛГА.

Хадамда ошохо басаганай хамаг хэрэгсэлын түхээрлгы басага заһалга гэдэг һэн. Басаганайнгаа хадамда ошохоһоо һураггүй урда, тэрэнэйнгээ хадамтай болоогүй, бишыхан байхаһаан хойшо юумыень түхээржэ эхилдэг байгаа. Эхэнь, хүхээн эхэнь хурьганай, унаганай, һайн үһэтэй хониной арһануудые ганса нэгээр суглуулжа элдээд, ханза соогоо хадагалдаг, эсэгэнь малгайн халуу, булга, шүрэ, хубануудые худалдажа абадаг һэн. Түрэ болотор хэдэн һара гү, али жэл тухай үлөөд байхада, хубсаһа хунарын, дэрэ, шэрдэг, хүнжэл оёжо эхилдэг байгаа юм. Дунда, доодо шадалтан заһалай хубсаһа өөһэдөө оёдог һэн. Зүгөөр түрэл гаралайн, нютагайн һамгад һайн дураар тэрэ айлда хамһалсадаг байгаа юм. Баяшуул басаганайнгаа заһал хубсаһынь хүлһэлжэ оюулдаг бэлэй. Дэрэ оёлго орёо байһан тула хүлһэлжэ, шадаха эхэнэртэ оюулдаг һэн. Басаганай эсэгэ гэр бараань хүлһэлжэ хүлһэлдэг гү, али худалдажа абадаг байгаа. Хэрбээ басагаһаа гэртэйгээр үгэхэ һаа, тэрэниинь түхээрхэ ехэ ажал байдаг һэн.

Басага заһалган түрэхөө урда дүүрээд байдаг бэлэй. Зүгөөр хубсаһанайн зүйлэй ганса нэгэн юумые хожом хүсэлдүүлхэ (үгэхэ) ушарнууд байдаг һэн.

"Лодон багшын дэбтэрһээ" гэнэн номһоо Б.ОРБОДОЕВА бэлдэбэ.

ХVII ЖАРАНАЙ ХАРА УЬАН ЛУУ ЖЭЛ

ЗУНАЙ ДУНДА УЛААН МОРИН ҺАРА - ЗУНАЙ ҺҮҮЛШЫН УЛААГШАН ХОНИН ҺАРА

Table with 8 columns: Буряад литэ, Европын литэ, Гаргаг Нэрэ Үдэр, Үнгэ Үдэр, Мэнгэ, Һуудал, 28 п хэ, 28 хэ, 29, 30 п, 1, 2, 3 т.

Гарагай 2-то зунай дунда улаан Морин нарын июлиин 16 (хуушанай 28).

Шара Бар, 2 хара мэнгын, модондо һуудалтай үдэр. Пагшаг - уһанда хорон ороно. Хутагын хурса үдэр.

Бурхан, тэнгэри, лусууд тахиха, бурхан шүтээн, орон гэрээ арамнайла, хэшэг даллага абаха, дасан хийд бодхохо, сан табиха, замда мүр гаргаха, гэр байшан бариха, бэри буулгаха, хурим хэхэ, хүрэнгэ эһээхэ, тоосоо хэхэ, үзэл үзэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, хубсаһа эсхэхэ, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, модо тариха, һэеы гэр табиха, харюулга хэхэдэ һайн. Модо отолхо, тангариг үгэхэ, эм найруулха, түрэл садан бололсохо, ном эхилэн заалгаха, шэнэ дэгэл үмдэхэ, эд, юүмэ үгэхэ, шарил шатаахада муу.

Хүнэй үһэ абабал, арсалдаан, тэмсэл болохо.

Гарагай 3-да июлиин 17 (хуушанай 28-най үдэр дабхасана).

Шарагшан Түүлай, 1 сагаан мэнгын, хийдэ һуудалтай үдэр. Хутагын хурса үдэр.

Бурханда, лусуудта зальбарха, тахиха, угаал үйлэдэхэ, тарни уншаха, ехэ хүндэ бараалхаха, захирхы тушаалай ажал хэхэ, шэнэ ноёниие табиха, худалдаа хэхэ, дайсаниие дараха, ном заалгаха, харюулга хэхэ, һогтуу галзууе номгодоходо һайн. Нялхые хүлдэ оруулха, газаашань ябуулха, тээрмэ бодхохо, шууяа гаргаха, суглаа зарлаха, эм найруулха, замда гарахые тэбшэгтэ.

Хүнэй үһэ абаа һаа, арсалдаан, тэмсэл болохо.

Гарагай 4-дэ июлиин 18 (хуушанай 29). Сагаан Луу, 9 улаан мэнгын, галда һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, дасан шүтээн бодхохо, дасан хийдэй тахил заһаха, бэшэг зурхай зураха, хэшэг даллага абхуулха, ураг садан болохо, өөрын амидаралда тунатай ажал хэхэ, худалдаа хэхэ, ехэ хүндэ бараалхаха, эм найруулха, тоосоо хэхэ, үзэл үзэхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, түмэрөөр урлаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэдэ һайн. Бэри буулгаха, мал худалдаха, аралжаа наймаа хэхэ, онгосо, hala, модон тээрмэ урлаха, хүүргэ бариха, ханаха, төөнэхэ, газар малтаха үйлэнүүдэ хориглоно.

Хүнэй үһэ абабал, хүнэһэн зайлажа төөрихэ.

Гарагай 5-да июлиин 19 (хуушанай 30). Дүйсэн үдэр.

Сагааншан Могой, 8 сагаан мэнгын, шоройдо һуудалтай үдэр. Пүрэвжалтай үдэр - бурхан тахиха, ном номлохо, лама болохо, буянай үйлэ бүтээхэ үйлэнүүдтэ һайн.

Бурханда зальбарал үйлэдэхэ, сан табиулха, хангал тахиулха, һахюуһанда

үгэлыгэ үгэхэ, дасан шүтээн бодхохо, санаар олгохо, бэшэг зурхай зураха, эрдэмдэ һураха, ном соносохо, номлохо, хэблэхэ, замда ябаха, номын хурал байгуулха, эм найруулха, модо тариха, хүрэнгэ эһээхэ, бэри буулгаха, түрэхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, нүүдэл хэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, зээлээр абаха, мал газаашань гаргаха, тангариг үгэхэ, һаад тодхор дарахада һайн. Байшан гэрэй һуури табиха, угаал үйлэдэхэ, модо отолхо, худалдаа хэхэ, зарга бариха сэртэй.

Хүнэй үһэ абабал, эрлигтэй ушарха.

Гарагай 6-да июлиин 20 (шэнын 1). Хара Морин, 7 улаан мэнгын, түмэртэ һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, лама болохо, замда гараха, модо тариха, буянай эхйие бүтээхэ, худга малтаха, эм найруулха, эрдэмдэ һураха, шэнэ хубсаһа үмдэхэ, бэри буулгаха, модо отолхо, тангариг үгэхэдэ һайн. Улай гаргаха, хүншүү гутуулха, хүүгэдые хүлдэ оруулха, газаашань ябуулха, сэргэ хүдэлгэхэ, ном соносохые хориглоно.

Хүнэй үһэ абаа һаа, наһан хорохо.

Гарагай 7-до июлиин 21 (шэнын 2). Харагшан Хонин, 6 сагаан мэнгын, огторгойдо һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, хэшэг даллага абхуулха, лама болохо, арамнай хэхэ, угаал үйлэдэхэ, наһанай буян бүтээхэ, эд, мал абаха, худга малтаха, модо һуулгаха, хонинһоо ашаг шэмэ абаха, мал газаашань үгэхэ, ажалшаниие абаха, хурим найр хэхэ, тушаалда дэбжэхэ, аргада оруулха, хуули сааза гаргаха, хүрэнгэ табиха, огторгойн үүдэ сахиха, гүрэм заһал хүүлэхэ, ехэ хүнтэй уулзаха, нүүдэл хэхэдэ һайн. Үбшэн эмнэхэ эхилхэ, дасан дүганай һуури табиха, гэр бүрихэ, худалдаа хэхэ, нохой абаха, замда гараха, ханаха, төөнэхэ, эм найруулха, сэргэ хүдэлгэхэ үйлэнүүдтэ харша; бэри буулгажа, хүргэ оруулжа болохогүй.

Хүнэй үһэ абабал, арсалдаа хэрүүл, хараал шэрээл, тэмсэл болохо.

Гарагай 1-дэ июлиин 22 (шэнын 3). Хүүхэ Бишэн, 5 шара мэнгын, уһанда һуудалтай үдэр.

Бурхан, лусууд тахиха, дасан хийд һэргээхэ, арамнайла, лама болохо, ном номлохо, харюулга хэхэ, түмэрөөр урлаха, замда гараха, модо һуулгаха, сэсэриг байгуулха, шэмэг зүүхэ, бүжэг наада табиха, туг дарсаг хийдхэхэ, эм найруулха, эрдэм номдо һураха, бэри буулгаха, хурим хэхэдэ һайн. Ехэ гол гаталха, загаһа бариха, тангариг үгэхэ, хүүргэ бариха, һубаг татаха, дайсаниие номгодохо, газар хахалха, нохой абаха, наймаа хэхэдэ бүтэмжгүй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, эд зөөри арьбажаха, үхэр мал үдэхэ.

Нүхэр тухай үгэ

БАГШЫН АШАТАЙ ЗАМ

Багша хүн тухай иигээд абаад бэшэхэнь нэгэ талаараа угаа хүндэ, нүгөө талаараа хүнгэншье мэтэ байдаг. Юуб гэхэдэ, багшын ажал эли, тодо шэнгээр харагдадаг. Һургаһан һурагшадыеһа абаад хараха, багшын ажалда бодото сэгнэлтэ үгэхэнь угаа бэлэн шэнгээр һанагдана бшуу. Нүгөө талаһаань абаад харахада, багшын ажалда абаһаар сэгнэлтэ үгэжэ, гансата ямар хэмжүүртэй байһандань сэгнэлтэ үгэхэ гээшэ угаа орёо хэрэг ха юм.

Багшын нийтэ ажал үдэр үдэрэй, хараха янзада байлайшье һонин бэшэ ажал шэнгээр харагдадаг. Үдэр бүхэндэ жэжэ божо эрдэмэй ойлгосонуудые һурагшадтаа хүргэн ойлгуулхын тулада тон адлихан мэтэ хэшээлнүүд, шалгалтанууд, элдэб ушаралнууд болоод, багшын ажал угаа һонигүй шэнгээр һанагдана.

Иимэ оршолон соо багшынгаа ажалье алдуутайгаар шэлэһэн багшанар хүдэлхэ баатай болодог, тиигэжэ юрэл өөрөөшье зободог, һурагшадтаашье тулядаг байха юм. Энэ ушарта иимэ ажалай ашаг урын хайшаа байха байһаниие гансата ойлгохоор юм бээ.

Харин мүнөө алдартга ойгоо тэмдэглэжэ байһан багшад эдэ бүгэдэ оройдоо хабаагүй юм. Дарима Ширавовна Гармажапова өөрынгөө зүрхэ сэдьхэлэй татасаар татагдажа, Бурядай багшанарай дээдэ һургуулиин биологическа факультетдэ орожо, тэрэнээ амжалтатайгаар дүүргэһэн юм.

Улаан-Үдэ хотын Октябрьска районой дэбсхэр дээрэ оршодог хоёрдохи интернат һургуулиин 1974 ондо бии болоһон саһаа хойшо Дарима Ширавовна ажаллажа, географиин болон биологиин онсо нюусануудтай һурагшадые танилсуулжа, эндэ хүдэлһэн үе соогоо хүмүүжүүлгээр, һуралсалай талаар һургуулиин директорэй орлогшоор, багшаар ажаллаһан байха юм.

Дарима Ширавовна тус һургуулида багшалха үе соогоо гол ажалдаа тон харюусалгатайгаар хандадаг, бодото зохёохы үндэр шадабаритайгаар бүхы хэшээлнүүдэ үнгэргэдэг багша байһанаа гүйсэд харуулжа шадаа. Гадна хэшээл бүхэнөө методическа талаһаа үндэр хэмжээндэ үнгэргэжэ, тэдэнээ тон гүнзэги удхаар дүүргэхые оролдодог, бултантай хамта ябуулдаг ашаг үрэтэй ажалайнгаа хажуугаар һурагша бүхэнтэй амяараа худэлмэри ябуулдаг үндэр шадабаритай байһаниинь онсо һонирхолтой байдаг.

Тиихэдэ һурагша бүхэнэингөө географиин эрдэм мэдэсые өөһэдөө гүйсэд ойлгонгээр мэдэжэ абаха хэрэгыеһа хангахын тулада горитой оролдолог гаргадаг байна. Эдэ хэшээлнүүдтэ хаартануудые, таблицануудые, глобусые, элдэб зурагуудые, мүнөө үе сагай эрилтээр мэдээсэлэй болоод компьютерна технологи болон бусад хэрэглэмжнүүдые үндэр шадабаритайгаар хэрэглэжэ, һурагшадтайнгаа үндэр мэдэсэтэй болон шадабаритай болохо ябадалые гүйсэд хангадаг байха юм.

Дарима Ширавовна ехэ эдэбхитэй хүн юм. Тэрэ түрүүшын лэ эрилтээр нээмэл хэшээлнүүдые жэншэдгүй һайнаар үнгэргэжэ, өөрынгөө баян дүй дүршэл хубаалдадаг, бүгэдэ һургуули соо үнгэргэжэжэ байдаг бүхы хамтын хэмжээ ябуулгануудта тон эдэбхитэйгээр болон ханамжатайгаар хабаадалсадаг, методическа нэгэдэлэй хүдэлмэридэ оншотойгоор ажалаа ябуулдаг байна.

Интернат һургуулида ажаллаха гэшэ өөрын онсо хажуунуудтай, эндэ ажаллажа байдаг багшанарай урда тусхай эрилтэнүүдые табиха, тэдэнэр юрын һургуулиинхита орходоо хүдэлмэридөө ондоохоноор хандаха ёһотой юм.

Тиимэһээ Дарима Ширавовна хадаа ямар нэгэ ангиин хүтэлбэрилгэшэ заал һаа байдаг. Үхйбүүдээ ажабайдалдаа эдэбхитэй, ажалда дуратай байхаар, гүрэнэй зөөридэ онсо гамтайгаар хандадаг болохоор хүмүүжүүлдэг, һурагшадтаа секци болон кружогуудта ябалсажа, нэмэри шадабари абахыеһа баадхадаг, юрэнхы ажабайдалай юрын хэшээлнүүдые үгэжэ, тэдэнээ ерээдүйнгөө ажабайдал тухай бодохыеһа идхатай байха юм.

Харин географиингаа тусхай таһалга соо Дарима Ширавовна жэншэдгүй эмхи гурим тогтоонхой. Эндэ багшыншье болон һурагшадтайше һуурида, тэрэн дээрээ һуужа, хэшээлэингээ ябасада эдэбхитэйгээр хабаадалсаһандань, тон һайнаар нүлөөлхөөр тэрэ бүринь түхээрэгдэнхэй, бүхы хэрэгтэй юүмээр хангаданхай. Дидактическа болон хубаарилгын баян хэрэгсэлнүүд элбэгээр үгэхэ арга боломжотой дээрэһээнь хэшээлнүүдын онсо һонирхолтойгоор үнгэрдэг.

Ерээдүйдэ Эхэ орондоо алба хэхэ зониие амжалта ехэтайтээр һургаһан, хүмүүжүүлһэнэингээ түлөө Дарима Ширавовна Гармажапова Улаан-Үдэ хотын болон Советске районой һуралсалай таһагай, республикын Эрдем һуралсалай яаманай Хүндэлэли грамотануудтаар шагнагданхай.

Хүн түхөлөөрөө сэхэ сэбэр, урагшаа һанаатай, ажалда дуратай Дарима Ширавовнае ойн баяраар үнэн зүрхэнһөө амаршалаад, элүүр энхэ, зол жаргалтай, ута наһатай, амжалтатай, дэбжэлтэтэй наһанайнгаа һүхэр Лэгдэн Цыдендамбаевта агаһуухыеһа үетэн зониинь, сугтаа ажалладаг хүхэдын үрэнэ.

Цыдып ЦЫРЕНДОРЖИЕВ.

Буряад Үнэн logo and contact information including publisher details and phone numbers.

Telephone numbers list for various departments like reception, editor-in-chief, editor, etc.

Address information: 670000, g. Ulan-Ude, ul. Kalandariyevskaya, 23.

Subscription index 50901, printing and distribution details, and a note about copyright.

Түүхэ шэнжэлэлгэ

ХУННУУДАЙ АЯН ЗАМААР

БАЙГАЛАЙ АМАЗОНКАНУУД ВЕНГРИ ХҮРЭТЭР ДАБШАХАНЬ

"Байгалай амазонканууд" гэнэн Буряад эхэнэрнүүдэй хүдэлөөн нүүлэй жэлнүүдтэ хоёр боложо хубааранхай. Тэндэһээ илгаран гарахан бүлэг хадаа "Содружество ОМ" гэнэн аяншалагшадтай клуб ехэ эдэбхитэй ниитэ ажал ябуулдаг. Энэ түбэй гэшүүн Мария Федороватай уулзажа хөөрэлдэнэ байнабди. Мариягай хэлэнээр, энэ клубта найн дуранай 10 хүн ажалладаг. Республика дотор ямар нэгэ ниитэ ажарбуулгануудыг эрхилхэ зорилготой хэнэйшье тэдэндэ хандахадань, эдэ залуу эхэнэрнүүд өөһэдэньгөө гэр бүлэтэй суг хамта нэгэдэн, ниитэ ажалда хам

ородог. Тэдэнэй ажарбуулгын эгээл ехэ проект хадаа "Хуннуудай аян зам" гэшэ.

НҮҮДЭЛШЭДЭЙ ХУРАЛДААН

Эртэ урдын сагта, аяар 2 мянган жэлэй урда тээ, манай Буряад ороной газар дээрэ гуннууд (хуннууд) гэнэн арадуудай хото байрлахан гэжэ археологууд тодорхойлоо. Тэрэ үе сагта Түб Азида хуннуудай агууехэ гүрэн тогтоогдоод, зуугаад жэлнүүдэй туршада тэрэ сагай хүгжэлтэдэ ехэ нүлөө үгэнэ байна. Мүн тиихэдэ венгр яхатан хуннуудай үри хадаһад болодог гэжэ баримта түүхэдэ баһал мэдээжэ. Тиимэһээ Венгри гүрэндэ хуннуудай үри хадаһанарай ехэ хуралдаан августын 10-13 үдэрнүүдтэ үнгэрхэ. Энэ ехэ хуралдаанда Байгалай амазонканууд хабаадахань. Тэдэнэр июлиин 22-ой үдэр Улаан-Үдэһөө гараад, бүхы Росси дээгүүр гаража, Венгри автома-

шинаар ябаха юм. Тиигэжэ хуннуудай нүүдэлэй аян зам дабтаха болоно. Энэ ехэ хуралдаанда өөһэдэньгөө хуннуудай үри хадаһан гэжэ тоологшод бүхы дэлхэйһээ сугларха. Байгалай амазонкануудай энэ проект хотын захиргаан, республикын Соёлой министерство, "Гуннское" гэнэн жаса дэмжэбэ. Улаан-Үдэһээ хабаатай хэмжээ ябуулга хотын захиргаан ехэтэ дэмжээ. Ушар юуб гэхэдэ, Улаан-Үдэ хотыг эгээл урданай хото гэжэ гэршэлхэн түүхэтэ баримтанууд баһал эндэһээ үндэһэтэй. "ОМ" гэнэн клуб хуннуудай түүхэ шэнжэлжэ, Буряад орон болон Монгол гүрэнүүдээр аяншалхан байна. Харин мүнөө жэл Европын талыг шэнжэлхэ зорилготой.

ЯМАРШЬЕ ТҮЛВЭРИГҮЙ НАЙН ДУРАНАЙ ТУҢАЛАГШАД

Хэрбээ Байгалай амазонкануудай бүридэлдэ орохоёо ханабал, хэдэн онсо шалгалта гараха байгаа. Харин энэ "ОМ" гэнэн клубта хэншье ерээжэ болоно. Хэн бэ даа ямар нэгэ проект олонитэдэ үнгэргэхээ ханаад эдэндэ хандабал, туһа хүргэгдэнэ. Жэшээнь, тэдэнэр эндэ хаяхан Шэбэртын "Ая-гангын орон" гэнэн ТОС-ой урилгаар Бэцүүрэй аймаг ошожо, нютагай омогорхол хасууринуудай шугы сэбэрлэбэ. Энэ шугы соо ехэ хонин модод ургадаг, элдэб амитад ушардаг. Шэбэртын дунда нургуулиин хизаар ороноо шэнжэлэлгын нуралсалтай бааза боложо үгэдэг. Эндэ нурагшад хизаар оронойнгоо ургамал болон амитадтай танилсан шэнжэлдэг, хамгаалдаг. Нютагай зондо жэшээ болгожо, Байгалай амазонканууд гэр бүлэтээ Шэбэртэ ошожо, бүхы шугы соохи ношо ноохой арилгаба. Республикын элүүржүүлгын түбтэ хэдэн проектээр нигүүлэхы ажал хэдэг юм. Эхэнэрнүүдэй түрмэ ошожо, баһал туһа хүргэдэг гэхэ мэтэ

болоод олон тоото нигүүлэхы ажал ябуулдаг. Эдэнэрэй хүн бүхэн өөрын ажалтай, үмсын хэрэг эрхилэгшэдшье, гүрэнэй ажалда хүдэлдэг зон бии. Зүгөөр тэдэнэр тэрэ ажалдаа олоһон мүнгэ салингаараа энэ ниитэ ажалаа эрхилдэг. Ехэ проектүүдтээ спонсорнуудһаа туһа эридэг. Ганса туһа бэшэ, өөһэдөө тэдэн тухай сонсхолнуудыг хэжэ, түлбэри болгодог байна.

Хэдэн мянган жэлэй саана хуннууд түүхэтэ нютагһаа гаража, аян замаа хэдэн жэлэй туршада үргэлжэлүүлхэн. Тэрэ замыень дахан, манай аяншалагшад хүнгэн машинануудаар хэдэн үдэрэй туршада дабшаха. Энэ хэрэг баһал мүнгэнэй асуудалтай. Хабаадагшад машинануудһаа холын харгыда бэлдэжэ байна. Аян замынь түсэб зохёогдонхой. Зуураа Хальмаг орон хүрээжэ, хуннуудай нүүдэлэй түүхэ шэнжэлгэ хэхэ юм. Тус клубай эдэбхитэн Мария Федотова иигэжэ хөөрөбэ:

- Хари гүрэнэй волонтернууд манай нютаг руу ерээжэ, Байгал нууртай холбоотой хэдэн проектүүдыг бэлүүлхэдэ, ехэ мүнгэнэй туһаламжа тэдхэмжээр бэлүүлнэ ха юм даа. Харин бидэ эндэ тэдэниие угтахы, Байгал руу абаашаха, хооллуулха, хоннуулха г.м. ажалаа өөһэдэньгөө машинаар, мүнгэн зөөрээр үнгэргэдэгбди. Мүнөө Венгри хүрэтэр ябаха аян замдаа спонсорнуудыг бэдэржэ, хандаглануудыг хэнэмнай, тон бидэнэй танил, түрэл, нүхэднай хамһалсахыг оролдоно. Харин арга шадалтайшье һаа, бидэнэй нигүүлэхы удха шанартай үйлэ хэрэг ойлгохо зон үсөөн. Хотын захиргаан энэ проектыг дэмжэжэ, сонсхолой стэнд, баннернуудыг зохёохо хэрэгтэ мүнгэ һомолоо. Венгри ошоходоо, баһа Буряад оронийе, Улаан-Үдэ хотыг, хуннуудай үри хадаһадыг түлөөлхэ болоходомнай, элдэб мэдээсэлнүүд хэрэгтэй. Тиимэһээ бидэниие дэмжэхэ, бидэнэй харилсахаяа ханаһан эмхи, ажарынуудыг угтан хүлээнэбди.

АФГАНИСТАНАЙ МОНГОЛ-БУРЯАД УГСААТАН

Түүхэ шэнжэлэгшэ, "Хунны" гэнэн жасыг хүтэлбэрлэгшэ Олег Бултовтай хөөрэлдэжэ, ехэ хонин мэдээсэлнүүдыг абаһан байна. Тиигэжэ манай монгол-буряад угсаатанда хабаатай хонинуудаар олон уншагшадтаяа хубаалдаха хүсэл байна.

ХАЗААРНУУДАЙ УГ ГАРБАЛ ТУХАЙ

Агууехэ Чингис хаанай үри хадаһад дэлхэй дүүрэн таранхай гэжэ мэдээжэ. 300 жэлэй туршада бүмбэрсэг дэлхэйн хахадые эзэмдээд байһан Агууехэ сэрэгшын түмэн мянган албатанай үри хадаһад аяар үнгэрэгшэ 13-дахи зуун жэлһээ түрэл Монгол-Буряад оронһоо холо ажамидарха баатай болоо. Росси гүрэнэй буряад, хальмаг яхатануудай сэрэгшэд Афганистанда алба хаахадаа, хазаарнуудтай уулзахадаа, тэдэнэй хэлэ ойлгохо байһаниинь гайхалтай. Хазаарнууд хадаа перси хэлэнһээ «мянган» гэнэн удхатай. Афганистан гүрэнэй түб болохо Гур, Узурган, Бамиан гэнэн аймагуудһаа бүридэнэн Хазариджадта болон мүн Кабул, Кандагар, Мазари-Шариф, Балха гэнэн томо хотонуудта ажаһуудаг. Хазаарнууд өөрынгөө эрхэ сүлөө алдаагүй. Хэдэн зуугаад жэлэй туршада добтолһон дайсаднаа бээ аршалжа, өөрынгөө нэрэ хамга-

алжа шадаа. Харин аяар 1892 ондо эмир Абдурахман Пуштунска нүүдэл гарбалтай бүлэг зоной хүсөөр Хазариджадыг хүсэлэн эзэмдэнэн юм. Хазаарнууд нүүдэл байдалтай байһан. Тэдэнэр угаараа элдэб халбари: шейхали, бесуд, дайзанги, урузгани, джунгури, дайкунти, нулади, якаланг болон хубааранхай.

Баяшуулын монголой һэеы гэртэй, харин үгытэйшүүлэнь голоомоор хушагдаһан гэртэ ажаһуудаг. Хэдэн зуун жэлэй туршада иран хэлэтэйшүүлэй хоорондо удаан ажамидархадаа, хэлэниинь тэдэнэй хэлэнтэй холисолдоо, гэбэшье монгол үндэһэтэй үгэнүүдын олон. "Джунгур", "Бесуд" гэнэн угай нэрэнүүд "зюнгари", "бексюд" гэнэн удхатай хаш. Ойрад угайхидта (хальмагуудта) баһал эдэ хэлэгдэнэн уг гарбалнууд бии юм.

Ойрад болон буряадууд Барга Баатарай Олюудай, Гур Буряад, Хоридой гэжэ гурбан хүбүүдэй үри хадаһад болодог юм.

Хазаарнууд Афганистанда олон жэлнүүдэй туршада ажаһуухадаа, үзэл суртал, хараа бодолнуудайнгаа түлөө элдэб хашалганда ороһон юм. Талибууд болон Пакистанай сунидуудай эсэргүү добтолгонуудта абтахадаа, нүүлэй үедэ Монгол оронтой харилсаа нэргээхыг оролдоно.

НЭРЭ ОБОГ БОЛОН ЗАРИМ ҮГЭНҮҮД ТОН АДЛИ

Мэдээжэ академик Бартольд "Хайдагуудай уг гарбалай асуудалда" гэнэн бүтээл соогоо 17-дохи зуун жэлэй Османска аяншалагша Эвлия Челебегэй тоосоонһоо хэлэг орууланхай: "Энэ газарнуудта Хайдаг гэнэн 20 мянган тоотой уг гарбалта бүлэг ажаһууна. Махан гэнэн тойрогһоо ерэнэн монголнууд монгол хэлэн дээрэ дуугарна, тюркскэ хэлэн гэдэг байна. Махмудабадта иимэ уг гарбалтай ушараа нэмди". Тэдэ зоний хэрэглэдэг 41 үгэ бэшэжэ абаһан байна, 36-ниинь - амитадай нэрэнүүд. 16-ниинь буряадай тюркскэ үндэһэтэй: мори - морин, аджирга - азарга, булаган - булган, нохай - нохой, гаха - гай, керемун - хэрмэн, чиноа - шоно, таулай - туулай г.м.

Эрдэмтэн Бартольд хайдагууд Персиһээ Кавказ руу ерэнэн гэжэ багсаана. Эдэ хальмагууд бэшэ, юуб гэхэдэ, Каспийн дэргэдэхи тала руу хальмагуудай нүүхын холо урда тээ Дагестанда хайдагууд бии болоһон түүхэтэ гэршэ аяар 9-дэхи зуун жэлһээ эли юм.

Кайтаг-Хайдагуудай уг гарбалай үндэһэн тухай хоёр ханамжа бии юм. Хайдаг (хайтаг) хуушан монголһоо хаттагин гэнэн үгэнһөө үндэһэлнэ.

Хазаар угай басагахан монгол - буряад хүүхэнһээ ондоошье бэшэ ха!

Мүн хайдаг, хайдг гэнэн хальмаг үгэ хаягдаһан гэжэ удхатай магадгүй.

Түүхэтэ оронһоо таһарһан хэлтэрхэй арад хэдэн зуун жэлэй хугасаада түрэл хэлэн, нэрэ обог, уг гарбалаа уһанда хаянгүй ябаһан "хаягдаһан, орхигдоһон" эдэ арад өөрынгөө үндэһээ нэргээжэ, хүгжөөжэ арга боломжотой.

Мүнөөдэрэй байдлаар хайдагууд даргануудтай үндэһэн хэлэ, ёһо заншалаараа дүтэ. Дарганууд хадаа дарга-ноён гэнэн үгэтэй жэшээмээр. Тэдэнэр нэгэдэжэ, Дагестанай урда зүгтэ суг хамта ажамидаржа, дарга хэлэнэй хайдагай нютаг хэлэн дээрэ дуугардаг юм.